

Экономикалық шолу

**Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
№1, 2016**

Мазмұны

Ақша-кредит саясаты

- Мекенбаева К.Б.** Шығарылым айырмасының тұжырымдамасы және экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына жүргізілген пікіртерімдердің деректері бойынша оны бағалау.....3
- Әлібекова А.К.** Қазақстандағы ақша-кредит саясаты құралдарын қолдану тәжірибесі.....13

Проблемалар мен пайымдаулар

- Ашықбеков Е.Т.** Төлем нарығы дамуының негізгі үрдістері: банктер және цифрлық «революция».....19
- Хуснутдинова М.С.** Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасы.....28
- Монтыбаев Е.Е.** Қолма-қол ақшасыз төлемдер, даму сипаты мен перспективалары35

Әдіснама

- Ашықбеков Е.Т.** Қазақстан Республикасының төлем заңнамасын жаңғырту.....41
- Қамзина М.Д.** Дүниежүзілік Банкінің «Doing Business» халықаралық рейтингісінің «Кредиттерді алу» және «Миноритарлық инвесторларды қорғау» индикаторлары бойынша Қазақстанның реформалары.....48

Шетел елдердің тәжірибесі

- Нурканова А.М.** Біріккен Араб Әмірліктерінің экономикасы – экономиканың диверсификация тәжірибесі.....54
- Бағжанов Б.А.** Орталық банктің тәуелсіздігі.....59

Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер

- Зейрденова Ә.Б.** Қарағанды облысы қаржы секторының жағдайы.....65
- Мурзағалиева Ш.У.** Атырау облысы бойынша қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау.....71
- Шеметова Г.Р.** Алматы қаласының қолма-қол валюта нарығының дамуын талдау.....76
- Түлепова А.Б.** Алматы облысының депозит және кредит нарығының жайы.....81

Мақалалар авторларының ой-пікірлері Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ұстанымымен бір-біріне сай келмеуі мүмкін

Шығарылым айырмасының тұжырымдамасы және экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына жүргізілген пікіртерімдердің деректері бойынша оны бағалау

Мекенбаева К.Б. – Ұлттық Банктің Зерттеулер және статистика департаментінің жетекші маман-талдаушысы.

Осы мақала Қазақстан экономикасы үшін шығарылым айырмасының көрсеткіштерін бағалауға арналған. Сонымен бірге, мақалада Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі (бұдан әрі – ҚРҰБ) экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына жүргізетін пікіртерімдердің деректері негізінде шығарылымның айырмасын ағымдағы (nowcast) және қысқамерзімді болжамдау үшін пайдаланылатын модель қаралады.

Нақты экономика мен инфляцияның арасында бар байланыс монетарлық билік үшін өте маңызды болып табылады. Экономикада инфляциялық қысым күшейтілген немесе қалыпты болып табыла ма? Бұл сұраққа жауап инфляцияны таргеттеу режимін ұстанатын орталық банк үшін өте маңызды, себебі экономикадағы қысым дәрежесі болашақта бағаның өзгеруі туралы біршама мағлұмат бере алады. Осыған байланысты, экономикадағы өндірістің нақты және әлеуетті көлемінің арасындағы айырмасын білдіретін шығарылым айырмасының тұжырымдамасы кеңінен пайдаланылатын экономикадағы инфляциялық қысымның көрсеткіші болып табылады. Экономикалық белсенділіктегі салыстырмалы түрдегі сұраныс пен ұсыныс құрауыштарының жиынтық индикаторы бола тұра [1], шығарылым айырмасы тауарлар мен қызметтерді өндіретін нақты сектор мен инфляцияның арасын байланыстыратын буын ретінде қаралады.

Шығарылым айырмасы көрсеткішінің ерекшелігі оның түсінікті әрі көрнекі болуы, осыған байланысты осы ауыспалы мән экономикалық агенттермен коммуникация жасау және оларға реттеушінің іс-қимылдарын түсіндіру құралы ретінде белсенді пайдаланылады. Оның үстіне, инфляциялық процестерді талдау үшін шығарылым айырмасы көрсеткішін пайдалану модельдер мен болжамдардың сапасын жақсартуға мүмкіндік береді [2].

Ақша-кредит саясаты саласында шешім қабылдау үшін маңызды экономикалық көрсеткіш бола тұра, практикалық тұрғыдан шығарылым айырмасы тікелей байқауға болмайтын шама болып табылады. Ол нақты өндіріс шығарылымы көрсеткіштерінің (нақты ІЖӨ) және байқалмайтын шама болып табылатын әлеуетті шығарылымның бағалары негізінде есептеледі. Осыған байланысты экономикалық теорияда әлеуетті өндіріс көлемін және шығарылымның айырмасын бағалаудың әртүрлі әдістері мен тәсілдері бар.

Әлеуетті шығарылым мен өндіріс айырмасын бағалаудың бір өлшемді және көп өлшемді статистикалық рәсімдермен және әлеуетті шығарылым мен өндіріс айырмасын бағалаудың құрылымдық тәсілдерімен қатар іс жүзінде экономикадағы артық сұраныс пен ұсынысты жанама анықтау үшін өндірушілерді бизнес-зерделеу деректері де қолданылады. Экономикалық ахуал мен күтілетін үрдістер туралы деректерді алудың оралымдылығы, тренд пен маусымдықтың болу проблемаларын азайтатын ақпараттың сапалы сипаты, сондай-ақ статистикалық деректерге қарағанда, конъюктуралық зерттеулер деректерінің сирек қайта қаралу фактісі осы әдістің артықшылықтары болып табылады.

2000 жылдан бастап ҚРҰБ экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының тоқсан сайынғы мониторингін жүргізеді, оның негізгі мақсаты нарыққа тікелей қатысушылардың (өндірушілердің) деректері бойынша елдегі экономикалық ахуалға талдау жасау және экономиканың нақты секторының ағымдағы ахуалын жедел бағалауды және қысқамерзімді кезеңде дамуында күтілетін өзгерістерді қалыптастыру болып табылады. Есепті тоқсанда ІЖӨ-нің серпіні туралы статистикалық деректер

жарияланымдарының елеулі лагтарын назарға ала отырып¹, пікіртерімдер арқылы алынған деректердің жеделдігі маңызды артықшылығы болып табылады. Әлемдік тәжірибеде конъюктуралық зерттеулердің деректері экономикадағы қысқамерзімді өзгерістер туралы уақтылы ақпарат алумен қатар бизнес-циклдерді талдау және болжамдау үшін кеңінен пайдаланылады. Олар жұмыспен қамтылу, экспорттық жеткізілімдер, өнеркәсіп өндірісінің, ІЖӨ көлемі көрсеткіштері және басқалар сияқты көптеген статистикалық деректер үшін прокси-көрсеткіштер қызметін атқарады.

Осы мақалада Қазақстан үшін бір өлшемді Ходрик-Прескот фильтри әдісімен шығарылым айырмасын бағалау және нақты сектор кәсіпорындарына жүргізілген пікіртерімдердің нәтижелерін пайдалану арқылы осы көрсеткіштің болжамы моделі ұсынылады. Мақаланың бірінші бөлімінде шығарылым мен әлеуетті ІЖӨ айырмасының тұжырымдамалары, оларды бағалау әдістері мен тәсілдері, сондай-ақ Қазақстан үшін осы көрсеткіштерді бағалау бойынша жүргізілген зерттеулер қарастырылады. Талдауда пайдаланылатын деректер мен әдіснама келесі бөлімде қаралады. Зерттеудің нәтижелері, қорытындылары және ұсынымдар қорытынды бөлімде тұжырымдалған.

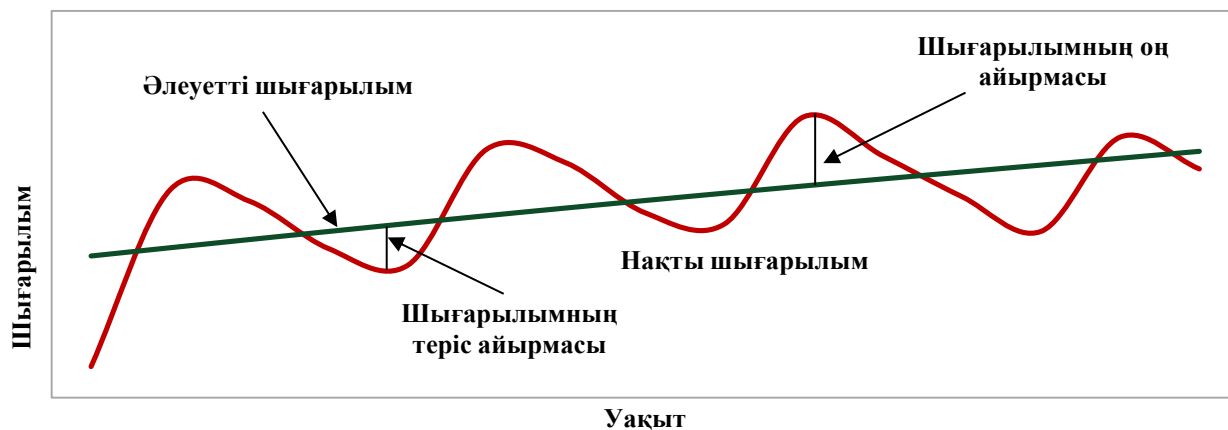
Шығарылым айырмасының тұжырымдамасы және оны бағалау әдістері

Шығарылым айырмасы нақты және әлеуетті шығарылым арасындағы айырманы білдіреді. Шығарылымның оң айырмасы нақты ІЖӨ әлеуетті ІЖӨ-ден асып кеткен кезде алынады, бұл экономикаға инфляцияның қысымынан туындайтын артық сұраныстың бар екендігін білдіреді. Нақты шығарылым әлеуетті шығарылымнан аз болып, шығарылым айырмасының теріс болуы пайдаланылмаған өндірістік қуат көзінің және экономикаға дефляциялық қысымның бар екендігін көрсетеді (1-сурет).

Классикалық макроэкономикалық теорияға сәйкес әлеуетті шығарылым дегеніміз жиынтық ұсыныстың ұзақмерзімді қисығы тік болып, өндірістің барлық факторлары толық қамтылған жағдайдағы өндірістің ең жоғары деңгейге жетуі, осылайша, ұзақмерзімді кезеңде жиынтық сұраныстың күйзелістері шығарылым шамасына әсер етпейді, ал өндіріс деңгейі инфляция қарқынына тәуелді болмайды. Басқаша айтқанда, бағаның инфляциялық өсуі болмайтын, экономикадағы барынша жоғары шығарылым [3].

1-сурет

Нақты және әлеуетті шығарылым мен шығарылым айырмасы арасындағы өзара байланыс

Әлеуетті шығарылым берілген технологиялық тәртіп жағдайында экономиканың мүмкіндіктерін бағалауға мүмкіндік береді. Алайда әлеуетті шығарылымды есептеу үшін қажетті көптеген байқалмайтын көрсеткіштердің болуына байланысты бүгінгі күні экономика ғылымында әлеуетті ІЖӨ айқындаудың бірыңғай әрі әмбебап тәсілі жоқ. Соған байланысты әдебиетте әлеуетті шығарылымды, соның нәтижесі ретінде шығарылым айырмасын бағалау үшін түрлі тәсілдер мен әдістер ұсынылады, оларды тікелей бағалау әдістері, бір өлшемді, көп өлшемді және құрылымдық әдістер деп бөлуге болады. Берілген

¹Өндіріс әдісімен ІЖӨ бойынша шұғыл деректер Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті есепті тоқсан аяқталғаннан кейін 45-күні жариялайды.

түрдің үрдісі, жылжымалы орта мәнінің әдісі, Ходрик-Прескотт фильтрі, Беверидж-Нельсон әдісі, Калман әдісі сияқты қолданылып жүрген эконометриялық әдістер құрылымдық (үрдісті) және уақыт қатарының циклдық құрауышын бөліп көрсетуге бағытталған. Эконометриялық әдістердің қысқаша сипаты 1-кестеде берілген.

1-кесте

Әлеуетті шығарылымды және өндіріс айырмасын бағалау әдістері

Әдіс	Сипаты
Үрдіс	
<i>Жолақты үрдіс</i>	Уақыттың жолақты функциясы шығарылымның үрдісті компонентасы болып табылады. Осылайша, нақты ІЖӨ логарифмінің констата мен уақыт қатарына жолақты регрессиясы бағаланады
<i>Split (кесекті) үрдісі</i>	Үрдісті компонента әрбір цикл ішінде жолақты үрдіс ретінде бағаланады. Бұл ретте цикл экономикалық өсудің ең жоғарғы көрсеткіштері арасындағы кезең ретінде айқындалады
Бір өлшемді фильтірлер	
<i>Ходрик-Прескотт фильтрі</i>	Бұл фильтр нақты деректерге жеткізу сапасы мен реттеу дәрежесі арасында таңдау жасау мүмкіндігін енгізу арқылы үрдісті компонентаны бөліп көрсетеді
<i>Бакстер-Кинг фильтрі</i>	Бұл фильтр жолақты фильтр болып табылады, ол аралық компоненталарды («бизнес-цикл») сақтай отырып, өзгермелі («үрдісті») компоненталар мен жоғары жиілікті (тұрақты емес) компоненталарды өте баяу жояды
<i>Беверидж-Нельсон декомпозициясы</i>	Бұл әдіс үрдіс/цикл декомпозициясын айқындау мақсатында үрдісті және циклдық компонентаға шектеу салады
<i>Калман фильтрі</i>	Бұл әдіс макроэкономикалық уақыт қатары тікелей бақыланбайтын үрдісті, циклдық және тұрақсыз компонентадан тұратынын болжайды. Бұл үш компонента үрдіс пен цикл процестеріне жеткілікті түрде шектеу енгізу арқылы айқындалатын болады
Көп өлшемді фильтірлер	
<i>Ходрик-Прескотт фильтрі</i>	Әлеуетті шығарылым шығарылымның әлеуетті деңгейден, өсудің әлеуетті қарқынының өзгерістерінен және Филлипс қисығы, Оукен заңы және өнімділік пен шығарылым ауытқушылығы мен әлеуетті мәндер шығарылымы арасындағы арақатынас үш шартты құрылымдық өзара байланысынан болатын орташа алынған ауытқуын барынша азайтады
<i>Беверидж-Нельсон декомпозициясы</i>	Үрдіс кездейсоқ адасу, күйзеліске апаратын күйзелістің ІЖӨ-дегі инновациялардың және басқа ауыспалылардың жолақты комбинациясы болып табылатынын болжайды, онда ұзақмерзімді ІЖӨ айқындауға арналған пайдалы ақпарат болады
<i>Калман фильтрі</i>	Қосымша теңдеулерді, мысалы Филлипс қисығын енгізу арқылы бір өлшемді фильтірді кеңейту
Өндірістік функцияны талдау негізіндегі тәсілдер	
<i>Толық құрылымдық модель</i>	Бұл тәсілде өндірістік фактордың барлық факторлары мысалы, макроэкономикалық модель көмегімен эндогенді түрде қайта есептеледі
<i>Экзогенді үрдістері бар өндірістік функция</i>	Өндірістік функцияның барлық факторлары бір және көп өлшемді фильтірлердің көмегімен экзогенді түрде қайта есептеледі
<i>Векторлық авторегрессияның құрылымдық моделі (VAR)</i>	SVAR экономикалық ауытқулардың мәні туралы құрылымдық алғышарттарды негізге ала отырып, әлеуетті шығарылым мен өндірістің айырмасын бағалайды

Дереккөзі: [3], [4].

Осы зерттеуде әлеуетті шығарылымды және шығарылымның айырмасын бағалау үшін бір өлшемді Ходрик-Прескотт фильтрі (HP-фильтір) қолданылды. Бұл әдіс ІЖӨ-нің ұзақмерзімді үрдістерін алу үшін кеңінен таралған болып табылады.

Әдісті соғыстан кейінгі АҚШ бизнес циклды талдау үшін экономистер Р. Ходрик және Е. Прескотт әзірледі [5]. Осы фильтр екіжақты желілі фильтр болып табылады, оның негізгі мақсаты уақытша қатарды екі ұшты орташа екі жақты әдістің көмегімен байқалмайтын құрамдас бөліктерге (тренд және цикл) орналастыруды білдіреді. Авторлар

уақытша қатарды құрылымдық (g_t) және циклдық құрамдас бөлік (c_t) сомасы ретінде қарайды:

$$y_t = g_t + c_t \text{ для } t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Екінші жан-жақты айыппұлдар болған кезде трендтің айналасындағы нақты қатардың ауытқуларын барынша азайту міндеті, мынадай түрде көрсетіледі [5]:

$$\min_{g_t} \{ \sum_{t=1}^T c_t^2 + \lambda \sum_{t=1}^T [(g_t - g_{t-1}) - (g_{t-1} - g_{t-2})]^2 \} \quad (2),$$

мұнда $c_t = y_t - g_t$,

λ – реттеу коэффициенті, ол өзгерістің салыстырмалы айыппұлы болып табылады. λ өте үлкен мәні барынша азайтылып отырған функционалдың қысқа мерзімді ауытқуларына сезімталдығын азайтады және желілі трендке үрдісті жақындатады. Осы уақытта, λ аз болған сайын, барынша азайтылып отырған функционалдың қысқа мерзімді ауытқуларына сезімтал болып келеді және осы арқылы үрдіс желілік трендтен [6] алшақтай береді. Егер $\lambda = 0$, онда жаңа қатар дәлдікпен шығыс деректерімен сәйкес келетін болса ($y_t = g_t$); мұндағы $\lambda \rightarrow \infty$ есеп айырысу қорытындылары бойынша желілік тренд² [2] болады.

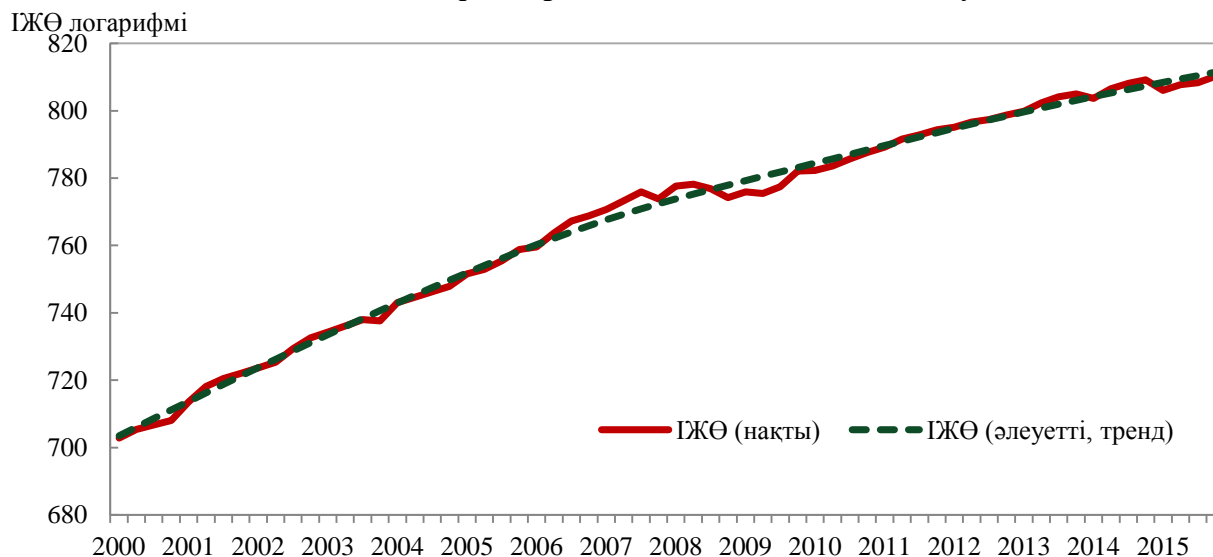
Тендеудің екінші бөлігі трендтің өзгеруін білдіреді, ол әлеуетті шығарылым ретінде қаралады, ал цикл шығарылымның айырмасын білдіреді.

НР-фильтрі артықшылықтарының арасында оның қарапайымдылығын және көптеген эконометрикалық бағдарламалық пакеттерге қолжетімділігін, сондай-ақ оның күйзелісті көрсету қабілетін атап өткен жөн. Сонымен қатар, НР-фильтрінде кемшіліктер бар, оның негізгілері таңдау соңындағы («түпкілікті нүкте проблемасы»³ реттеу (λ) және бұрмалау өлшемін таңдаудағы еркіндік болып табылады, ол әлеуетті шығарылымды және шығарылымның айырмасын бағалау жаңа байқауларды қосуға барынша сезімтал [2]).

Қазақстанның нақты ІЖӨ-ін 2005 жылғы бағамен сүзу нәтижелері 2000-2015 жылдар (тоқсан сайын) аралығындағы кезеңде құрылымдық (әлеуетті ІЖӨ, тренд) және циклдық (шығарымның айырмасы) құрамдас бөліктерді бөлу мақсатында өлшенген НР-фильтрі⁴ әдісімен 2-суретте берілген.

2-сурет

Өлшенген НР-фильтрінің көмегімен алынған әлеуетті ІЖӨ

Дерек көзі: ҚР ҰЭМ СК, автордың есебі

² Авторлар [5] λ мәнінің сараптамалық түрде берілетіндігін атап өтті, және өлшемді таңдаудың қатарды реттеу рәсімдері шеңберінде мәні бар. Сонымен қатар, мынадай мәндерді пайдалану ұсынылады: $\lambda = 100$ жылдық деректерге арналған, $\lambda = 1600$ тоқсандық деректерге арналған және $\lambda = 14400$ айлық деректерге арналған.

³ End-point bias problem

⁴ НР-фильтрін қолданудың алдында, ІЖӨ деректері Х12-ARIMA әдісімен маусымдыққа түзетілді, ал одан кейін логарифмдік функция ($100 \cdot \ln(x)$) арқылы тасымалданды. Осы трансформация шығарылымның айырма көрсеткіштерін әлеуетті ІЖӨ-нен пайызбен алуға мүмкіндік береді.

Экономикалық әдебиетті шолу батыс жарияланымдарымен салыстырғанда Қазақстан үшін әлеуетті шығарылымды және шығарылымның айырмасын болжамдау мен бағалауға арналған зерттеулердің салыстырмалы түрде аз болуын көрсетті. Соған қарамастан, Қоңырбаева [6] өзінің мақаласында 1996-2005 жылдар аралығындағы кезеңдерде Қазақстанның әлеуетті ІЖӨ болжамдау үшін бірнеше әдістемелерді салыстырды. Зерттеліп отырған көрсеткіш НР-фильтрдің көмегімен және өндірістік функцияны салу екі түрлі тәсілмен бағаланды. Зерттеу нәтижесі түрлі әдістермен бағаланған көрсеткіште біршама айырмашылықтарды көрсеткен жоқ. Автор сонымен қатар 2003 жыл-2006 жыл аралығында ІЖӨ нақты өсуінің экономиканың әлеуетті мүмкіндіктерінен басым болуына назар аударады, бұл сол кезеңдегі жоғары экономикалық белсенділік туралы және үлкен инфляциялық қысымның болуын растайды [6]. Мақала жарияланған сәтте мақалада сипатталған Қазақстанның экономикасы тұрған дүрбелең базасы 2007-2008 жылдарға дейін (әлемдік қаржылық дағдарыстың басы) ұзартылғандығын атап өткен жөн.

Полякова [7] 2000-2008 жылдар арасындағы кезеңде қазақстандық экономика талаптарымен Оукен заңына эконометрикалық бағалау жүргізу шеңберінде Қазақстанның әлеуетті ІЖӨ-ін есептеу үшін өндірістік Кобба – Дуглас функциясын сала отырып, орнату әдісін қолданды. Зерттеу нәтижелері қаралып отырған кезең үшін әлеуетті ІЖӨ деңгейінде күрт ауытқудың байқалмағандығын көрсетті, бұл автордың пікірі бойынша Қазақстан экономикасының зерттеліп отырған кезең ішінде айрықша бір және сол сияқты технологиялық тәртіп шеңберінде болғандығын растайды.

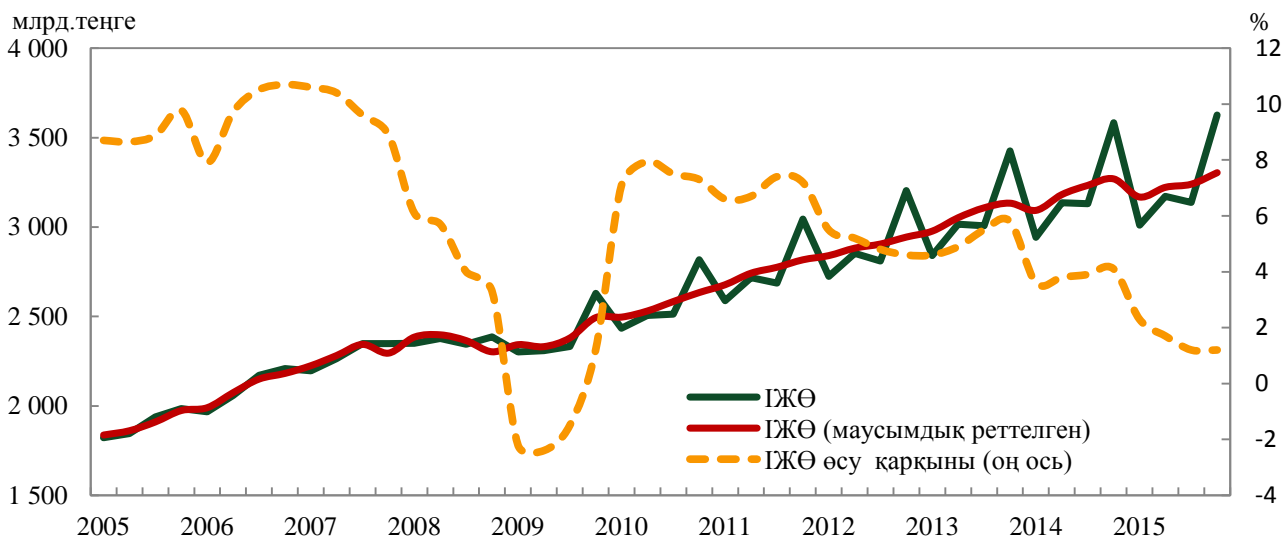
Пайдаланылатын деректер мен әдіснама

ІЖӨ - негізінде есептеулер жүргізілетін негізгі ауыспалы болып табылады. Өндіріс әдісімен есептелген Қазақстанның нақты ІЖӨ-нің тоқсандық деректерінің серпіні 2005 орташа жылдық бағалармен 3-суретте көрсетілген.

Өткен кезеңде ел экономикасында айтарлықтай құрылымдық өзгерістер болғандықтан есептеулерде 2005–2015 жылдардағы қатар пайдаланылды. Конъюнктуралық зерттеулер деректерінің 2005 жылдан бері болуы осы уақыт кезеңін пайдаланудың басқа факторы болып табылады.

3-сурет

Қазақстанның нақты ІЖӨ-сі

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК, автордың есептеулері

Нақты ІЖӨ басқа, шығарылым айырмасын болжауда ҚРҰБ жүргізетін экономика нақты секторының кәсіпорындарына тоқсан сайын жүргізілетін сауалнаманың деректері пайдаланылады, оған экономиканың негізгі салаларын білдіретін 2800 кәсіпорын кіреді, оның ішінде 1557 орта және ірі кәсіпорын бар.

Сауалнамалар негізінде алынатын көптеген көрсеткіштердің болуына қарамастан, модель үшін тау-кен өндіру өнеркәсібі, өңдеуші өнеркәсіп, құрылыс, бөлшек және көтерме сауда, көлік және қоймаға жинау және ақпарат және байланыс сияқты

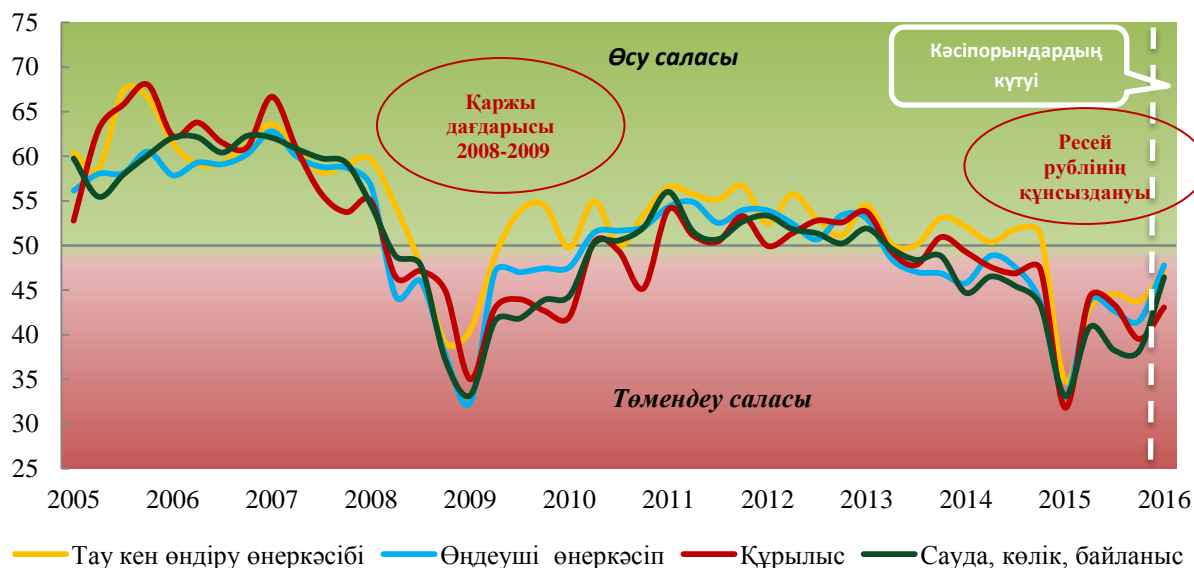
салалардағы дайын өнімге сұраныстың өзгеруінің диффузиялық индексінің⁵ (ДИ) көрсеткіштері таңдап алынды. Бұл салалардың елдің ІЖӨ-нің құрылымында ең көп үлесі бар екендігін атап өткен жөн⁶.

Сауалнама сол сияқты кәсіпорындардың келесі тоқсандағы дайын өнімге деген сұраныстың өзгеруіне қатысты күтулерін қамтиды, бұл ІЖӨ бойынша ресми жедел деректердің жариялануын күтпей келесі тоқсан үшін шығарылым айырмасының мәндерін болжау мүмкіндігін береді.

Бұл зерттеу 2016 жылғы 1-тоқсан бойынша кәсіпорын басшыларының күтілерін есептеуге қатысты 2015 жылғы 4-тоқсандағы жүргізілген конъюнктуралық сауалнамалар нәтижесін қамтиды. Салалар бойынша дайын өнімге деген сұраныстың өзгеруінің ДИ серпіні 4-суретте көрсетілген.

4-сурет

Салалардағы дайын өнімге деген сұраныс (маусымдық реттелген ДИ)

Дереккөзі: ҚРҰБ

Экономика нақты секторы кәсіпорындарына мониторинг деректері бойынша 2015 жылғы 4-тоқсанда дайын өнімге және қызметтерге деген сұраныс айтарлықтай төмендеді. Нақты ақшалай кірістер өсу қарқынының баяулауы, халықтың жұмыспен қамтылуының төмендеуі, сол сияқты берілген кредиттер көлемінің төмендеуі кәсіпорындардың өніміне деген сұраныстың төмендеуінің негізгі факторы болып табылады. 2016 жылғы 1-тоқсанда кәсіпорындар сұраныстың шамалы ұлғаюын күтуде.

Модель

$$Y_{gap}_t = \alpha + \beta_1 X_{1,t} + \beta_2 X_{2,(t-2)} + \beta_3 X_{3,(t-3)} + \beta_4 X_{4,(t-1)} + \beta_5 D + u_t, \quad (3)$$

2-кесте

Пайдаланылатын ауыспалылар

Көрсеткіш	Сипаттама
Y_{gap}_t	шығарылымның айырмасы, %

⁵ Диффузиялық индекс са ла бойынша қарастырылып отырған көрсеткіштің өзгеру серпінін сипаттайтын жалпы индикатор болып табылады. «Ұлғаю» жауаптар сомасы және жартысы «өзгеріссіз» жауаптар ретінде қаралады. Егер оның мәні 50 деңгейінен жоғары болса – бұл ұлғаюды, егер 50-ден төмен болса, онда – алдыңғы тоқсанға қарағанда азаюды білдіреді. Бұл ретте, диффузиялық индекстің мәні 50 деңгейінен алыс (жоғары немесе төмен) болса, көрсеткіштің өзгеру (ұлғаю немесе азаю) қарқыны жоғары болады.

⁶ ҚР ҰЭМ СК жедел деректері бойынша 2015 жылдың қорытындылары бойынша бұл салалардың жалпы қосымша құндағы жиынтық үлесі 57%-ға жуық.

X_1	тау-кен өндіру өнеркәсібіндегі дайын өнімге деген сұраныстың өзгеруінің ДИ
X_2	өңдеуші өнеркәсіптегі дайын өнімге деген сұраныстың өзгеруінің ДИ
X_3	құрылыстағы дайын өнімге деген сұраныстың өзгеруінің ДИ
X_4	бөлшек және көтерме саудада, көлікте және қоймаға жинаудағы және ақпарат пен байланыстағы дайын өнімге деген сұраныстың өзгеруінің біріктірілген ДИ
D	2014 жылғы 2-тоқсанда 1 мәнді білдіретін жалған ауыспалы және 0 – қалған кезең үшін
a	константа
u_t	кездейсоқ қате

Алынған теңдеулерге сәйкес шығарылымның айырмасы тау кен өндіру өнеркәсібінде, өңдеуші өнеркәсіпте, құрылыста, және бөлшек әрі көтерме сауда, көлік және қоймаға жинау және ақпарат және байланыс сияқты қызметтер секторы салалардағы дайын өнімге сұраныс өзгеруінің диффузиялық индексінің циклдық құрауышының серпіні бойынша бағалануы мүмкін.

3-кесте

Бағаланған ауыспалы

Көрсеткіш	Көэффициент	Стандартты ауытқу
a	-0.265*	0.107
X_1	0.066*	0.012
X_2	0.074*	0.012
X_3	0.032**	0.013
X_4	0.053*	0.014
D	1.283**	0.557

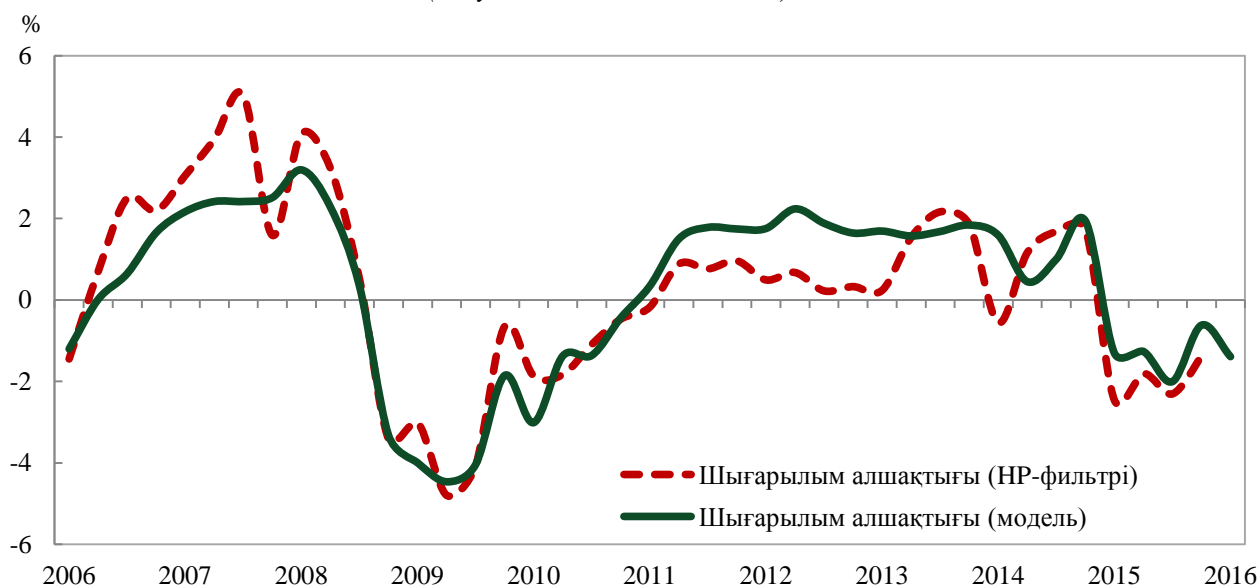
Ескертпе: * және ** тиісінше 1% және 5% тең келетін маңыздылық деңгейлерін білдіреді.

Теңдеу 5%-дық маңыздылығы шегінде барлық негізгі статистикалық тестерді білдіреді, автотүзету және гетероскедастикалық процестер жоқ. Барлық бағаланған коэффициенттердің статистикалық маңызы бар.

5-суретте шығарылым және нақты ІЖӨ өсімінің жылдық қарқыны айырмасының серпіні көрсетілген.

5-сурет

Шығарылым айырмасы (әлеуетті ІЖӨ-ден %-бен)

Дереккөзі: Автордың есебі

Талдау нәтижелері, қорытындылар және ұсынымдар

НР-фильтрді және сипатталған үлгіні талдау әдісімен алынған шығарылым айырмасының бағаланған көрсеткіштері негізінде ағымдағы экономикалық жағдай, іскерлік циклдің серпіні және Қазақстан экономикасындағы болашақ үрдістердің болжамы туралы бірнеше маңызды қорытындыларды жасауға болады. Бұдан басқа, шығарылым айырмасы экономиканың «қызып кету» немесе «толық өндірмеу» көрсеткіші болып табылатынын және ақша-кредит саясаты үшін тікелей мәні болғандығын назарға ала отырып, зерттеу нәтижелері негізінде ұсынымдарды қалыптастыруға болады.

Жалпы алғанда, шығарылым айырмасының алынған көрсеткіштері Қазақстан экономикасында соңғы 10 жылда болған өзгерістерді көрсетеді. Мысалы, 2006-2008 жылдар аралығында ел экономикасы дүмпу фазасында болды, онда шығарылым аралығы оң болды және 2008 жылдың басында 3,2% деңгейдегі ең жоғарғы мәнге жетті (5-сурет). Бұл кезеңде жұмыссыздық деңгейі төмендеуі және тұтынушылық сияқты инвестициялық та сұраныс артуына қарай инфляциялық қысым өсуі, қарыз алудың сыртқы арналарының қолжетімділігі және елге тікелей және портфельдік инвестициялардың әкелінуі қоса жүрді.

Қазақстан банктері 2000-2006 жылдары сыртқы нарықтардан қомақты қарыз алды. Бұл елдің экономикалық өсіміне әсер етті, сонымен қоса қаржы секторының сыртқы күйзеліс алдында әлсіз болуын арттырды. Бұдан басқа, ол инфляциялық процестердің біртіндеп жеделдеуіне әкеліп соқтырды. Осы кезеңде ақша-кредит саясаты түрлі бағыттағы сипатта болды [8]. Ұлттық Банк 2000 жылдардың бірінші жартысында экономиканы қолдау үшін ақша-кредит саясатын жеңілдетті, алайда одан кейін экономикадағы ұлғайып келе жатқан инфляциялық қысымды еңсеру мақсатында реттеуші ақша-кредит операциялары бойынша мөлшерлемелерді көтеріп және артық өтімділікті алу үшін операцияларды енгізе отырып, монетарлық саясатты қатаңдату бойынша шаралар қабылдады⁷.

Басталған әлемдік қаржы дағдарысы, бірқатар нарықтарда «көпіршікті» ұшыру және бұдан кейін Қазақстанның негізгі экспорттық тауарларына баға күрт құлдырау (мұнай және металдар), сондай-ақ бір уақытта азық-түліктің әлемдік бағасы өсуі салдарынан, Қазақстан экономикасында экономикалық өсімнің баялауымен сипатталған күрт құлдырау орын алды⁸. Шығарылым айырмасы теріс болып қалыптасты және 2009 жылы бағалау бойынша (-) 4,5% болды (5-сурет).

Бұл жағдайларда Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатында қол жеткізбеу қауіпі бар мақсатқа басымдық берілді және оны орындамау экономика үшін барынша жоғарғы теріс салдарға әкелуі мүмкін болды [8]. Мәселен, реттеуші 2007 жылдың соңынан бастап 2009 жыл аралығында қабылдаған шарлар мемлекеттің дағдарысқа қарсы шараларымен бірге экономикадағы жағдайды тұрақтандыруға және қаржы секторының орнықтылығын қолдауға мүмкіндік берді.

Қазақстан экономикасы дағдарыстың шегіне жеткеннен кейін әлемдік экономиканың қалпына келуімен, энергия ресурстарына баға мен сұраныстың жаңаруымен бірге, біртіндеп қалпына келе бастады. Қалпына келу кезеңдегі шығарылымның айырмасы нөлдік мәнге жетіп қалды, бұл сол кезеңдегі экономикада инфляциялық немесе дефляциялық қысымның болмағанын білдіреді. Монетарлық биліктердің іс-әрекеттері баға тұрақтылығын қолдауға бағытталды.

Энергия ресурстарына әлемдік бағаның күрт түсуі 2014 жылы Ресейде қалыптасқан жағымсыз экономикалық жағдаймен және сауда-саттықтық әріптес елдер экономикасының өсу қарқынының баялауымен бірге, Қазақстан экономикасы құлдырауының жаңа кезеңіне әкелді. Талдау нәтижелеріне сәйкес, шығарылым айырмасы 2016 жылдың 1-тоқсанында да теріс болап қалады деп күтілуде (-) 1,4% (5-сурет). Сыртқы

⁷ Қайта қаржыландырудың ресми мөлшерлемесі 7%-дан 9%-ға дейін, «овернайт» қарыздары бойынша ресми мөлшерлеме 8%-дан 9,0%-ға дейін, кері РЕПО операциялары бойынша мөлшерлеме 7,5%-дан 8,0%-ға дейін өсірілді. Банктердің Ұлттық Банктегі депозиттері бұл кезеңде артық өтімділікті жоюдың негізгі құралы болды [8].

⁸ Нақты ІЖӨ өсімі 2009 жылы 1,2% болды.

күйзелістердің теріс әсерінен басқа, халықтың кірісінің төмендеуі және бөлшек кредиттеу көлемдерінің төмен деңгейі нәтижесінде жиынтық ішкі сұраныстың төмендеуі экономикалық өсудің баяулауының негізгі себептерінің бірі болды. Бұдан басқа, 2014 жылдың соңында және 2015 жылдың басында Ресей рубльінің әлсіреуі нәтижесінде қалыптасқан рубльдің асыра бағаланған нақты айырбастау бағамы отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін жоғалтуға және халықтың сатып алу қабілетін ресейлік тауарларды тұтыну пайдасына ауысуына әкеліп соқты. Асыра бәсекелестік жағдайында бағалар төмендей беріп, бұл 2015 жылдың бірінші жартысында инфляцияның төмендеуіне әкелді (жылдық инфляция 2015 жылғы тамызда 3,8% құрады).

Сонымен бірге, іскери белсенділіктің тұраулауы инвестициялық белсенділіктің төмендеуіне әсер етті, жоғары девальвациялық күтулер, экономиканың долларлануы, экономиканың нақты секторын теңгемен кредиттеудің төмен көлемдері «ақша-кредит саясатын іске асыру тиімділігін арттыру мақсатында мемлекеттік экономикалық саясатты қайта қарау қажеттілігімен» шартталды. Осылайша, инфляциялық таргеттеу режиміне ауысу шеңберінде теңгенің еркін өзгермелі айырбастау бағамы режиміне ауысу туралы 2015 жылғы тамызда қабылданған шешім теңгенің нақты тиімді айырбастау бағамын барынша жете бағаламауға және тұтыну тауарларындағы импорт үлесінің жоғары болуы себебінен бағаның өсуіне әкеліп соқты.

Ұлттық Банктің негізгі мақсаты баға тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылатынын назарға ала отырып, реттеуші инфляцияның нысаналы дәлізге қайта оралуына бағытталған саясат жүргізуі қажет. Сонымен бірге, сыртқы және ішкі факторлардың әсері нәтижесінде, сондай-ақ осы зерттеудің нәтижесінде бағаланған экономикалық белсенділіктің баяулауы, шығарылым айырмасының теріс көрсеткіштері пайдаланылмайтын қуаттардың болуын және экономикадағы сұраныстың әлсіздігін көрсетті, бұл бағаларға көрсетілетін дефляциялық қысымның бар екендігін ескертеді. Қалыптасқан жағдай монетарлық билікті іскери белсенділікті, тұтыну сұранысын қолдау мақсатында ынталандырушы ақша-кредит саясатын жүргізуге және осылайша экономикалық циклдің қысқамерзімді ауытқуларын реттеуге ынталандырады. Шешім қабылдау кезінде ұлттық экономиканың долларлануының әлі де болса жоғары деңгейін, елдің қаржы жүйесінің әлсіздігі мен сыртқы күйзелістерге бейімділігін ескеру қажет.

Осы зерттеудің мақсаты шығарылым айырмасының көрсеткіштерін және экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына жүргізілген сауалнаманың деректеріне сәйкес осы көрсеткіштің болжамын бағалау болды. Аталған көрсеткіш монетарлық саясат үшін ақпараттық тұрғыдан айтарлықтай құнды болып табылады. Алайда, практикада басқалардан артықшылығы бар өндіріс айырмасын бағалаудың жалғыз әдісі жоқ. Осы мақалада келтірілген өндіріс көлемінің айырмасын бағалау әдісі баламалы әдіс болып табылады. Бұл ретте, шығарылым айырмасының талдауы өндірістік қуаттарды іске қосу деңгейі, жұмыспен қамтылу индикаторлары, еңбек өнімділігі, сондай-ақ ел экономикасының құрылымы, статистикалық деректердің сапасы мен бұдан былайғы зерттеулерге себепші болатын басқа факторларды ескерумен, ресми статистиканың деректері сияқты конъюнктуралық зерттеулердің қосымша көрсеткіштері ескеріле отырып, толығы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. Джахан С., Махмуд А.С., (2013). Что такое разрыв объема производства? Финансы и развитие, <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2013/09/pdf/basics.pdf>;
2. Ващенко Н., Зубарев А., Трунин П., (2016). Определение разрыва выпуска для российской экономики, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российская Академия Народного Хозяйства и Государственной Службы при Президенте Российской Федерации», Москва;

-
3. Казакова М.В., Синельников-Мурылев С.Г., Кадочников П.А., (2009). Анализ структурной и конъюнктурной составляющих налоговой нагрузки в российской экономике, Институт экономики переходного периода, Научные труды №129Р, Москва;
 4. Cotis J.-P., Elmeskov J., Mourougane A., (2005). Estimates of Potential Output: Benefits and Pitfalls from a Policy Perspective. OECD Economic Department (<http://www.oecd.org/economy/growth/23527966.pdf>);
 5. Hodrick, R. J., Prescott, E.C. (1997). Postwar U.S. business cycles: an empirical investigation, Journal of Money, Credit and Banking, 29, 1-16;
 6. Конурбаева Б., (2006). Модель производственной функции. Экономическое Обозрение Национального Банка Республики Казахстан, №1. (http://www.nationalbank.kz/cont/publish426952_2930.pdf);
 7. Полякова О.В., (2011). Расчет потенциального ВВП, кривые Филлипса и эконометрическая оценка Закона Оукена (на примере Республики Казахстан), Институт проблем управления РАН, Вестник ЮРГТУ (НПИ), ISSN 2075-2067, 2011 №4;
 8. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-кредит саясаты, (http://www.nationalbank.kz/cont/publish305261_28968.pdf).

Қазақстандағы ақша-кредит саясаты құралдарын қолдану тәжірибесі

Әлібекова А.К. – «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» РММ Қызылорда филиалының бас маман-экономисі

Кез-келген мемлекеттің ақша-кредит саясатының негізін қалаушы мақсаты ол инфляцияның төмен деңгейінде жұмыспен қамтылуды толық қамтамасыз ете алатындай өндіріс деңгейіне жетудегі экономикаға ықпал ету болып табылады. Инфляцияның төмен деңгейіне монетарлық емес және монетарлық тәсілдер жиынтығының әсерімен қол жеткізіледі. Ақша-кредит саясатын іске асыру құлдырау кезінде шығындарды ынталандыру арқылы ақша ұсынысын шақырады, ал инфляция кезінде, керісінше, шығындарды төмендету үшін ақша ұсынысын шектейді.

Қазіргі уақытта, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің басты мақсаты инфляцияның төмен деңгейіне қол жеткізуді және оны ұстап тұруды болжайтын елдегі баға тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Ақша-кредит саясатының мақсаттық көрсеткіштеріне қол жеткізу және ақша-кредит саясатын іске асыру үшін Ұлттық Банкі арнайы құралдар қолданады. Бұл мақалада, Ұлттық Банкінің әр кезеңде қолданылған ақша-кредит саясатының мақсаттары мен құралдары қарастырылады.

Тәжірибеде, әр мемлекеттің банктік жүйесі екі деңгейлі болып табылады, бірінші деңгей – бұл елдің ақша-кредит саясатын жүргізуге жауапты орталық (ұлттық) банкі. Орталық банкінің негізгі міндеттері ақша-кредит саясатын жүргізумен қатар, банктік және қаржылық жүйенің жұмыс істеу тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады.

Әлемдік экономикалық тәжірибеде орталық банктер әр елде ақша-кредит саясатының келесі басты құралдарын қолданады: міндетті резервтер нормативі немесе «төменгі резервті міндеттемелер» атауы; орталық банктің проценттік саясаты, кредиттік ұйымдарды қайта қаржыландыру; мемлекеттік бағалы қағаздармен ашық нарықтағы операциялар.

Тәуелсіздік туралы заң қабылданғанға дейін Қазақстанның ақша-кредит саясаты орталықтандырылған жоспарлы-бөлу жүйесі негізінде құрылып, орталық Мәскеудің өктемімен жүрді. Орталықта сұраныс пен ұсыныс ара қатынасы сияқты макроэкономикалық көрсеткіштер жоспарланып, баға белгіленімі жүйесі құрылды. Тәуелсіздік туралы заң қабылданғаннан кейін егеменді Қазақстан дамуының негізгі мезеттері жоспардан нарыққа өтуі, әкімшілік-ұйымдастырудан нарықтық реттеу басқару жүйесіне көшуді бұрынғы ССРО республикалар арасында біздің еліміз ең алғашқы болып жүргізді. Осы бағытта алғашқы қадамдарды реттейтін және әрі қарай қайта құрылуына бірнеше заңдар қатары қабылданды. Бәрінен бұрын, Ұлттық Банкінің функциялары түпкілікті өзгерді. 1993 жылдың сәуір айында «ҚР Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасының заңы қабылданды, 1993 жылдың қараша айында ұлттық валюта – теңге енгізіліп, еліміздің тәуелсіз ақша-кредит саясатын жүргізуге мүмкіндік туғызды [1].

Экономикалық жағдайды жақсартуға, дағдарысты жеңуге қатаң ақша-кредит саясатын жүргізу талап етілді. Осы мақсатта Қазақстан Ұлттық Банкі ақша-кредит саясатының айқындалған құралдарын қолданды, оның соңғы мақсаты ақша массасын реттеу және болжамданған есептердегі параметрлерге жету болып табылды. Қазақстан Республикасы жағдайында ақша-кредит саясатының келесі құралдары қолданды:

- Ұлттық Банкінің орталықтандырылған несиелендіруді шектеу немесе кеңейту. Ұлттық Банкінің несиелендіру көлемінің әсер ету механизмі тікелей баға деңгейіне ықпал ететін ақша массасын көбейту немесе қысқартумен шектеледі;
- Ұлттық Банкі несиелерінің проценттік мөлшері;
- міндетті резервтер, бұл коммерциялық банктердің өз клиенттеріне несиелер көлемін тиімді шектеу немесе ұлғайтуға мүмкіндік береді;
- ашық нарықтағы операциялар, ақша базасын және осы арқылы қысқарту немесе ұлғайту үшін Ұлттық Банкінің мемлекеттік бағалы қағаздарын сату және сатып алу;

- валюталық нарықта Ұлттық Банкінің интервенциялары. Өтпелі кезең жағдайында, бағалы қағаздар нарығы дамымаған, ұлттық валюта тұрақтылығын ұстаудан негізгі ролді атқарып тұрғанда Ұлттық Банкінің валюталық нарықтағы интервенциялары ақша-кредит саясатының құралы болып табылды және ол ашық нарықтағы бағалы қағаздар операциялары сияқты ақша базасы мен ақша массасына әсер етті.

1994 жылдан бастап, ұлттық валютаны енгізгеннен кейін, ақша-кредит саясатын жүргізуге Ұлттық Банкі классикалық құралдарды қолдана бастады, оның негізгілері болып: банктердің берген несиелер көлемін реттеу, ресми қайта қаржыландыру мөлшер деңгейі және ең төменгі резервтік талаптар мөлшерін белгілеу, валюталық нарықта операциялар жүргізу болып табылды [1].

Қазақстан Ұлттық Банкі функцияларын экономикалық нарығы дамыған орталық банктердің функцияларына жақындату үшін келесі қадамдар жасалды: жеңілдікпен несие беру және Ұлттық Банкіге несиелер бойынша мекемелердің тікелей өтінішін қарауды тоқтату; клиенттерге қызмет көрсету тоқтатылды; бюджеттік дефицитті жабуға Үкіметке несиелер қайта қаржыландыру мөлшерімен ақылы түрде бере бастады, ал бюджетке Ұлттық Банкінің шоттарына салынған депозиттеріне пайыздар төленетін болды.

Егеменділік және нарықтық қатынас жағдайы макроэкономикаға, оның ішінде ақша кредит саясатын жүргізуге өзге көзқарасты талап етті.

Ломбардық несиелер, Ұлттық Банкінің қысқа ноталары сияқты жаңа құралдар енгізілді. Ұлттық Банкінің ноталары өтімділікті шұғыл реттеудің негізгі құралы болды, ноталар көлемі ақша агрегаттары бойынша мақсаттық бағдарымен анықталды.

1996 жылы Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасы қаржы Министрі мемлекеттік бағалы қағаздары кепілдігімен қысқа мерзімді РЕПО операцияларымен жүргізе бастады, бұл банктік өтімділікті тиімді реттеуге мүмкіндік берді.

Кредиттік ресурстар Ұлттық Банкімен кредиттік аукциондар мен ломбардтық негізде жүзеге асырылды. 1997 жылы банктік жүйеде ресурстар жеткілікті болуына байланысты кредиттік ресурстар аукционын жүргізу тоқтатылды [1].

1998 жылы әлемдік қаржылық нарықтағы дағдарыстың асқынуы жағдайында және Қазақстандағы экспорттық тауарлар конъюнктурасының нашарлауынан Ұлттық Банкі ақша-кредит саясатының негізгі міндеттері болып: қаржылық жүйе тұрақтылығын қамтамасыз ету, ұлттық валютаның тұрақтылығын сақтау және банктік жүйені нығайту болды.

1999-2000жж. жалпы экономикалық ахуал шетелдік сауда және қаржы нарығында, еліміздің ішкі жағдайы айтарлықтай жақсарды. Бұл жағдайда Ұлттық Банкінің ақша-кредит саясаты тұрақтылықты сақтау және қаржылық жүйенің барлық сегменттерін нығайтуға, қаржылық секторға тұрғындар салымын тарту үшін оңды жағдай жасауға бағытталды.

2000-2006 жылдар кезеңінде ақша-кредит саясатын жеңілдету жүргізілді, қайта қаржыландыру, овернайт кредиттері, РЕПО операциялары бойынша мөлшері және банктердің міндетті резервтер мөлшері кезең бойынша төмендетілді.

Жеңілдетілген ақша-кредит саясаты банктердің экономикаға несиелендіру көлемінің ұлғаюына және ақша ұсынысының өсуіне әкелді. Банктердің экономикаға несиелендіру көлемінің жылдық өсімі 2000-2003 жылдары орташа 66,8%, ақша массасы - 37,5% құрады. Инфляция 6,8%-ға дейін төмендеді [2].

2004 жылдан бастап Ұлттық Банкі ақша-кредит саясатының негізгі бағдарын үш жыл алдын-ала анықтау және оның параметрлерін жыл сайын нақтылап отыратын болды.

Біріңғай мемлекеттік ақша-кредит саясатын Қазақстан Ұлттық Банкі әзірлейді. Ол елдің экономикалық даму жағдайы талдамасы мен даму болжамдарын: негізгі бағыттар, ақша-кредит саясатының параметрлері мен құралдарын құрайды.

Қазақстан Республикасы ақша-кредит саясаты құралдарын қолдануды айқындайтын негізгі заңнамалық акті Қазақстан Республикасының 30.03.1995ж. №2155 «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» туралы заңы болып табылады.

Қазақстан Ұлттық Банкі ақша-кредит саясаты:

Қайта қаржыландырудың ресми мөлшерлемесі;
Ақша-кредит саясатының негізгі операциялары бойынша сыйақы мөлшерлеме деңгейлерін;

Ең төменгі резервтік талаптардың нормативтерін;

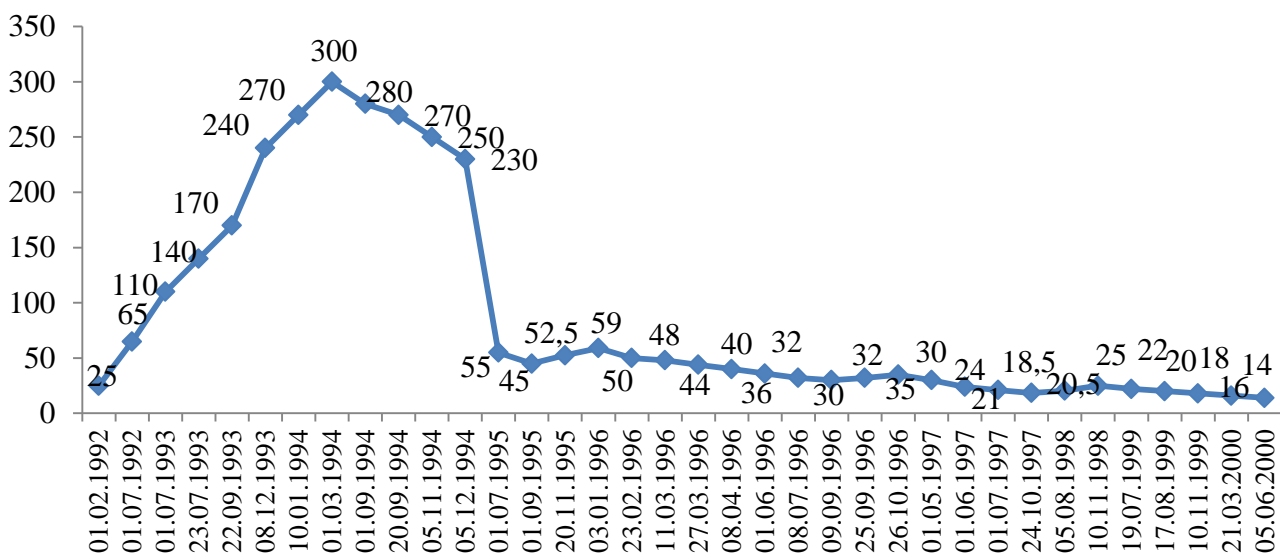
Ерекше жағдайларда, операциялардың жекелеген түрлерінің деңгейі мен көлеміне тікелей сандық шектеулерді белгілеу жолымен жүзеге асырылады [3].

Проценттік саясат ақша-кредит саясаты құралдарының бірі болып табылады. Қазақстан Ұлттық Банкі қайта қаржыландырудың ресми мөлшерлемесін ақша нарығының жалпы жағдайына, қарыздар бойынша сұраныс пен ұсыныс, инфляция және инфляциялық болжам деңгейіне байланысты белгілейді.

Қазақстан Ұлттық Банкі қайта қаржыландырудың ресми мөлшерлемесі динамикасының өзгерісі келесідей. (1, 2 сурет)

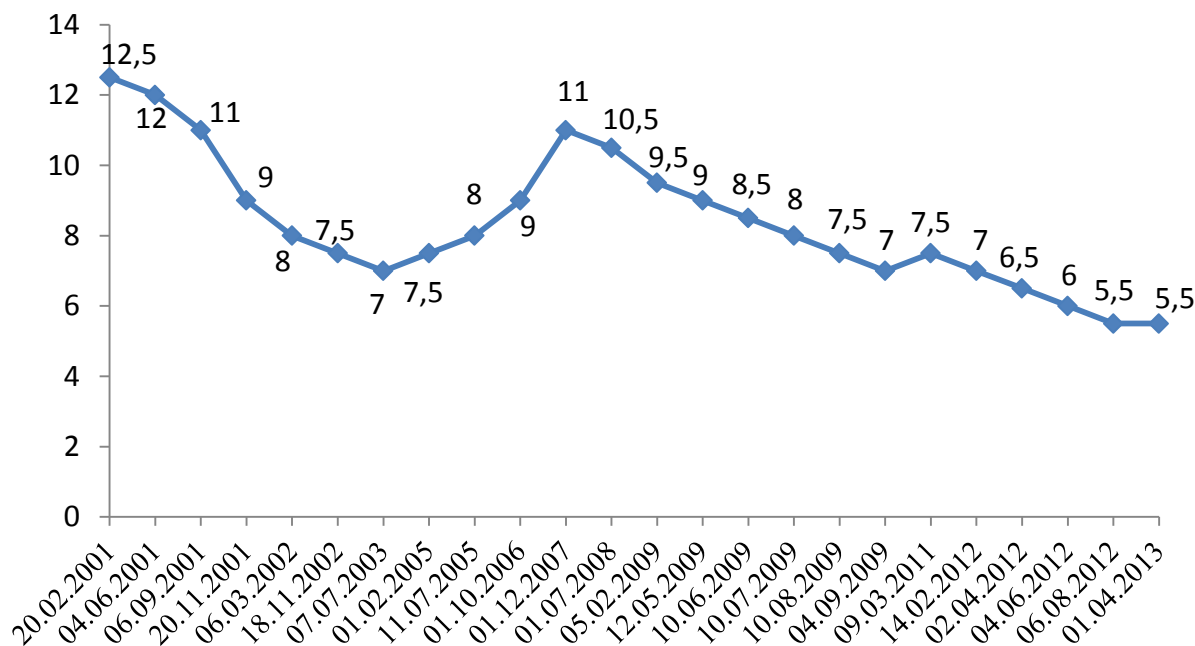
1 Сурет

1992-2000жж. кезеңіндегі Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми қайта қаржыландыру мөлшерлемесі

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының Қаулыларына сәйкес

2001-2013жж. кезеңіндегі Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми қайта қаржыландыру мөлшерлемесі

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының Қаулысына сәйкес

Ұлттық Банкі өзінің проценттік саясатын мемлекеттік ақша-кредит саясатын жүргізу мақсатында нарықтық проценттік мөлшерлемелерге әсер ету арқылы қолданады. Теңгені айналысқа енгізгеннен кейін проценттік саясаттың негізгі мақсаты несиеге деген сұраныстың азаюын, содан соң ақша массасының өсімін, сонымен қатар инфляцияны төмендету үшін белгілі бір деңгейге жеткізу болды. Жоғары проценттік мөлшерлемелер, дәлірек айтқанда процентке төлемі, - шығын құрамының бірі болды. Сонымен қатар, жаңа проценттік саясат болашақ аясында емес, салыстырмалы түрде қысқа мерзім арасында өз нәтижелерін беру қажет болды.

Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасына сәйкес әзірленген «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-кредит саясаты» Ұлттық Банкі Басқармасының 2015 жылғы 24 сәуірдегі қаулысымен мақұлданды. Осы құжатқа сәйкес қазіргі даму кезеңінде тиімдірек болып табылатын инфляциялық таргеттеу тәртібін енгізу ұсынылады. Инфляциялық таргеттеу инфляцияның мақсаттық деңгейіне жетуге бағытталған іс-шаралар кешенін ұсынады. Осы шаралардың бірі ақша-кредит саясаты құралдарын кеңейту жолымен трансмиссиялық тетіктің пайыздық арнасының тиімділігін арттыру болып табылады. Трансмиссиялық тетіктің пайыздық арнасының тиімділігін өтімділікті реттеу құралдарының жүйесін кеңейту, сондай-ақ жаңа «базалық» пайыздық мөлшерлемені енгізу арқылы арттыру жоспарланған болатын. Ақша-кредит саясаты құралдарының пайыздық мөлшерлемесін базалық мөлшерлемеге сәйкестендіру жоспарланған [4].

Резервтік талаптар. Міндетті резервтеу жүйесі белгілі бір элементтерден тұрады. Мемлекет міндетті резервтерді ақша-кредит саясатын жүргізу мақсатында пайдалатындықтан, оның белгіленген құқықтық негізі болады, бұл – әр елдің банктік заңнамасы. Міндетті резервті жүргізудің негізгі ережелері орталық банктің нормативті құжаттарында көрсетіледі.

Банктердің беретін несиелер көлемін реттеу, банктердің міндеттемелері бойынша төлемсіздік тәуекелін төмендету, сондай-ақ, банктер салымшылары мен акционерлерінің

қызығушылығын қорғау мақсатында Қазақстан Ұлттық Банкі резервтік талаптар механизмін қолданады.

1994ж. бірінші жарты жылдығында банктердің міндетті резервтер нормативінің өсімі ақша мультипликаторының жылдам өсімінен болды, сондай-ақ банктер қарызгерлердің несиені өтеу қабілеттілігін бағалауда қатаң тәсіл қолдануы салдарынан мультипликатор шамасын 1994 ж.1 қазанына 1,66-ға дейін төмендетуге қол жеткізілді [1].

Банктер резервтері өсімінің артуына байланысты резервтік талаптар шамасын төмендету мүмкіндігі ғана емес, резервтеудің баламалы тәртіпке көшу мүмкіндігі туды. Экономикалық нормативтерді орындаған жағдайда, коршоттағы қаражат шамасын резервтік талаптардан төмен емес шамада ұстау қажет. Әр кезеңдегі ең төменгі резервтік талаптар нормативі 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1

Кезең	Ең төменгі резервтік талаптар нормативі							
	біріңғай норматив							
01.03.1995-30.06.1996	20							
01.07.1996-31.12.1996	15							
01.01.1997-30.04.2000	10							
01.05.2000-30.06.2002	8							
01.07.2002-06.08.2006	6							
	Ішкі міндеттемелер бойынша				Басқа міндеттемелер бойынша			
07.08.2006-17.08.2008	6				8			
18.08.2008-07.12.2008	5				7			
08.12.2008-15.03.2009	2				3			
16.03.2009-19.06.2011	1,5				2,5			
20.06.2011-02.12.2012	2,5				4,5			
	Ішкі міндеттемелер бойынша				сыртқы міндеттемелер бойынша			
	қысқа мерзімді		ұзақ мерзімді		қысқа мерзімді		ұзақ мерзімді	
03.12.2012-11.05.2015	2,5		0		6		2,5	
	ұлттық валютада міндеттемелер				шетел валютасында міндеттемелер			
	қысқа мерзімді		ұзақ мерзімді		қысқа мерзімді		ұзақ мерзімді	
	ішкі	сыртқы	ішкі	сыртқы	ішкі	сыртқы	ішкі	сыртқы
12.05.2015-әрі қарай	2	4	0	2	2	6	0	2

Дереккөзі: ҚР Президенті Әкімшілігі Басшысының 2010ж.17.03. №01-39.19 Бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасын Ұлттық Банкінің 2010-2014 жылдарға арналған Стратегиялық жоспары.

Ең төменгі резервтер шамасының өсуі экономикаға кредиттік ресурстардың құйылуын ұстап тұратындықтан, міндетті резервтердің аса жоғары деңгейі қаржылық делдал ретінде банктік жүйенің тиімділігін әлсірететіндігін әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр.

Тікелей сандық шектеулер. Қазақстан Ұлттық Банкінің тікелей сандық шектеулерін айрықша жағдайларда белгілейді. Қазақстан Ұлттық Банкінің тікелей сандық шектеулері деп операциялардың жекелеген түрлері және мәмілелері бойынша ставкалардың ең жоғары деңгейлері, кредит беруді тікелей шектеу, сыйақы мөлшерлемелерін тұмшалау, жекелеген салалардың дамуын ынталандыру немесе тежеу мақсатында кредиттің нақты түрлерін тікелей реттеу ұғынылады.

Қазақстан Ұлттық Банкі инфляциялық процестерді жанама ақша-кредиттік реттеу әдістерімен тоқтату болмаған жағдайда тікелей сандық шектеулер қолдануға құқылы.

Қазақстанның ақша-кредит саясаты бүгінгі таңға дейін негізгі макроэкономикалық үрдістерін сипаттайтын бірқатар маңызды кезеңдерден өтті.

Қазақстан Ұлттық Банкі ақша-кредит саясатының 2002-2004 жылдарға арналған негізгі бағытына сәйкес 2002 жылдан бастап Қазақстан Ұлттық Банкі ақша-кредит саясатының негізгі бағыты - инфляциялық таргеттеуге өтуге дайындық болып белгіленді, бұл біртіндеп евростандартқа жақындауды көздейді. Монетарлық саясатта таргеттеу - бұл орта мерзімдік перспективада негізгі макроэкономикалық көрсеткіштермен мақсаттық басқару процесі.

Қазақстанның 2020 жылға дейінгі ақша-кредит саясаты іс-шаралар кешенін жүзеге асыра отырып, инфляциялық таргеттеу тәртібіне көшуге бағытталған. Ақша-кредит саясатының бұл режімі баға тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл орнықты экономикалық өсуге ықпал етеді, сондай-ақ еліміздің әлемнің барынша дамыған отыз елінің қатарына кіруі бойынша стратегиялық мақсаттарға жетуіне жәрдемдеседі[4].

Қазақстан Ұлттық Банкі ақша нарығында проценттік саясат құралдарын дамыту бойынша жұмысын жалғастырады, бұл алдын-ала күтілген қажетті инфляция деңгейін құруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Ұлттық Банкі, «Қазақстан тәуелсіздігінің он жыл ішіндегі банктік жүйесі», Алматы 2011 жыл.
2. ҚР Президенті Әкімшілігі Басшысының 2010ж.17.03. №01-39.19 Бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасын Ұлттық Банкінің 2010-2014 жылдарға Стратегиялық жоспары.
3. 1995ж.30.03. №2155 Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі туралы» Заңы.
4. ҚР Ұлттық Банкі Басқармасының 2015 жылғы 24 сәуірдегі №67 қаулысымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-кредит саясаты».

Төлем нарығы дамуының негізгі үрдістері: банктер және цифрлық «революция»

Ашықбеков Е.Т. – Ұлттық Банктің Төлем жүйелері департаменті директорының орынбасары.

Әлемдік сарапшылар қауымдастығы қазіргі кезде FinTech компаниялардың төлем жүйелерінің болашақтағы архитектурасындағы рөлі мен орнын, «болашақтағы банк» тұжырымдамасын және «нео-банк» моделінің даму болашағын белсенді түрде талқылауда. Әлемдік төлем индустриясындағы ауқымды процестердің, таралып отырған жаңа төлемдік шешімдер мен жаңалықтардың отандық нарықтың бұдан әр дамуына, сондай-ақ банктердің төлем нарығының банктік емес қатысушыларының өсіп отырған ықпалы аясында төлем қызметтерін көрсетуде өзінің басым рөлін сақтау қабілетіне әсері маңызды болып отыр. Мақалада реттеушілік ықпал ету факторы мен құқықтық ортаны есепке алмай Қазақстан төлем нарығы дамуының технологиялық аспектілері мен перспективалық бағыттары қарастырылатын болады.

Соңғы жылдары төлем саласы бүкіл әлемде өз дамуының өзгеше фазасына өтіп, технологиялық және институционалдық құрауыштар тұрғысынан қайта құруды басынан кешіріп отыр. Төлем қызметтері айтарлықтай эволюцияға ұшырап отыр. Төлем нарығындағы инновация және технологияның дамуы балама төлемдік шешімдердің, нарыққа қатысушылардың жаңа бизнес-модельдері мен типтерінің пайда болуына әкелді. Оған әртүрлі FinTech ұйымдардың пайда болуы және жаңа технологияларды ендірудің, таратудың салыстырмалы түрде жоғары жылдамдығы (технологияларды әзірлеу мен жаппай ендіру арасында гәп (gap) қысқарды) ықпал етеді. Әлемдік төлем индустриясында банктік емес ойыншылардың рөлі айтарлықтай өсті, олар инновациялық технологияларға сәйкес бөлшек төлемдер нарығының жаңа сегменттерін қалыптастырды. Барлық осы ауқымды процестер жақын болашақта қаржы нарығының «ландшафын» өзгертуге қабілетті, бұл дәстүрлі банкинг үшін жаңа сын-қатерлерді туындатады.

Клиентке жаңа қалыптасып отырған технологиялық жағдайда электрондық төлемдерді жүзеге асыру үшін банктердің қызметтерін пайдалану міндетті емес. Б. Гейтстің «Бізге банктер емес, банкинг қажет» деген белгілі сөзі жеке төлем платформасы базасында цифрлық банкингтің жаңа моделінің қалыптасуының басты ұраны болды.

Бірқатар елдердегі соңғы жылдардың үрдістері клиенттің төлемдер жасаудағы қажеттілігін қамтамасыз етудің банктерден банктік емес құрылымдардың қызметтеріне (қаржы саласындағы стартаптар, интернет-гиганттар және телеком-компаниялар) бірте-бірте көшіп отырғандығын көрсетеді. Гаджеттердің (смартфондардың) жылдам тарауы бөлшек төлемдерге қызмет көрсетуге төлемдердің өту процесін жеңілдетуге және жылдамдатуға мүмкіндік беретін әртүрлі пайдаланылатын қосымшаларды әзірлеушілердің бұдан әрі кіруіне әкеледі.

Қазіргі кезде Қазақстанда нарықта бөлшек төлем қызметтерін көрсетудің 3 моделі дамып отыр.

1-ші модель «Дәстүрлі банктік модель». Клиенттің банк шоты не шотқа байланысты төлем карточкасы бар. Банк шоттарын ашу және жүргізу жөніндегі қызметтер – бүкіл әлемде банктердің айрықша құқығы болып табылады. Клиенттер төлемдерді жүзеге асыру үшін өздері келген кезде банктің бөлімшесінде не филиалында банктермен тікелей өзара іс-әрекет жасайды және оның қызметтерін, электрондық құрылғыларын (банкоматтар, «Cash in» терминалдар, Pos-терминалдар, шағын дүңгіршектер) және қашықтықтан қызмет көрсету құралдарын – Интернетті/мобилдік банкингті пайдаланады.

2-ші модель «Банктік емес модель». Банктік емес ұйымдардың клиенттерге лезде төлем жасау төлем терминалдары не қолма-қол ақшаны қабылдау пункттері (1) және электрондық ақша жүйелері (2) арқылы транзакциялар жасауға мүмкіндік беретін сервистері жұмыс істейді.

Бірінші сервис агенттік схемаларды (құқықтық шешімді) пайдалануға негізделген және тұрақты қызметтер бойынша олардың жеткізушілерінің пайдасына қолма-қол ақша төлемдерін қабылдауды ұйымдастыруға бағытталған. Банктер осы схема бойынша клиенттердің төлемдеріне қызмет көрсету және өту процестеріне (стандартты банктік қызмет шеңберінде төлем агрегаторының банк шотына қызмет көрсетуді қоспағанда) қатыспайды.

Банктер электрондық ақша жүйесінің жұмысы шеңберінде электрондық ақша эмитенттері (ақша міндеттемелерін орындау кепілгері) ретінде ғана қатысады. Бұл ретте төлем функционалы банктік емес операторлар жағында толық іске асырылған. Бұл операторлар жүйелердің жұмыс істеуін, электрондық әмияндарды жүргізуді, клиенттермен шарттық қатынастар жасай отырып, клиенттердің барлық транзакцияларына қызмет көрсетуді және өңдеуді қамтамасыз етеді.

3-ші модель «Аралас модель». Бұл модельде клиенттердің төлем операцияларын жүзеге асыру үшін олардың банктік шоттары (осы шоттарға байланысты төлем карточкалары) іске қосылады, бірақ төлемдерге бастамашы болу және қызмет көрсету тысқары жеке банктік емес ұйымдардың технологиялық платформасының көмегімен жүзеге асырылады. Отандық нарықта қазір бірқатар осындай интернет және мобильдік төлемдер провайдерлері өз қызметін жүзеге асырып отыр. Клиенттер осындай провайдерлердің мобильдік қосымшаларын және Интернет порталын пайдаланады, олар өздерінің технологиялық платформалары шеңберінде жасалған операциялар бойынша клиенттердің шоттарынан бұдан әрі есептен шығару және олардың ақшаны тиісті алушылардың (сауда және қызмет субъектілерінің) пайдасына аударуды орындау үшін банктермен өзара іс-қимылды қамтамасыз етеді. Бұл дегеніміз, клиент операцияны осы төлемді өңдеуді және оны банктермен (банк арқылы) өзара іс-қимыл жасау арқылы орындауды өзіне алатын тысқары ұйымның технологиялық шешімінің көмегімен жасайды деген сөз. Әдетте, осы субъектілердің төлемдерін жүзеге асыру технологиясы клиенттердің төлем карточкаларын пайдалануға негізделген және технология провайдері (банктік емес ұйым) мен тиісті банктің (оның әріптесі) арасында шарттық болуын көздейді.

Жоғарыда аталған модельдердің (экожүйе ішінде) әрқайсысында технологиялық жаңалықтарға және жаңа бизнес-схемалардың пайда болуына байланысты айтарлықтай өзгерістер жүріп отырады.

Жекелеген банктер тарапынан басқа банктердің клиенттерінің төлем операцияларына қызмет көрсетуге бағытталған технологияларды енгізу және жылжыту Қазақстанның электрондық банк қызметтері нарығындағы *(1-ші модель)* соңғы жылдардың маңызды үрдістері болып табылады. Бұл үрдіс клиенттерге төлем транзакцияларын жүзеге асыру үшін өз банкін өзгертпей-ақ басқа банктердің шешімдерін (қызметтерін) алуға мүмкіндік береді, бұл кейде клиент үшін бірқатар жағдайларда және әртүрлі себептер (жалақы жобалары, қызмет көрсетудің жеке талаптары) бойынша қиындық және проблема туындатады. Яғни, клиент банктердің бірінің шотына не төлем карточкасына ие бола отырып, клиенттің, оның ішінде үшінші банктің пайдасына төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асыру үшін басқа банктің Интернет порталын не мобильдік қосымшасын пайдалану мүмкіндігін алады. Бұл ретте осы технология төлем карточкаларын пайдалану негізінде іске асырылғандығын және банктер (төлеуші клиенттің банкі, қызмет көрсетуші – сервис провайдер, ақша алушының банкі) клиенттік төлемдерге қызмет көрсету үшін VISA, MasterCard халықаралық төлем жүйелері арқылы өзара іс-қимыл жасайтындығын атап өткен жөн.

Дүние жүзінде нақты бөлімшелерінсіз бірінші онлайн банктер (нео-банктер) пайда болды, қаржылық қызметтерді (депозиттік, кредиттік, төлемдік қызметтер және қызметтердің басқа түрлері) көрсетуге маманданған осындай банктер жұмысының бизнес модельдерін интернет және мобильдік қосымшалар арқылы сынақтан өткізу жүріп жатыр. Банктік қызметтердің осындай сценарий бойынша даму әлеуеті электрондық төлемдердің саласына арналған дамыған төлем индустриясының болуына, электрондық коммерция дамуының жалпы деңгейіне, елдің технологиялық және экономикалық

дамуына тікелей байланысты. Қазақстанда әлі де болса банктік бизнестің осындай моделінің дамуы үшін алғышарттар жоқ. Оның себебі – адамдардың операцияларының көпшілігі бұрынғысынша қолма-қол ақшаға байланысты, басқа банктердің желілерін пайдалану есебінен қолма-қол тәртіппен, сол сияқты аудару арқылы қолма-қол ақшасыз тәртіппен банк жүйесіне (жүйесінен) ақшаны енгізу және шығару белгілі бір уақытты және ақшалай шығасыларды талап етеді, сондай-ақ банктер арасында шоттар бойынша жылдам толықтыру/аудару үшін толыққанды онлайн арнаның болмау және банкаралық транзакцияларды жасау кезінде төлем карточкалары бойынша салыстырмалы түрде жоғары өзіндік құнның болу проблемасы бар. Мысалы, кез келген электрондық ақша жүйесін мерзімді депозиттер және кредиттер бойынша функцияларды қоспағанда, онлайн банк ретінде қарастыруға болады. Бүгінде елде осындай 8 жүйе жұмыс істейді. Егер олардың даму серпінін талдайтын болсақ, қолма-қол ақшаны қабылдаудың және берудің кең нақты желісі бар жүйелер ғана табысты болып отыр. Яғни, онлайн төлемдер бойынша қызметтерді жылжыту үшін бүгінде қолма-қол ақшаны қабылдау/беру жеке желінің болуы маңызды факторлардың бірі болып табылады. Осыған қарамастан, балама төлем сервистерін дамыту банктерді клиентке анағұрлым бағдарланған болуға, адамдарға қаржылық қызметтерге тәуліктің кез келген уақытында қол жеткізу мүмкіндігін беруге және омниарналық банкинг стратегиясын іске асыруға ынталандыратын болады.

2-ші модель шеңберінде банктік емес операторлар – агрегаторлар қолма-қол төлемдерді, сол сияқты электрондық ақшаны қабылдау бойынша қызметтерді көрсету үшін өз инфрақұрылымын шоғырландырады. Қолма-қол төлемдерді жинау үшін төлем терминалдарының тармақталған желісі бар қазіргі ірі агрегаторлардың көбі оны қолдану үшін тиісті экожүйені құра отырып, электрондық ақша бойынша қызметтерді жылжыта бастады. Сонымен бірге банктік емес операторлар клиенттерге өтімділіктің әртүрлі көздерін - электрондық әмиянды, төлем карточкасын (PayPal технологиясына ұқсас электрондық әмиянға төлем карточкасын байланыстыру жолымен), ұялы операторда (банктік емес операторлардың бірі жақында ұялы операторлардың бірімен ынтымақтастықта мобильдік төлемдер сервисін іске қосты) абоненттік шотты біріктіру арқылы төлемдерді жүргізуге мүмкіндік беретін шешімдерді енгізеді. Осылайша, банктік емес ұйымдар төлем бизнесінің жаңа бағыттарын игере отырып, төлем нарығының банктік емес сегменттерінің (дәстүрлі түрде банк шотын пайдалануға байланысты емес төлемдер ағынына қызмет көрсету) ауқымынан асып отыр. Бұл процесс белсенді дамуда және банктік емес ойыншылар бірте-бірте клиенттердің онлайн төлемдерге деген қажеттілігін қамтамасыз етуде елеулі рөлді орындай бастады.

3-ші модельдің кеңею және бұдан әрі даму айтарлықтай болашағы бар, алайда оның таралу мүмкіндігі әлі де болса карточкалық технологиялар деңгейімен шектеліп отыр. Онлайн төлемдер қызметтері төлем карточкалары бойынша ғана қолжетімді және банктер клиенттердің банк шоттарына тысқары компаниялардың – технологиялардың провайдерлеріне рұқсат беруге (технологиялық, сол сияқты коммерциялық тұрғыдан да) дайын емес.

Әлемдік нарықта орын алып отырған үрдістер (төлем технологияларын дамыту, төлем процесін жеңілдетуге ұмтылу, адамдардың тұтынушылық іс-әрекеттерін өзгерту) бұдан әрі біздің елде бөлшек қаржылық қызметтер бойынша *2 және 3-ші модельдердің* ықпалы мен дамуы күшейе түседі деп жоғары ықтималдылықпен айтуға мүмкіндік береді. Бұл ретте ел ішіндегі ағымдағы процестерді және жаһандық үрдістерді талдау таяу жылдары Қазақстанның төлем саласында қандай өзгерістер болатындығына қатысты бірқатар болжамдар жасауға мүмкіндік береді:

1. Банктер арасындағы бәсекелестік сапалы өзге деңгейге өтеді, мұнда негізгі ынталандыру клиенттің шотын ашу емес (төлем карточкасын беру), оның төлем ағындарына қызмет көрсетуге қолжетімділіктің болуын білдіреді.

Отандық нарықта қызмет көрсететін банкке байланысты клиенттердің төлемдеріне қызмет көрсету үшін жекелеген банктерден бірінші интернет сервистердің пайда болуын тұтынушылар үшін жаңа мүмкіндіктерді ашатын үлкен және перспективалық процестің басталуы ретінде қарау керек.

Мұндай банктік стратегия клиенттің банк қызметіне бейімділігін арттыруға, басқа банктердің клиенттеріне жоғары технологиялық өнімдерді ұсынуға, оның ішінде кросс-сату тетігі негізінде, күнделікті төлемдерді (коммуналдық, жүйелі төлемдер, P2P аударымдар) жүзеге асыру үшін оларға интернет платформаны ұсына отырып, әрбір клиентке оның транзакциялары бойынша ақпаратқа қолжетімділікті беру арқылы қажеттілікті барынша зерделеуге және басымдықты түсінуге мүмкіндік береді. Банк, клиенттің мінез-құлқы туралы деректерді негізге ала отырып, шын мәнінде нарықта барынша оңтайлы шешімдер және балама банк өнімдерін ұсына алады. Тиісінше, клиенттердің төлемдері бойынша ақпаратқа қол жетімділік қазіргі заманда банктер үшін өте маңызды бәсекелік ерекшелік болып табылады.

Әлемде, онлайн қызметін көрсетуден басқа, жекелеген қаржы институттары тарапынан жаңа шешімдер пайда болды, олар клиенттерге банк шотын аша отырып меншікті карточкаларды емес, басқа банктердің карточкаларын бір нақты тасымалдауышта қосуға мүмкіндік беретін карточкаларды ұсынады. Клиент, түрлі банктерден төлем карточкаларының санынан анықталған (кейбір жағдайда шектеусіз) бір карточкаға тәуелдікті жүзеге асыра отырып, сауда нүктесінің санатына не төлемнің түріне байланысты оның қажеттілігіне сай келетін сол карточка өнімін пайдаланады, бұл оның бейімділік бағдарламасына және оның құндылығын арттыратын қызметтің басқа да түрлеріне қатысуды қамтамасыз етеді. Басқа банктердің карточкаларына байланысты шоғырланған карточка өнімін ұсынған сол банк, клиенттің төлем операциясына қызмет көрсетуге рұқсат алады және басқа банктер – эмитенттер мен эквайерлер үшін төлем агрегаторы болып табылады.

Алайда бұл модель бүгінде тек төлем карточкалары бойынша жұмыс істейді және қолданыстағы карточкалық инфрақұрылымды пайдалануға негізделген, бұл төлем жүйелеріндегі карточкалық модельдерінің жұмысында айтарлықтай кемшіліктердің болуынан процесті барынша тоқтата тұрады.

2. Ғаламдық технологиялық алыптардың, балама ойыншылардың төлем сервистерінің пайда болуы және таралуы.

Технологиялық процесті дамыту нәтижесінде төлемдер мен аударымдарды жүргізу әлеуметтік желілерде (Facebook, Одноклассники және т.б.) ғаламдық деңгейде, Apple, Google және Samsung (Apple Pay, Android Pay/Wallet, Samsung Pay) сияқты технологиялық концерндердің төлем платформалары арқылы мобильдік құрылғылардың көмегімен мүмкін болды.

Әр апта сайын дерлік қаржы нарықтарына арналған жаңалық порталдарында, Интернет ресурстарда жаңа өнімдер әзірлеу немесе төлемдер бойынша жаңа сервистерді шығару - карточкалардың орнына мобильдік құрылғылардың көмегімен ақы төлеу, байланыссыз технологиялар, QR-кодтарды және HCE (Host-based Card Emulation) пайдалануды қоса алғанда, биометрикалық аутентификация және қаржылық инновацияларды енгізуді жеделдететін басқа да жаңалықтар туралы хабарланады. Жаңа төлем технологиялары нақты түрде тұтынушылармен өзара іс-әрекет интерфейсінің өзгеруіне әкелді және нақты тасымалдаушыдан (төлем карточкасынан) цифрлық төлемдерге (цифрлық және табиғи құрылғылардың конвергенциясы) өтуіне себепші болды. Алайда осы кезеңде, қазіргі және әзірленіп жатқан технологиялардың тез арада танымал болуын баса айту мүмкін болып табылмайды, осы уақытта күтпеген төлемдік шешімдердің пайда болуы әбден мүмкін.

Осы сәтте индустрия клиентте қажеттілік туындайтын жерде оның төлеміне қызмет көрсетуге ниет білдіре отырып, клиент үшін дамиды. Адамдардың тұтынушылық жай-күйі көп жағдайда онлайн ортада қалыптаса бастады, тиісінше, оған көлем қызметін көрсету үшін өзінің қызметін бірінші ұсынуға нақты мүмкіндігі бар провайдерлердің бірі клиентке (әлеуметтік желі, телефон шығарушы, интернет провайдерлер және басқалары) кіруге рұқсаты бар және жақын тұр. Осы уақытта технологиялық компаниялар жаппай таратылған және тұтынушының қазіргі қолда бар төлем құралдарына бағдар жасауға мәжбүр. Сонымен қатар, осы кезеңдегі шешімдердің барлығы көбінесе банктердің қазіргі

инфрақұрылымына және карточка желілеріне (әдеттегідей, төлем карточкаларына байланыс, олар біздің уақыттағы жалпы төлемдік өнім болып табылады) салынған.

Дүниежүзіндегі кез келген елде тұрған банктердің бірі арқылы VISA, MasterCard халықаралық төлем жүйелеріне шығу нүктесі бар технологиялардың әлеуетті кез келген провайдерінің тұтынушыларға төлем қызметін көрсету және меншікті экожүйесін құру арқылы олардың төлем ағындарына қызмет көрсету мүмкіндігі бар. «Uber» компаниясы осындай шешімнің көрнекті мысалы бола алады, оның қызметінің арқасында осы компанияның таксиге тапсырыстарын шоғырландыру және меншікті мобильдік қосымшалардың көмегімен олардың ақша айналымдарына қызмет көрсету салдарынан «банкингті алу» термині пайда болды. Нәтижесінде аумағына, шыққан еліне, құқықтық шегінің және реттеу талаптарының болуына қарамастан төлемдерге қызмет көрсетуге рұқсат жаңа технологияларды пайдалана отырып банктік және банктік емес институттарға ие бола алады.

Ғаламдану елдің резиденттері арасындағы сауда мәмілелері шетелдік Интернет алаңдары арқылы және олардың төлем сервистерін (мысалы, PayPal, AliPay және басқалары) пайдалана отырып жасалуына себепші болуы мүмкін. Мұндай ахуал шын мәнінде банктерді олардың төлем қажеттілігіне, тиімді қызмет көрсету үшін оның ішінде трансшекаралық операциялар бойынша клиенттермен өзара іс-әрекет ету тәсілдері мен коммуникацияларды қайта пайымдауға шақырады.

Жалпы әлемдік технологиялық концерндердің, сондай-ақ электрондық ақшаның өзге де трансұлттық жүйелерінің айналасына төлемдердің шоғырлануына байланысты әрекеттер белгілі бір дәрежеде банкішілік төлемдердің бір бөлігін ғаламдық төлем платформалары жағына көшіруге (транзакцияларды өңдеу) себепші болады. Бұдан әрі VISA, MasterCard халықаралық карточкалық төлем жүйелері және басқалары сияқты сауда субъектілері үшін клиенттердің төлемдеріне қызмет көрсету бойынша орталықтандырылған қағидат бойынша тікелей төлем қызметтерін ұйымдастыру мен көрсету ықтималдылығын жоққа шығармайды, бұл үшін өзінің басқаруында дайын құралдар, инфрақұрылым және технологиялар бар.

Криптовалюталардың пайда болуы қаржы индустриясындағы таңбалау ахуалы болды, олардың заңды тұрғыдан міндетті тұлғалары жоқ және қандай да бір елдің юрисдикциясынан тыс тұрған орталықтандырылмаған инфрақұрылымы бар. Криптовалюталардың болашағы «бұлыңғыр» болып табылады, демек криптовалюталар негізінен меншікті коммерциялық мүдделерді жылжыту шеңберінде олардың танымалдылығын арттыруға тырысып жүрген жеке субъектілердің күштеріне байланысты. Көптеген елдерде, оның ішінде Қазақстанда, криптовалютанан пайдалану құқықтық шектен тыс тұр және қаржылық транзакцияларды жүргізудің заңнамалық тұрғыдан рұқсат етілген тәсіліне жатпайды. Бүгінде криптовалюта емес, оның негізінде құрылған технология, мысалы, белгілі криптовалюталардың бірі Биткойн (Bitcoin) – блокчейн (Blockchain) нақты қызығушылық тудырып отыр және перспективасы бар. Қазіргі уақытта ғаламдық деңгейде мемлекеттік басқару жүйесін, сол сияқты қаржылық және әлеуметтік қызметтерді қоса алғанда, жекелеген жергілікті міндеттерді шешу және бизнес процестерді жақсарту үшін блокчейн технологияларын қолдану мәселесі белсенді түрде талқыланады. Кейбір ірі әлемдік банктер консорциумдарға бірікті және халықаралық контекстегі банк қызметтерін оңтайландыру үшін бөлінген блокчейн тізілімдерінің технологияларын пайдалану бойынша тест жұмыстарын жүргізді.

3. Электрондық ақша жүйелерінің банктік емес операторларының қызметін банк қызметтеріне (VISA банк шоттарының электрондық әмияндары) балама ретінде одан әрі енгізу.

Электрондық ақшаның нақты банктік емес операторлары бүгінде тұтынушылармен өзара іс-әрекет үшін түрлі интерфейстерді әзірлеп және ұсына отырып «төлем банкі» функциясын орындайды. Банктермен салыстырғанда айырма бұл институттарда депозит қабылдау, кредит беру және клиенттерге қасалық қызмет көрсету функцияларының жоқ екендігімен ерекшеленеді. Бұл ретте электрондық әмияндар іс

жүзінде шектеулі функционалы бар ағымдағы банк шотының функциясын орындай бастады.

Нарықтың осы бөлігі үшін перспективтік бағыт мобильдік оператордағы абоненттердің (абоненттік шот) ақшасы есебінен төлемдерге бастамашы болу үшін мобильдік әмиян тұжырымдамасын пайдалану негізінде жаңа қызметті іске қосу болып табылады. Елдің жетекші мобильдік операторлары электрондық ақшаға арналған қолданыстағы құқықтық құрылымды пайдалана отырып, мобильдік төлемдер бойынша жаңа қызметтерді іске қосу сатысында тұр. Онлайн, сол сияқты оффлайн (сауда нүстесі) саласы ретінде электрондық әмиянға тәуелді мобильдік телефоннан төлеуге мүмкіндік беретін жаңа шешімдердің пайда болуы күтіледі.

Сонымен қатар электрондық ақша жүйелерінің базасында төлем қызметі одан әрі дамиды, олардың көмегімен клиенттер қорландырудың түрлі көздеріне (банк шоттары, электрондық ақшаның басқа жүйелерінің электрондық әмияндары, ұялы оператордағы абоненттік шот) кіре алады. Интернет коммерция бойынша трансшекаралық ағындарға өзара қызмет көрсету үшін электрондық ақшаның халықаралық жүйелерімен отандық жүйелердің шоғырландыру процесінің күшеюін күтуге болады. Бұл бағыт қазақстандық жүйе пайдаланушыларына шетелдік интернет ресурстарда сатып алу бойынша төлемдерді жасау үшін меншікті электрондық ақшаны пайдалануға мүмкіндік береді.

4. Мезеттік режимдегі бөлшек төлемдерді қамтамасыз ететін жаңа банкаралық тетікті (инфрақұрылымның төлем карточкаларының балама жүйесіне) құру.

Халықтың және бизнестің күнделікті төлемдерін қамтамасыз етуде банк секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін осы процеске банктік емес ойыншылардың ықпалын ескере отырып, нақты уақыт режимінде жұмыс істейтін балама төлемдік инфрақұрылымды ұлттық деңгейде жасауға қажеттілік өсетін болады.

Соңғы жылдардың маңызды әлемдік трендтерінің бірінің қатарына банктер арасында төлем карточкаларын пайдаланбай олардың клиенттерінің бөлшек төлемдері бойынша лезде жүргізілетін төлемдер мен ақша аударымдарын қамтамасыз ететін жаңа төлем жүйелерінің пайда болғандығын атап өткен жөн. Бүгінгі күні әлемнің 26 елінде осыған ұқсас инфрақұрылымдар құрылды және оларды құру бойынша тиісті жұмыстар жүргізілді. Мысалы, Англияда (жүйе - Faster Payments), Сингапурде (FAST жүйесі, 2015 жылы іске қосылды, жобаның ұйымдастырушысы – Сингапур банктерінің қауымдастығы), Австралияда, Малайзияда және басқа елдерде. АҚШ-та түрлі құралдарды конвергенциялау және «тез» төлемдер жүйесін федеральдық деңгейде құру жұмысы жүргізілуде. Бұл жүйелер/сервистер түрлі банктердің клиенттері арасында олардың банк шоттарын пайдалану негізінде лезде төлем (1 - 15 минут аралығы) жүргізуді қамтамасыз етуге бейім болады.

Қазіргі кезде Қазақстанда банк шоттары бойынша онлайн төлемдер халықаралық төлем жүйелерінің технологиялары не әр банктің меншікті инфрақұрылымы (экожүйесі) шегінде клиенттер үшін төлем карточкаларын пайдалану кезінде ғана қолжетімді. Банктердің банк шоттары бойынша электрондық қызметтері шегінде олар арасында операциялық және технологиялық өзара әрекет етудің толыққанды каналы жоқ.

Ұлттық Банк банктердің осы қажеттілігін қамтамасыз ету үшін банктердің электрондық төлем қызметтері бойынша нақты уақытта олар арасында есеп айырысуды қамтамасыз етуге бағытталған жаңа клирингтік-есеп айырысу платформасын құру жөніндегі мәселені жетілдіру үшін жұмыс істеуде. Басқа елдердің практикасын зерттеу жалғасуда, оны құрудың тұжырымдамасы әзірленуде.

Карточкаларды пайдаланусыз нақты уақыт режимінде төлемдерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін осындай жүйенің пайда болуы қашықтықтан жасалатын төлем қызметтерін пайдалану саласын бірталай кеңейтуі және банктердің цифрлық технологияларды белсенді енгізуі үшін негіз болуы мүмкін. Клиенттің банк шотын оның сәйкестендіру нөміріне (СН), ұялы телефонының нөміріне не басқа цифрлық сәйкестендіргішке байланыстыру бойынша банкаралық деңгейде технологиялық жаңалықты іске асыру мүмкіндігі пайда болады, ол клиенттерге төлемдер мен

(СН-нен СН-ге), ұялы телефонының нөмірі (нөмірден нөмірге) бойынша жүзеге асыруға мүмкіндік береді, бұл клиенттер үшін төлемді жүргізу процесін тағыда қысқартады. Операцияны авторизациялаудың және клиенттерді сәйкестендірудің балама әдістерін пайдалана отырып, тұтынушылық мәмілелер сегментінде банктік шоттан тікелей онлайн төлем жасау схемасын енгізу басқа ықтималды шешім ретінде болуы мүмкін.

Осындай жүйені іске қосу ішкі нарықты ауқымды технологиялық гиганттардың экспансиясынан қорғауға және цифрлық банктік қызметтің қолданысқа кіру деңгейін арттыра отырып, банктердің төлем нарығындағы ролін күшейтуге мүмкіндік береді. Алайда бұл бастаманы іске асырудың практикалық аясы көбінесе банктердің «төлем» институттары ретінде өз мүмкіндіктерін сақтау және кеңейту мақсатында ортақ төлем платформасын енгізу үшін келісімді жұмыс істеуге дайын болуына байланысты. Банктердің аталған жүйемен өзара әрекет етуге инфрақұрылымдық дайындығын нақты қамтамасыз етудің және олар өздерінің ішкі бизнес-процестерін технологиялық дайындаусыз нақты нәтижелерге жету оңай болмайды. Бұл мәселеде қаншалықты біз озсақ, соншалықты елде онлайн банктік қызметті дамытуға әрекет етеміз және мемлекет бақыламайтын балама қызметтердің банктік бизнеске қатысуын барынша азайта аламыз.

5. Клиенттерді цифрлық сәйкестендіруге ауысу.

Бүгінгі күні отандық банктерде клиенттердің сәйкестендіру деректеріне қашықтықтан қолжетімділікті ұйымдастыру арқылы оларға банктік шотты онлайн ашу үшін қажеттілік бар.

Цифрлық қаржылық қызметті дамыту үшін банктер арасында, сондай-ақ банктер мен мемлекет арасында клиенттерді сәйкестендіру институтын дамыту өте маңызды. Қазіргі кезде әр банкте сәйкестендірудің өз құралдары пайдаланылады, азаматтардың электрондық мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді алу үшін айрықша «электрондық үкімет» (электрондық-цифрлық қолтаңба, логин мен пароль) инфрақұрылымы шегінде пайдаланылатын қашықтықтан сәйкестендіру құралдарын да пайдалануы қажет. Бұл біздің елде электрондық қызмет нарығының толық болмауына әкеліп соғады.

Бұл міндетті шешу шегінде Қазақстан үшін ID Банк жобасын іске асыру – клиенттерді сәйкестендірудің біріздендірілген банкаралық тетігін енгізу өзекті болып табылады. Банктің қазіргі кездегі клиенті өз банкінде сәйкестендіру рәсімінен бір рет өте тұра (мәселен, шотты ашу кезінде сәйкестендіру құжаттарын ұсыну жолымен), кез келген басқа банкте өз банкінің сәйкестендіру құралдары арқылы өзіне қашықтықтан қызмет көрсету (оның ішінде шотты ашу, түрлі мәмілелерді жасасу үшін) мүмкіндігін алатындығы бастаманың мәні болып табылады. Осы мақсатта банктер арасында бірегей стандарт бойынша сәйкестендіру деректерімен алмасу ұйымдастырылуы тиіс.

Мәселен, Швецияда «Bank ID» – клиенттерді банктік электрондық сәйкестендіру жүйесінің жобасы іске асырылған. Жүйе банк клиенттеріне интернетте қызмет көрсету үшін жасалған, кейіннен оны билік органдары, бизнес пайдалана бастады және ол іс жүзінде Швеция азаматтарын цифрлық сәйкестендірудің басты жүйесіне айналды. Клиенттерді сәйкестендірудің банкаралық жүйесін жасау жөніндегі жоба Беларусияның Орталық Банкінің эгидасымен іске асырылуда.

Клиенттер туралы сәйкестендіру ақпаратымен алмасуды тарату бойынша «Bank ID» ұқсас жобаны ұйымдастыру нарықты жаңа деңгейге шығаруы мүмкін. Бұл жүйенің «egov» электрондық порталымен интеграцияланған нұсқасын іске асыру ел барлық ауқымында электрондық мемлекеттік қызметтерге және қаржылық қызметтерге қолжетімділікті бірталай қысқартуға, сондай-ақ төлем ортасын жақсартуға мүмкіндік берер еді.

Бұл жобада таңдалған үлгісіне қарай практикалық іске асыру үшін дамуының бірнеше сатысы (кезеңділігі) болуы мүмкін:

1-саты. Банктер арасында сәйкестендіру деректерімен алмасуды ұйымдастыру негізінде электрондық қаржылық қызметті ұсыну үшін клиенттерді сәйкестендіру тетігін енгізу. Қорытындысында бұл шешім клиентке басқа банктердің қызметіне өзі бармай-ақ қашықтықтан қолжетімділікті иеленуіне, оның ішінде өз банкінің жүйесінде оны сәйкестендіру арқылы мәмілелерді жасау үшін мүмкіндік береді.

2-саты. Клиенттің ашық шлюздар арқылы жүргізілген транзакциялары бойынша ақпаратты алуы үшін шектеулі режимде өзінің банк шоттарына басқа банктер не бөгде ұйымдар арқылы қолжетімділігін ұйымдастыру (web интерфейс API).

Бүгінгі күні осындай үрдіс Еуропалық Одақтың (ЕО) кейбір елдерінде дамуда. ЕО-да 2016 жылғы 13 қаңтарда ЕО-ның Жаңа төлем директивасы күшіне енді (Directive on Payment Services, PSD2). PSD2 директивасында бөлшек қаржылық қызметтердің ашық құрылымына талаптар белгіленген. Оның талаптарына сәйкес ЕО-ның барлық қаржы ұйымдары үшінші тараптарға (мысалы, интерфейстерді әзірлеушілерге) клиенттердің шоттарына қолжетімділікті ұсынуы тиіс, яғни банктер бөгде ұйымдарға өзінің негізгі құндылығы – банк шоттарына қолжетімділікті беруі міндетті. Еуропалық банктік басқарма (European Banking Authority, ЕБА) PSD2 төлем директивасын іске асыру үшін ақпаратты сәйкестендіру, бірегейлендіру және онымен алмасу үшін ашық стандарттарды әзірлеуді жоспарлап отыр. Бұл ретте, 2018 жылы клиенттердің жеке транзакциялық деректеріне, 2019 жылы транзакцияларды басқаруға қолжетімділік үшін рұқсат беру жоспарлануда. Бұл бастама бәсекелестікті кеңейтуге және бөгде ұйымдардың технологиялық мүмкіндіктері есебінен қаржылық қызметтердің сапасын жақсартуға бағытталған, бұл клиенттерге өз шоттарын басқару үшін бөгде инновациялық интерфейстерді таңдауға мүмкіндік береді.

3-саты. Банк шоттарына транзакциялық қолжетімділікті ашу. Бұл күрделі, ауқымды және перспективалық міндет, оны толыққанды іске асыру банктердің коммерциялық мүдделерін қамтамасыз етуді және транзакцияларды авторизациялау кезінде қауіпсіздіктің бірыңғай стандарттарын әзірлеуді ескере отырып, лезде төлемдер үшін жоғарыда көрсетілген жаңа төлем негізін құрғаннан кейін ғана мүмкін болады.

Жалпы алғанда, жоғарыда көрсетілген бағыттарды іске асыру елде қаржы қызметтерінің ашық экожүйесін құруға мүмкіндік береді, оның шегінде экономика субъектілері күнделікті өмір үшін қажетті онлайн қаржы қызметтерін банкке, төлем көзіне және төлем жүйесіне қарамастан, кез келген қолжетімді құрал арқылы кез келген жерде алады.

Қаржы қызметтерінің цифрлық технологиялар жағына қарай трансформация процесі таза банк үлгісінен елдің төлем нарығының көп деңгейлі құрылымына көшуді қамтамасыз етуі мүмкін. Бөлшек төлемдер сегментінде нарықта одан әрі ырықтандыру, қызметтердің жаңа түрлері пайда болуы және банктік емес ойыншылардың қатысуымен бәсекелестіктің өсімі күтіледі. Жақын келешекте клиенттің төлемді жүргізу мүмкіндігі функционалы экожүйесі шегінде шектелген, клиентке қызмет көрсететін банктің инфрақұрылымына және технологиялық мүмкіндіктеріне байланысты болмайды. Бұл ретте, банктер төлем қызметтерін қамтамасыз етуде өтімділік провайдері, сондай-ақ ірі төлемдер бойынша төлем қызметтерінің негізгі жеткізушісі ретінде маңызды және таптырмайтын буын болып қалады.

Қазіргі кездегі цифрлық әлемде лезде төлемдерге деген қажеттілік өсуде, тез арада төлемді жүзеге асыруды және онлайн ортаны дамытуды талап ететін ақылы қызметтердің саны өсуде, тиісінше кез келген орында қаржылық қызметтерге дереу қолжетімділік қажет. Сондықтан банктерді, халықты және бизнес субъектілерін нақты уақыт режимінде төлем процестеріне тарту – елдің төлем саласы алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі. Онлайн режимінде төлем карточкалары бойынша ғана төлемдерді жасауды қоспағанда, біздің банктердің банкаралық деңгейде төлемдерге қызмет көрсетуге қабілетсіз болуы бұл процесті бірталай тежеуде. Іске асырылуы банктердің әлеуетін елеулі түрде өсіретін және оларға цифрлық қаржылық қызметтерді көрсету саласында қағидатты жаңа мүмкіндіктерді ашатын перспективалық міндеттерге жоғарыда аталған бастамалар жатады (лезде төлемдер жүйесінің жалпы банктік төлем негізін жасау, түрлі экожүйелердің жүйеаралық өзара әрекет етуін ұйымдастыру және т.б.). Төлемдерді жүзеге асырудың инновациялық әдістерін қарқынды дамытуды қамтамасыз ету мақсатында оларды енгізу үшін

банктер мен төлем қызметтерінің басқа маңызды жеткізушілерінің күшін біріктіру ерекше маңызды деп ойлаймыз.

Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасы

Хуснутдинова М.С. – Ұлттық Банктің Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау және сыртқы коммуникациялар басқармасы халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру бөлімінің бастығы.

Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 11 ақпандағы кеңейтілген отырысында проблемалық кредиттерден арылу, банктердің кредиттерді беру қабілетін қалпына келтіру және ипотекалық кредиттер бойынша борыштарды қайта құрылымдауға расында да мұқтаждарға ғана қайта құрылымдау мәселесін шешу қажеттілігі туралы айтты.

Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасын орындау үшін ипотекалық қарыз алушылардың проблемаларын шешу жөніндегі шаралардың бірі ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасының Үкіметімен бірлесіп Ұлттық Банк қаражатынан 130,0 млрд. теңге қаражат бөлу туралы шешім қабылдады. 2015 жылғы сәуірде Ұлттық Банк Басқармасы Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасын бекітті [1].

Бұл мақала мемлекеттің проблемалық ипотекалық қарыз алушыларға қолдау көрсету жөнінде шаралар қабылдауының алғышарттарын ашып көрсетеді, Бағдарламаны іске асыру барысында Ұлттық Банк жүргізген жұмысты, сондай-ақ оның алдын ала алынған нәтижелерін сипаттайды.

Мемлекеттің ипотекалық қарыз алушыларға көмекті алғаш рет көрсетпей отырғанын атап өткен жөн. Қаржы дағдарысының елдегі элеуметтік-экономикалық ахуалға әсерін төмендету және дағдарысқа қарсы бағдарлама шеңберінде экономиканың дағдарысқа қарсы орнықты дамуын қамтамасыз ету мақсатында 2009 жылы 120 млрд. теңге халықтың ипотекалық кредиттерін қайта қаржыландыруға жұмсалып, 31 мыңнан астам қарыз алушы қайта қаржыландырылды.

Қарыз алушылардың кепілге берілген жалғыз баспанасынан айырылуына ай сайынғы төлемдерді төмендету және төмен мөлшерлеменен (9% және 11%) неғұрлым тұрақты қарыз алу есебінен жол бермеу бағдарламаның негізгі міндеті болды [2].

Алайда, қайта қаржыландыру кезінде міндеттемелерін орындау мерзімін өткізіп алған қарыз алушылар мемлекеттік бағдарламаның талаптарын пайдалана алмады, 2009 және 2014 жылдары жүргізілген теңгенің түзетілуі нәтижесінде жағдай одан әрі ушықты.

Елде қалыптасқан экономикалық ахуалға байланысты көптеген ипотекалық қарыз алушылар кіріс көзінен айрылды, бұл қарыз шарттары бойынша міндеттемелерін орындау мүмкіндігіне әсер етті. Кейбір жағдайларда қарызға қызмет көрсету барысында қарыз алушы мәртебесінің өзгеруі (мүгедек болуы, асыраушысынан айырылуы, қарыз алушының қайтыс болуы және т.б.) міндеттемелердің орындалмауына себеп болды.

Статистикаға және ипотекалық қарыз алушылардың өтініштеріне жасалған талдау нәтижелері бойынша Ұлттық Банк 2004 – 2009 жылдардағы кезеңде қарыз алған ипотекалық қарыз алушыларға көмек көрсету туралы шешім қабылдады, себебі проблемалық ипотекалық қарыздардың жалпы көлемінің айтарлықтай үлесі (82%) осы кезеңге тиесілі болды [3].

Көрсетілген кезеңде қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау жүйесі қалыптасты, қарыз алушылардың төлем қабілетін жеткілікті түрде талап қоймастан, қамтамасыз етудің құнына ғана назар аудара отырып, банктер халыққа кредиттерді белсенді түрде берді. Өз кезегінде, көптеген қарыз алушылар өздерінің қаржылық мүмкіндіктерін дұрыс есептемеді. Сонымен қатар бұл кезеңде жылжымайтын мүлік бағасы жоғары болды, кейіннен ол бірнеше есе түсті.

Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасының іске асырылу барысының ашықтығын қамтамасыз ету үшін оны әзірлеу кезінде Ұлттық Банк Төрағасының 2015 жылғы 16 наурыздағы № 130 бұйрығымен ведомствоаралық жұмыс тобы құрылған болатын. Оның құрамына Ұлттық Банктің, Бас

прокуратураның, Алматы қ., Прокуратурасының, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің, Қаржы министрлігінің, Ұлттық экономика министрлігінің, Алматы қ. Әкімдігі ішкі саясат басқармасының, Қазақстанның «Ақ Жол» демократиялық партиясының, Қазақстанның Коммунистік Халықтық партиясының, «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ-тың, «Ел бірлігі», «Халықты баспанамен қамтамасыз етейік!», «Халықтың баспанасын қалдырайық», «Кәусәр-Бұлақ» әлеуметтік көмек көрсету орталығы», «Халықты медициналық-әлеуметтік қорғау орталығы» қоғамдық бірлестіктерінің, «Қаржылық қызметтерді дамытудың ұлттық қоры» ҚҚ-ның, Макроэкономикалық зерттеулер орталығының, «Қазақстан қаржыгерлерінің қауымдастығы» ЗТБ-ның өкілдері және банк омбудсманы кірді.

Мемлекеттік органдардың, саяси партиялардың, банктердің өкілдері Бағдарламаны әзірлеу кезінде түрлі мүдделі тараптардың мүддесін ескерді. Бағдарлама жобасы өкілдерімен жұмыс үш ай бойы жүргізілген қоғамдық бірлестіктердің ұсыныстары ескеріле отырып әзірленген болатын.

Расында да мұқтаж қарыз алушыларға көмек көрсету үшін Бағдарламада қайта қаржыландырылатын қарыздардың нақты критерийлері айқындалған. Атап айтқанда, 2015 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 36,5 млн. теңгеден аспайтын (200 000 АҚШ долларына балама) негізгі борыш бойынша берешек қалдығы бар ұлттық валютадағы да, шетел валютасындағы да ипотекалық тұрғын үй және ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру туралы шешім қабылданды [1].

Бағдарлама меншігінде ауданы 120 шаршы метрден аспайтын жалғыз баспанасы не «жеке тұрғын үй салуға» нысаналы пайдаланылатын, ауданы 0.10 га-дан аспайтын жер учаскесі бар қарыз алушыларға бағытталған.

Қарыз алушыларға қарызды қайта қаржыландырудың мынадай жеңілдетілген талаптары ұсынылды [1]:

- қайта қаржыландыру мөлшерлемесі жылдық 3%-дан аспайды, қарыз мерзімі 20 жылға дейін;
- бұрын капиталдандырылған соманы шегергенде қарыздың негізгі борышы бойынша берешекті қайта қаржыландыру;
- қарыз алушылардың сыйақы, комиссиялар, тұрақсыздық айыбы (өсімпұл) бойынша берешегін банктердің кешіруі;
- қарызды қайта қаржыландыру кезінде банктің пайдасына комиссиялардың және өзге төлемдердің күшін жою.

Одан әрі валюта тәуекелінің туындауын болдырмау мақсатында шетел валютасындағы қарыздар Ұлттық Банктің қайта қаржыландыру күнгі ресми бағамы бойынша теңгеге аударылуға тиіс. Заңдық күшіне енген сот актілері бар валюталық қарыздар бойынша қайта қаржыландырылатын сома сот актісі шығарылған күнгі Ұлттық Банктің ресми бағамы бойынша айқындалады.

Бағдарлама банктердің қайта қаржыландырылатын қарыз талаптарын жақсартатын талаптарды енгізуін көздейді. Банктің қалауы бойынша қарыз бойынша сыйақы мөлшерлемесі қарыз алушыға кемінде 3% мөлшерінде белгіленуі, қарыз мерзімі 20 жылдан астам мерзімге ұлғайтылуы, негізгі борыш бойынша берешектің бір бөлігі есептен шығарылуы, борышты өтеудің балама кестесі ұсынылуы және т.б. мүмкін. Осылайша, осы Бағдарлама шегінде банктер әрбір нақты жағдайда қарызды қайта қаржыландыру кезінде жеке тәсіл қолдануды қамтамасыз ете отырып, қарыз алушылардың борыштық ауыртпалығын айтарлықтай жеңілдетуге баруы мүмкін. Жақсартатын талаптарды банктер өз қаражаты есебінен ғана енгізеді.

Бағдарлама, ең алдымен, халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал топтары санатына жататын қарыз алушыларға көмек көрсетуге бағытталғанын атап өткен жөн.

Халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал топтары санатына жататын және 2015 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша осы мәртебені растаған қарыз алушылардың қарыздарды қайта қаржыландыру кезінде басым құқығы бар. Бағдарлама шегінде осы санаттағы қарыз алушылардың теңгемен берілген қарыздары 2015 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 90 күннен асқан мерзімі өткен берешегі болмаған жағдайда қайта қаржыландырылады.

Халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал топтары санатына жататын адамдардың тізбесі «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 68-бабында айқындалған [4].

Ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыруға бөлінген қаражатты Ұлттық Банк «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ-ты үстеме капиталдандыруға жіберді, ол банктерде жылдық 2,99% болатын сыйақы мөлшерлемесімен 20 жылдық мерзімге, бекітілген лимиттерге сәйкес депозиттер орналастырды [1].

Қаражатты бөлу кезінде банктердің Бағдарламаның негізгі критерийлеріне сәйкес келетін ипотекалық тұрғын үй қарыздары бойынша берешектің жалпы көлеміндегі үлесі ескерілді.

Қаражат мынадай банктердің арасында бөлінді: «Казкоммерцбанк» АҚ («БТА Банк» АҚ, «БТА Ипотека» АҚ); «Қазақстан Халық банкі» АҚ; «ForteBank» АҚ; «Банк ЦентрКредит» АҚ; «АТФ Банк» АҚ; «Kaspi Bank» АҚ; «Цеснабанк» АҚ; «Еуразиялық банк» АҚ; «Нұрбанк» АҚ [1].

Бағдарламаға қатысушылар тізбесіне кірмеген банк (ипотекалық ұйым) берген қарыз Бағдарламаға қатысушы банк пен тиісті тарап арасында жасалған келісім талаптарымен қайта қаржыландырылуы мүмкін, ол келісімнің талаптарын тараптар айқындайды және Бағдарламаның талаптарына сәйкес келуге тиіс.

Осылайша Бағдарламаны оның талаптарына сәйкес келетін барлық қарыз алушылар пайдалана алады. Алайда осы кезеңде банктер бірқатар себептермен бірде-бір келісім жасамаған, оның себептерінің бірі – өзінің несие портфелін нашарлатпау.

Бағдарламаның іске асырылуының ашықтығын қамтамасыз ету және елдегі әлеуметтік шиеленіске мониторинг жүргізу қажеттілігі мақсатында облыстық әкімдіктерде, Астана қ. және Алматы қ. әкімдіктерінде, Ұлттық Банктің Алматы облыстық филиалында қарыз алушылардың банктердің ипотекалық тұрғын үй қарызын/ипотекалық қарызды қайта қаржыландырудан бас тартуын алуына байланысты шағымдарын қарау жөніндегі комиссиялар (бұдан әрі – Комиссиялар) құрылды.

Комиссияларды әкімдердің орынбасарлары басқарады. Олардың құрамына ипотекалық қарыз алушылардың мүдделерін білдіретін Ұлттық Банктің, құқық қорғау органдарының және қоғамдық бірлестіктердің өкілдері де кірген.

Ағымдағы жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша Комиссиялар шамамен банктердің 1 441 бас тартуын қараған, 353 жағдайда қарыздарды қайта қаржыландыру туралы ұсынымдар берілді, олардың ішінде 95 ұсыным бойынша банктер оң шешім қабылдады [5].

Ұлттық Банк Бағдарламаға қатысушы банктерге Бағдарламаны іске асыру кезінде туындаған банктердің 90-нан астам мәселесіне ұсыным жіберді.

Бағдарламаны іске асыру барысында және Комиссиялардың жұмысында туындайтын мәселелерге жасалған талдау нәтижелері бойынша Бағдарлама талаптары үнемі жетілдіріліп отырады.

Мәселен, 2015 жылғы қыркүйекте және 2016 жылғы наурызда проблемалық қарыз алушыларды Бағдарламамен барынша қамту және бөлінген қаражатты игеру қарқынын үдету үшін Ұлттық Банк Басқармасы Бағдарламаға өзгерістер мен толықтырулар енгізді.

Түзетулер мынадай мәселелерге қатысты болды:

- халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал топтарына жататын қарыз алушылар бұрын банктер шағым талаптар беру кезінде төлеген мемлекеттік баж салығы сомасын төлеуден босатылды;

- еркін өзгермелі айырбастау бағамы режиміне өтуге байланысты, берешекті өндіріп алу туралы сот актілері жоқ проблемалық валюталық қарыздар 2015 жылғы 18 тамызда белгіленген ресми бағам (1 АҚШ доллары үшін 188,35 теңге) бойынша қайта қаржыландырылуға тиіс. Банктердің мемлекеттік баж салығын төлеу және бағам айырмасы бойынша шығыстары «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ салымының есебінен өтелетін болады [6];

- тұрғын үйдің ауданына қатысты талап жалпы ауданы 120 шаршы метрден тұрғын үй ауданы 120 шаршы метрге дейін өзгертілді. Тұрғын үйдің ауданы бойынша шектеулер

көп балалы отбасыларға, сондай-ақ қарыз алушылардың 1 қаңтардағы жағдай бойынша қарыз алушының жақын туысы болып табылатын екі отбасынан көп мүшелері тұратын кепіл мүлкіне қолданылмайды;

- үшінші тұлғалардың кепілімен қамтамасыз етілген қарыздарды қайта қаржыландыру мүмкіндігі көзделген;

- тараптардың келісімі бойынша баспанасы банктің немесе ипотекалық ұйымның, оның ішінде уәкілетті органның лицензиясын ерікті түрде қайтарған ипотекалық ұйымның балансына қабылданған қарыз алушылардың қарыздарын қайта қаржыландыру (қаржыландыру) мүмкіндігі көзделген;

- банктердің «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ салымын игеру кезеңі 2016 жылғы 1 желтоқсанға дейін ұзартылды. Бұған дейін бұл мерзім «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ салымын банкте орналастырылған күннен бастап 9 айды құраған болатын [8];

- Бағдарламаға қатысушылар тізімі тағы да 9 банкті («Астана Банкі» АҚ, «Altyn Bank» АҚ, «Эксимбанк Қазақстан» АҚ, «Сбербанк России» АҚ ЕБ, «Қазинвестбанк» АҚ, «Punjab National Bank»-Қазақстан» ЕБ» АҚ, «Delta Bank» АҚ, «Қазақстан-Зираат Интернешнл Банк» АҚ, «AsiaCredit Bank» АҚ), сондай-ақ «Қазақстан Ипотекалық Компаниясы» ИҰ» АҚ-ты және «АФ Ипотека» АҚ-ты қосу арқылы қосымша қорландырусыз кеңейтілді;

- Бағдарламаға меншігінде: 1) тұрғын емес (мысалы, коммерциялық жылжымайтын мүлік, саяжай және т.б.), бірақ қарыз алушы және оның жұбайы (зайыбы) үшін жалғыз жылжымайтын мүлік болып табылатын, қарыз алушы мен оның отбасы сол жерде тұрып жатқан үй жайы; 2) Бағдарламаның критерийлеріне сәйкес келетін тұрғын үйінен басқа тағы да «жеке тұрғын үй құрылысына» арналған жер телімі бар қарыз алушылар кіргізілген;

- Бағдарлама шеңберінде «Халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал топтары» санатына қарыз алған сәтте «мүгедек баласы бар немесе оны тәрбиелеп отырған отбасылар» санаты бойынша осы мәртебесі болған және (немесе) оны қарызға қызмет көрсету кезеңінде алған, бұл ретте көрсетілген мәртебені 2015 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша жоғалтқан қарыз алушылар жатқызылған;

- банк қарызды Комиссияның ұсынымы бойынша қайта қаржыландырған жағдайда банктің «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ-тың салымын мақсатсыз пайдаланғаны үшін тұрақсыздық айыбы алып тасталды;

- банктің қарыз алушыға қарызды қайта қаржыландыру үшін қабылданған оң шешім туралы хабарлауы міндеті, сондай-ақ банктің қарыз алушымен қарызды қайта қаржыландыру туралы шартты жасау мерзімі (банктің еркінен тыс себептермен шарт жасауға кедергі келтіретін жағдайларды қоспағанда) және т.б. белгіленді.

Бұл өзгерістер мен толықтырулар белгіленген лимит шеңберінде Бағдарламаны толық іске асыруға мүмкіндік береді. Алдын ала деректер бойынша Бағдарлама талаптары бойынша шамамен 25 000 қарыз алушыны қайта қаржыландыру жоспарланып отыр [3].

1-кесте

Бағдарламаға қатысушы банктер бойынша 2016 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша банктер қабылдаған, мақұлдаған және қайта қаржыландырған өтінімдердің саны мен көлемі туралы ақпарат

Банктер	Бөлінген лимит (млрд. теңге)	Берілген өтінімдер		Мақұлдаған өтінімдер		Қайта қаржыландырылған өтінімдер		Лимит қалдығы (млрд. теңге)
		Саны	Негізгі борыш бойынша берешек сомасы (млрд. теңге)	Саны	Негізгі борыш бойынша берешек сомасы (млрд. теңге)	Саны	Негізгі борыш бойынша берешек сомасы (млрд. теңге)	
«Казкоммерцбанк»	38,1	7 147	46,2	4 316	27,4	3 150	14,2	23,9

АҚ («БТА Банк» АҚ, «БТА Ипотека» АҚ)									
«Қазақстан Халық банкі» АҚ	33,6	2 529	14,8	2 202	13,0	1 933	10,5	23,1	
«ForteBank» АҚ	20,3	4 090	29,3	3 041	17,5	2 517	13,5	6,8	
«Банк ЦентрКредит» АҚ	15,6	2 230	14,9	1 441	8,3	933	4,9	10,7	
«АТФ Банк» АҚ	9,5	2 516	20,1	1 537	10,1	1 345	8,2	1,3	
«Kaspi Bank» АҚ	5,3	590	3,3	237	1,1	195	0,9	4,4	
«Цеснабанк» АҚ	3,6	347	2,2	186	1,1	135	0,7	2,9	
«Еуразиялық Банк» АҚ	2,4	246	1,4	177	0,9	132	0,5	1,9	
«Нұрбанк» АҚ	1,6	672	2,0	261	0,8	193	0,5	1,1	
ЖИЫНТЫҒЫ	130,0	20 367	134,2	13 398	80,2	10 533	53,9	76,1	

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің www.nationalbank.kz ресми интернет-ресурсы

2-кесте

**Қазақстанның өңірлері бойынша
2016 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша банктер қабылдаған, мақұлдаған және қайта қаржыландырған өтінімдердің саны мен көлемі туралы ақпарат**

Қазақстан өңірі	Берілген өтінімдер		Мақұлданған өтінімдер		Қайта қаржыландырылған өтінімдер	
	Саны	Негізгі борыш бойынша берешек сомасы (млрд. теңге)	Саны	Негізгі борыш бойынша берешек сомасы (млрд. теңге)	Саны	Негізгі борыш бойынша берешек сомасы (млрд. теңге)
Астана қ.	1 878	17,3	1 036	9,0	818	6,0
Алматы қ.	4 785	58,5	2 833	33,0	1 965	19,4
Ақмола облысы	518	1,6	342	1,1	291	0,9
Ақтөбе облысы	1 171	5,4	816	3,7	687	3,0
Алматы облысы	825	4,0	599	2,9	501	2,1
Атырау облысы	678	4,1	417	2,3	334	1,8
Шығыс Қазақстан облысы	1 392	4,9	948	3,0	800	2,4
Жамбыл облысы	1 718	5,4	1 145	3,6	847	2,4
Батыс Қазақстан облысы	596	2,7	364	1,6	326	1,3
Қарағанды облысы	1 504	5,6	1 155	3,5	967	2,7
Қостанай облысы	685	2,6	456	1,6	400	1,4
Қызылорда облысы	332	1,2	206	0,7	157	0,6
Маңғыстау облысы	758	5,6	504	3,6	422	2,7
Павлодар облысы	986	3,6	753	2,6	606	2,0
Солтүстік Қазақстан облысы	619	2,5	494	2,0	470	1,6
Оңтүстік Қазақстан облысы	1 922	9,2	1 330	5,9	942	3,9
ЖИЫНТЫҒЫ	20 367	134,2	13 398	80,2	10 533	53,9

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің www.nationalbank.kz ресми интернет-ресурсы

Бағдарламаны іске асыру барысында Ұлттық Банк оны тиімді іске асыруға кедергі келтіретін және өзге мемлекеттік органдармен бірлесіп шешуді талап ететін мәселелерді кезіктірді.

Біріншіден, қарыз алушыларға салық салу мәселесі. Қолданыстағы салық заңнамасы шеңберінде банктер берешекті кешірген кезде қарыз алушыда кіріс туындайды, оған кешірілетін соманың 10%-ы мөлшерінде жеке табыс салығы салынады [8].

Ұлттық Банк Ұлттық экономика министрлігімен және Қаржы министрлігімен бірлесіп осы бағытта белгілі бір жұмыс жүргізді, соның нәтижесінде 2015 жылғы 3 желтоқсанда Мемлекет басшысы заңға қол қойды, оған сәйкес қарыз алушылар 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап 2016 жылғы 1 шілде аралығында Бағдарлама шегінде қайта қаржыландырылатын қарыз бойынша жинақталған сыйақы, тұрақсыздық айыбы (өсімпұл, айыппұл) бойынша берешекті кешіру кезінде жеке табыс салығын төлеуден босатылады [9].

Сонымен қатар Ұлттық Банк көрсетілген министрліктермен бірлесіп банктер негізгі борыш бойынша берешекті және қарыз бойынша комиссияны кешірген кезде, сондай-ақ «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ банктерге мемлекеттік баж салығы мен валюталық қарызды 2015 жылғы 18 тамызда белгіленген ресми бағам бойынша қайта қаржыландырған кезде пайда болған бағам айырмасы бойынша шығыстарды өтеген кезде қарыз алушыларды жеке табыс салығын төлеуден босату жөніндегі жұмысты жалғастыратын болады.

Екіншіден, қарыз алушылардан банктердің пайдасына берешекті өндіріп алу туралы күшіне енген сот актілері бар Бағдарлама шеңберінде қайта қаржыландырылатын қарыздар бойынша кепіл мүлкінен тыйымдарды алу мәселесі. Мүлікті банкке қарызды қамтамасыз ету үшін беру мақсатында одан тыйымды алу үшін қарыз алушы [10]:

- берешекті мемлекеттік сот орындаушысы өндіріп алған жағдайда – атқару санкциясын (өндіріп алынатын соманың 10%-ы);

- берешекті жеке сот орындаушысы өндіріп алған жағдайда – жеке сот орындаушылары қызметінің ақысын (өндіріп алынатын соманың 3%-дан 25%-на дейін), өсімпұлды және атқарушылық қызметтерді жасау шығыстарын төлеуге тиіс.

Проблемалық қарыз алушыларда мұндай шығыстарды бір рет төлеуге қаражаты болмайтындықтан, бұл жағдай банктердің бөлінген қаражатты игеру қарқынына айтарлықтай әсер етті.

Қалыптасқан жағдайды шешу үшін Алматы қ. Прокуратурасының, Алматы қ. Әділет департаментінің, Ұлттық Банктің, банктердің және Алматы қ. жеке сот орындаушылары аумақтық палатасының өкілдері мүліктен тыйымды алудың Бағдарламаға қатысушыларды қанағаттандыратын тетігін әзірледі, оны республика бойынша тарату ұсынылды.

Қорытындылай келе, Бағдарламаның 2004-2009 жылдар аралығында қарыз алған, қарыз алушының (кепіл берушінің) жалғыз баспанасы қамтамасыз ету болып табылатын ипотекалық қарыз алушылардың проблемаларын шешуде тиімді екендігін атап өткен жөн.

Әлемде және Қазақстан экономикасында қалыптасқан ахуалды ескерсек, ипотекалық кредиттеу нарығында туындайтын және қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті төмендету проблемаларын тұрақты түрде шешуге мүмкіндік беретін өзге шараларды әзірлеу қажет. Олардың бірі ретінде Қазақстан Республикасында кепіл баспанасын бұрынғы меншік иелерінің (кепілге берушілердің) кейіннен сатып алу құқығымен ұзақмерзімді жалға бере отырып, банктерден проблемалық ипотекалық қарыздарды сатып алуға мүмкіндік беретін жалдамалы тұрғын үй тетігін енгізуді қарастыруға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2015 жылғы 24 сәуірдегі № 69 қаулысы;

-
2. «Екінші деңгейдегі банктердің ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыруының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 17 ақпандағы № 179 қаулысы;
 3. «Кредиттік тіркелім» ААШЖ деректері;
 4. «Тұрғын үй қатынастары туралы» 1997 жылғы 16 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы;
 5. Ұлттық Банк аумақтық филиалдарының деректері;
 6. «Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2015 жылғы 24 сәуірдегі № 69 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2015 жылғы 9 қыркүйектегі № 156 қаулысы;
 7. «Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банк Басқармасының 2015 жылғы 24 сәуірдегі № 69 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2016 жылғы 17 наурыздағы № 103 қаулысы;
 8. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі;
 9. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне салық салу және кедендік әкімшілендіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 3 желтоқсандағы № 432-V Қазақстан Республикасының Заңы;
 10. «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Қазақстан Республикасының Заңы.

Қолма-қол ақшасыз төлемдер, даму сипаты мен перспективалары

Монтыбаев Е.Е. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Жамбыл филиалы, қолма-қол ақшамен жұмыс жүргізу және кассалық операциялар бөлімінің бастығы.

Соңғы жылдары әлем қолма-қол ақшасыз төлемдердің жылдам өсуін бастан кешуде. Төлем карточкаларын ұстаушылардың саны және олармен жасалған төлемдердің саныда жыл сайын артып келеді. Карточкалық индустрияның дамуы салық түсімдерінің көбеюін, қаржы операцияларының ашық болуын, банк саласына тартылатын ақша көлемінің ұлғаюын және тиісінше банктердің кредиттік мүмкіндіктерінің артуын қамтамасыз етеді. Қолма-қол ақша айналымына жұмсалатын шығындардың айтарлықтай үнемделуі, көбінесе өндірістік, әлеуметтік және жұмыспен қамту сияқты салалардың белсенді дамуына ықпал етеді. Осыған байланысты қолма-қол ақшасыз төлемдер нарығын дамыту мемлекет үшін басым міндеттердің бірі болып табылады.

Осы мақалада, қолма-қол ақшасыз төлемдер жүйесіндегі төлем карточкаларының ролі, төлем карталары, олардың мүмкіндіктері, пайдасы және перспективалары дәстүрлі кассалық қызмет көрсетумен салыстырылып, қолма-қол ақшасыз төлемдер технологияларын қолданудың артықшылықтары, қызметі баяндалған.

Банктермен көрсетілетін қаржы нарығының заманауи дамуы, электронды технологияларды қарқынды енгізумен сипатталады және қолма-қол ақшасыз төлемдер жүйесіндегі маңызды орындардың бірін пластикалық карталар алады.

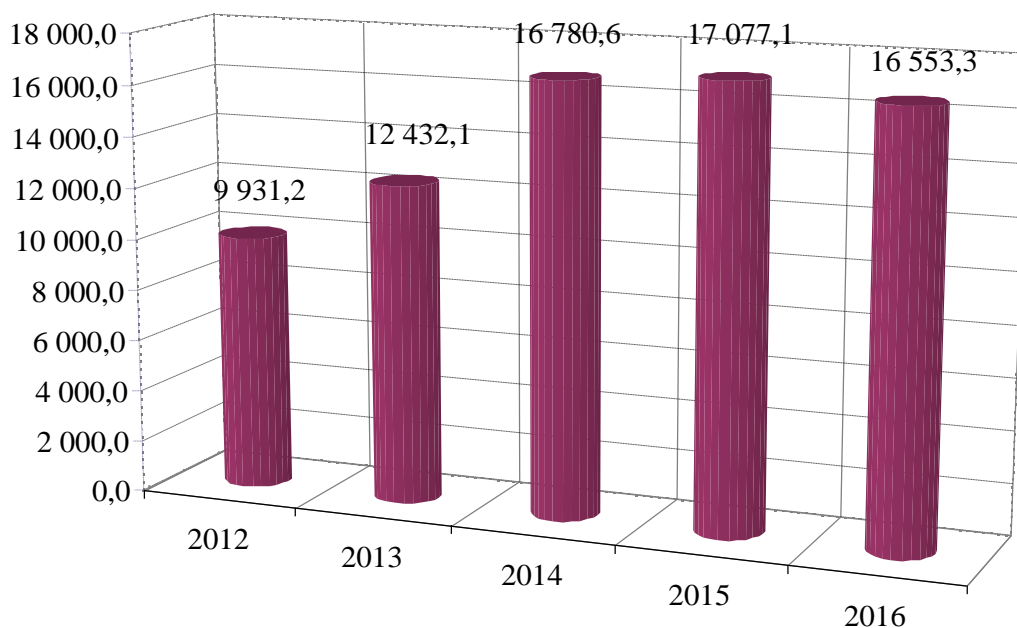
Банк карталары нарығының дамуы үшін айтарлықтай перспективалары бар және де оған мемлекетті қоса алғанда, қолма-қол ақшасыз төлемнің барлық қатысушылары мүдделі. Мемлекет, банктерге қаражатты кеңінен тартуға, тауарлар мен қызметтерді сатып алу саласында қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамытуға, қолма-қол ақша көлемін, оны дайындауға кететін шығындарды азайтуға, көлеңкелі экономикалық айналым ауқымын қысқартып, тұтынушылық кредиттеу ауқымын ұлғайтуға мүдделі.

Қазақстанда әртүрлі отандық және халықаралық төлем жүйелерінің пластикалық карталарын шығаратын банктердің саны артып келеді. Өз тауарларын пластикалық карталарды пайдалана отырып сататын сауда кәсіпорындарының желісі кеңеюде, банктер қызмет көрсету аясына қолма-қол ақша қаражатын пластикалық карталармен банкоматтар арқылы беру қызметтерін белсенді түрде енгізуде, төлем карталары бойынша операциялар көлемі артуда.

Бүгінгі таңда төлем карточкаларын шығарумен еліміздің 26 банкі және «Қазпошта» АҚ айналысады. Екінші деңгейдегі банктермен мынадай жергілікті жүйелердің төлем карталары шығарылуда: Altyn Card – «Қазақстан Халық Банкі» АҚ; SmartAlemCard – «Қазкоммерцбанк» АҚ және Ситибанк Қазақстанның жергілікті карточкасы – «Ситибанк Қазақстан» АҚ. Сонымен қатар, аталған ұйымдар VISA International, MasterCard Worldwide, American Express International және UnionPay International сияқты халықаралық жүйелердің төлем карточкаларын шығарады және таратады [3].

2016 жылғы 01 ақпандағы жағдай бойынша республика аумағында 16 553,3 мың төлем карточкалары айналымда жүр. Қолма-қол ақшасыз төлемдер нарығының талдауы 2012 жылғы 01 ақпандағы жағдаймен салыстырғанда соңғы бес жылдықта, айналымдағы төлем карточкаларының саны 66,6%-ға өскенін, ал карточкаларды ұстаушылардың саны 55,9%-ға өсіп, 14 329,3 мың адамды құрағанын көрсетті.

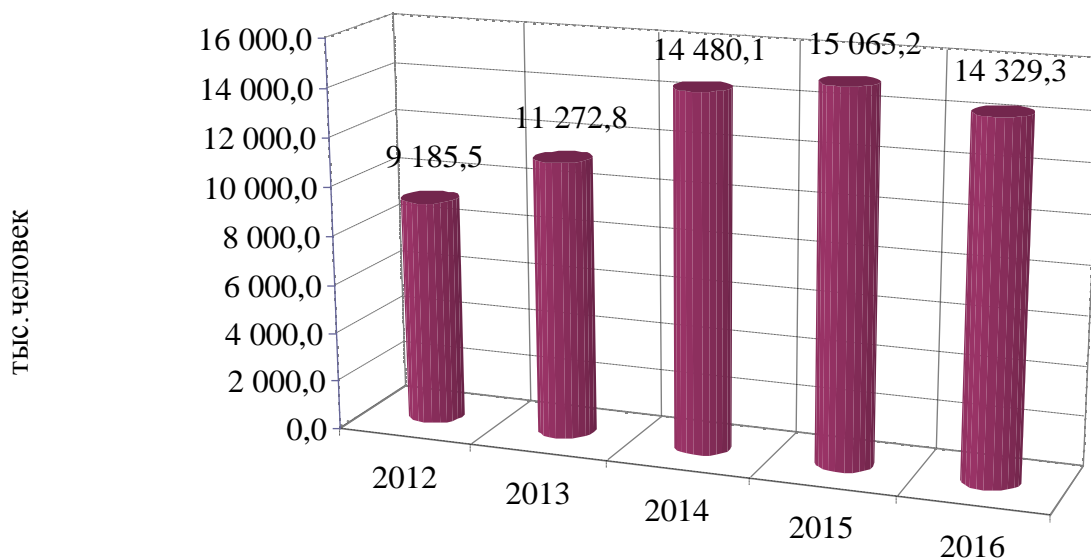
Республика аумағында айналымда жүрген төлем карточкалар санының өзгеру динамикасы (мың дана)

Дереккөзі: Қарақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2 Сурет

Республика аумағындағы төлем карточкаларын ұстаушылар санының өзгеру динамикасы

Дереккөзі: Қарақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Сауда секторы қолма-қол ақшасыз төлем құралының инфрақұрылымын белсенді түрде меңгеруде. 2016 жылғы 1 ақпандағы жағдай бойынша төлем карталарын қабылдайтын сауда кәсіпорындарының саны 47 мың кәсіпорынға дейін 30,7% - ға өскен, Pos-терминалдар саны 81 мыңды құрап 29,2% өскен [3].

Алайда, мұншалықты таңқаларлық өсімге қарамастан, статистикаға тереңірек үнілсек қазақстандықтар қолма-қол ақшасыз транзакцияларды жүргізу барысында төлем карталарының мүмкіндіктерін әлі де болса аз пайдаланатынын көреміз.

2016 жылғы қаңтарда қазақстандық эмитенттер шығарған төлем карточкаларымен жасалған транзакциялардың көлемі 638,5млрд. теңгені құрады (ол 2015 жылғы қаңтардағы көрсеткіштен 15,1% - ға артық) [3].

Бұл ретте жалпы транзакциялар көлемінің 15,2 % немесе 97,5млрд.теңгесі қолма-қол ақшасыз төлемдерге тиесілі, ал қалған 84,8% немесе 541,1 млрд. теңге қолма-қол ақшаны алу операцияларына қатысты [3]. Көріп отырғанымыздай, сандар салыстыруға келмейді. Яғни, банктік пластикалық карта оны ұстаушылардың көпшілігінің көзқарасында, ең алдымен қолма-қол ақшаны алу құралы ретінде қабылданып, өзінің негізгі төлем функцияларын аз орындайды. Тіпті, сауда орталықтары барлық қажетті құралдармен жабдықталған жағдайда да, төлем карталарының иелері сауда – саттық барысында қолма-қол ақшамен есеп айырысып жатады. Бір қызығы, төлем карточкасының иесі алдымен банкоматтан қолма-қол ақшасын шешіп алып, содан кейін қолма-қол ақшасыз төлемді қабылдауға арналған құралы бар сатушыға келіп қолма-қол ақшамен есеп айырысып жатады.

Қолма-қол ақшасыз төлем құралының қалың бұқараға әлсіз енуінің негізгі проблемасы – бұл халық тарапынан да және сауда кәсіпорындары тарапынан да (әсіресе жеке кәсіпкерлік және шағын бизнес сегментінде) технологиялықтан сескенуі болса, сонымен бірге сауда нүктелерінің POS-терминалдармен қажетті көлемде қамтамасыз етілмеуі де маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Кәсіпкерлер үшін бұл жерде атап өтетін жағдай, POS-терминалдарды орнату бойынша талап бұл қолма-қол ақшамен есеп айырысуды тоқтату деген сөз емес, яғни тауарларды өткізу, қызмет көрсету барысында қолма-қол ақшамен есеп айырысуға ешқандай шектеулер қойылмайды. Керісінше, сауда-саттық ұйымдары үшін пластикалық карталар арқылы қызмет көрсету мүмкіндігі, бұл – қызмет көрсетудің жоғарғы сапасының көрсеткіші, демек бедел және тікелей пайда. Оның үстіне бүгінде нарық бұл мәселені шешудің альтернативті жолдарын ұсынууда, miniPOS немесе мобильді POS-терминалдар, олардың құны стационарлық POS-терминалдардың орташа құнымен салыстырғанда әлдеқайда арзан.

2014 жылғы 10 маусымда «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және лаңкестікті қаржыландыруға қарсы ісшаралары бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңы қабылданды. Қазақстан Республикасының «Ақша төлемдері мен аударымдары» туралы Заңының 11-бабына өзгерістер енгізілді.

Өзгерістерге сәйкес [1] келесілер қарастырылған:

1) Қазақстан Республикасының аумағында Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген жекелеген қызмет түрлерін жүзеге асыру кезінде дара кәсіпкерлер немесе заңды тұлғалар өз қызметін жүзеге асыратын жерлерде төлем карточкаларын пайдалана отырып, төлемдерді қабылдауға арналған жабдық (қондырғы) орнатуды қамтамасыз етуге, сондай-ақ төлем карточкаларын пайдалана отырып, төлемдерді қабылдауға міндетті.

2) Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес арнаулы салық режимін қолданатын және қызметін Астана, Алматы қалаларында, облыстық маңызы бар қалаларда жүзеге асыратын дара кәсіпкерлер және (немесе) заңды тұлғалар осындай жабдықты (құрылғыны) 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап орнатуды және қолдануды қамтамасыз етуге міндетті.

3) Осы бапта белгіленген міндеттемелер мен ережелер сауда операциялары, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету кезінде қолма-қол ақшаны пайдаланбай ақшалай есеп айырысуды жүзеге асыратын дара кәсіпкерлерге және (немесе) заңды тұлғаларға қолданылмайды.

Сонымен бірге, басқа да ілеспе заңдарға өзгерістер мен толықтырулар қабылданды. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне енгізілген өзгерістерге сәйкес, төлем карточкаларын қолдану арқылы төлемдерді қабылдаудан бас тарту, сонымен қатар төлем карточкаларын қабылдайтын құралдың орнатылмауы да әкімшілік құқық бұзушылық болып танылады [2].

Нормативтік құқықтық актілерге енгізілген өзгерістер мен түзетулер республикадағы қолма-қол ақшасыз төлемдердің өсу үрдісіне оңтайлы әсер етуі тиіс.

Егер өңірлер бойынша қарастыратын болсақ, бүгінгі күні пластикалық карталарды ұстаушылардың негізгі массасы Алматы қаласында шоғырланған, бұл еліміздегі негізгі қаржы ұйымдарының сол өңірде шоғырлануымен байланысты. 2016 жылғы қаңтарда алматылықтар қолма-қол ақшасыз төлемдер бойынша - 4,0 млн. транзакция жасады (қолма-қол ақшаны беру операцияларын есепке алмағанда) бұл өткен жылдың қаңтарындағы көрсеткіштен 72,4% - ға артық. 2016 жылғы қаңтардағы қолма-қол ақшасыз төлемдердің жалпы сомасы 39,1 млрд. теңгені құрады [3].

Рейтингтегі екінші орын Астана қаласына тиесілі, көрсетілген мерзімде тауарлар мен қызметтерді сатып алудағы қолма-қол ақшасыз төлем 9,8 млрд. теңгеге, 774,1 мың транзакция жасалынған (2015 жылғы қаңтармен салыстырғанда өсім сәйкесінше 26,4% және 27,2% құраған) [3].

Жеңімпаздар үштігін Қостанай облысы қорытындылайды, мұнда 1,5 млрд. теңгеге 404,5 мың транзакция жасалынған [3].

Бүгінгі таңда, Жамбыл облысының тұрғындары тқлем карточкаларымен операциялар жүргізу барысында 1541 POS-терминалдармен, 336 банкоматтармен, 48 банктік киоскілерде, 609 төлем терминалдарын қолдана алады. Сонымен бірге, 780 сауда кәсіпорындары тауар және қызметтерді сату барысында есеп айырысуға төлем карточкаларын қабылдайды [3].

2016 жылғы қаңтарда Жамбыл облысында пластикалық карточкаларды ұстаушылардың қатары 499,4 мың адамға дейін 1,5% өсті, ал айналысқа шығарылған төлем карточкаларының саны 525,2 мың бірлікке дейін 1,4% өсіп, қолма-қол ақшасыз төлемдер бойынша 22,1 млрд. теңгеге 678,6 мың транзакция жасалды. Алайда, олардың тек 11,5% ғана (726,7 млн. теңге) қолма-қол ақшасыз төлемдерге қатысты, ал қалған 88,5% (21,4 млрд. теңге) ол қолма-қол ақшаны беру операцияларына тиесілі [3].

Төлем карталарының толыққанды төлем құралы ретінде жеткіліксіз қолданылуы бірнеше факторларға негізделген, оның ішінде адамдардың эмоционалды сезімдерін, яғни қаржының жұмсалуды бақылай алмауы, операциялардың қауіпсіздігіне және де тұтастай алғанда төлем құралының осы түріне деген сенімсіздік, сондай-ақ қолма-қол ақшасыз есеп айырысулардың артықшылықтары туралы халықтың жеткіліксіз ақпараттандырылуы.

Қолма-қол ақша иесіне қарағанда төлем карточкалары өзінің ұстаушысына біраз артықшылықтар ұсынады.

Карта ұстаушысы заманауи технологиялар пайдаланушысына айналып, бүкіл әлемдегі 200 мың банкоматтан қолма-қол ақша алуға, сонымен қатар 15 млн. астам сауда және қызмет көрсету кәсіпорындарында есеп айырысуға мүмкіндік алады.

Төлем карточкасы өте ыңғайлы төлем құралы болып табылады, өйткені өзімен бірге ірі ақша сомасын алып жүру қажет емес, егер карточка иесі пластикалық карточкасын жоғалтқан жағдайда, онда қашанда банк-эмитентке қоңырау шалу арқылы, шотқа блок қою мүмкіндігі бар.

Қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың саяхатшылар үшін сөзсіз қолайлылығы, картада қанша ақша сомасы болса да, шекарадан өту кезінде олар декларацияланбайды, ал қолма-қол ақшамен керісінше бұл жағдай міндетті түрде орын алады. Тіпті, картада теңге, доллар, еуро, рубль және т.б. қандай валюта екені де маңызды емес. Әлемдегі кез-келген елде карточкамен есеп айырысу мүмкіндігі бар, валюталық конвертация автоматты түрде жүзеге асады. Банктік карта туристерге белгілі бір соманы валюта түрінде алып жүру міндеттелген елдің шекарасын өту барысында, иесінің төлем қабілетінің куәсі ретінде қолданылады.

Интернет арқылы тауар және қызметтерді қай елдің дүкені немесе фирмасы ұсынғанына қарамастан пластикалық картаның көмегімен есеп айырысуға болады.

Электронды пластикалық карталардың артықшылықтарының бірі, олар тек тікелей емес, сонымен қатар қашықтан да мемлекеттік немесе жеке тұлғалардың қызметтерін

алуға мүмкіндік береді. Мұндай тәртіп, артық құжат айналымын төмендетеді, уақытты және еңбек шығынын үнемдейді.

Қолма-қол ақшасыз есеп айырысулардың бюджеттік төлемдерді төлеудегі артықшылықтарын атап өту қажет. Қазақстан Республикасының кедендік посттарында орнатылған терминалдар арқылы төлем карточкаларымен қысқа мерзім ішінде кедендік төлемдерді төлеуге мүмкіндік бар. Төлемдердің тікелей кедендік посттарда жүргізілетіндігі, бірден кеден құжаттарын рәсімдеуге мүмкіндік туғызып, уақытты айтарлықтай үнемдетеді. Кедендік рәсімдерге кеткен уақыттың үнемделуіне байланысты, жалға алынған уақытша қоймалар мен көліктерді пайдалану мерзімі де қысқарады, осыған орай бұл процедура өз кезегінде ақшаны да үнемдейді. Бұл процедура, кедендік рәсімдеу процессін үзбей жедел түрде жетіспейтін соманы төлеуге мүмкіндік береді, сонымен қатар кедендік төлемдердегі артық төлеу мүмкіндігін болдырмайды. Бүгінгі таңда, еліміздегі 150 жуық кеден бекеттері төлем карталарын қабылдайтын POS-терминалдармен жабдықталған.

Сонымен қатар, бюджетке төленетін салықтарды банктердегі немесе салық органдарындағы ұзын сонар кезекте тұрмай төлем карталары арқылы төлеудің артықшылығын атап айту қажет. Банкоматтарда және мультимедиялық дүңгіршектерде тәуліктің кез-келген уақытында, аптаның жеті күнінде төлем жасауға болады. Салық төлемдерін төлеу барысында, банкоматпен берілген чек төлемді растайтын құжат болып табылады, ал жасалған төлем салық органының ағымдағы шотына операциялық күн ішінде немесе төлемдер демалыс күні жасалған болса, демалыстан кейінгі бірінші операциялық күні түседі.

Қолма-қол ақшасыз төлемдердің ішіндегі ең жоғарғы бұқаралық сипат алған қызметтің түрі, бұл интернет провайдерлерінің және байланыс операторларының қызметіне банкоматтар мен терминалдар арқылы жасалатын төлемдер болса керек. Бүгінгі таңда, халық банкомат арқылы мобильді телефон үшін және жай телефон үшін де төлем жасай алады. Сонымен қатар, банкомат коммуналдық қызметтердің негізгі жеткізушілерінің қызметі үшін төлем жасау мүмкіндіктерін береді.

Қолма-қол ақшасыз төлемдер нарығының қалыптасу сәтінен бастап, екінші деңгейдегі банктер өздерінің карталық бизнестерін дамытуға бағытталған белсенді жұмыстарын жүргізуде. Банктер өздерінің төлем карталарын ұстаушыларға, тауарлар мен қызметтерді сатып алу барысында төлем картасын белсенді қолданған жағдайда жұмсалатын қаражатты үнемдеуге немесе бонустар жинап, оны қажетті тауар немесе қызметтің түрін сатып алуға жұмсау мүмкіндіктерін беру сияқты түрлі бонустық бағдарламалар ұсынады.

Бұлардан басқа, бүгінгі таңда төлем қызметтері нарығында онлайн режимде, тек банк өзі шығарған картаның ұстанушысына ғана емес, басқа да банктердің карталары бойынша нольдік ставкамен төлемдер жасауға мүмкіндік беретін жүйелер де пайда болды.

Онлайн режимінде төлем жасауға болатын қызметтердің саны айтарлықтай кең. Осылайша, Интернет арқылы, кез-келген тауарды сатып алуға, демалысты жоспарлап және төлемдер жасауға, киноға және басқа да сауықтыру шараларына билеттерді сатып алуға және т.с.с. қызметтер үшін төлемдер жасауға болады. Егер, бір ғана Интернет-банкинг жүйесін қарастыратын болсақ, бұл жерде мобильді байланыс ұсынушылар, теледидар операторлары, сонымен қатар, барлық коммуналдық қызметтерді берушілер және т.с.с. қызметтердің тізімі ұсынылған. Басқаша сөзбен айтқанда, бұл жүйелі негізде жасалатын төлем түрлері. Сонымен қатар, Интернет-банкинг арқылы салықтар және мемлекеттік салымдар, кредиттік және сақтандыру төлемдерін, жол ережесін бұзғаны үшін айыппұлдар, білім беру саласының қызметтері үшін төлемдерді де төлеу мүмкіндігі бар.

2016 жылдың ақпанында Интернет арқылы сомасы 16,6 млрд. теңгені құрайтын 2193,2 мың транзакция өткізілді, бұл 2015 жылғы ақпандағы көрсеткіштен саны бойынша 2,5 есеге (1310,8 транзакцияға) және сомасы бойынша 3,7 есеге (12,2 млрд. теңгеге) өскен [3]. Бұл ретте, банктердің клиенттерді төлем карточкаларынан айына екі рет ақша алумен

шектелмей, тікелей мақсатта қолдануды үйретуге бағытталған жұмыстарын атап айту қажет.

Қазақстанда электронды қызмет көрсету жүйесі, 90-шы жылдардың ортасынан бастап қалыптасты, дәл осы кезеңде республикада алғашқы төлем карталары пайда болды. Он жылдан астам уақыт ішінде төлем карталары нарығының тұрақты даму тенденциясының сақталғанын атап айтқан жөн. Алайда, қазақстандық төлем карталары нарығының ерекшелігі – ол терминалдар арқылы аз көлемдегі төлем жасаумен қолма-қол ақшаны алу операцияларының арасындағы айқын көрінетін сәйкессіздік. Сауда орталықтары толық көлемде қажет жабдықтармен қамтамасыз етіліп, пластикалық карточкаларды қолдануға толық көлемде өтуге дайын болған кезде, халық та біртіндеп оған өтіп, қолма-қол ақшасыз төлемдердің барлық артықшылықтарын сезінетін болады.

Қолма-қол ақшасыз төлемдердің бұдан әрі дамуы және оның нарықтың барлық сегменттеріне, әсіресе бөлшек сауда саласына қарқынды енуі, төлем карталарын қабылдайтын инфраструктураның дамуына, әсіресе ауылдық мекендерде және қабылданған нормативтік құқықтық актілердің талаптарының орындалу деңгейіне байланысты болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Ақша төлемі мен аударымдары туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы № 237-І З» Заңы, өзгерістер мен толықтыруларымен;
2. «Әкімшілік және құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 05 шілде 2014 жылғы Кодексі №235V З;
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми Интернет-ресурсы www.nationalbank.kz.

Қазақстан Республикасының төлем заңнамасын жаңғырту

Ашықбеков Е.Т. – Ұлттық Банктің Төлем жүйелері департаменті директорының орынбасары.

Қазіргі кезде елдің төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асыру саласындағы құқықтық қатынастарды реттейтін негізгі заңнамалық актісі «Ақша төлемі мен аударымы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (бұдан әрі – Заң) болып табылады. Заң 1998 жылы қабылданған және сол кезеңдегі неғұрлым прогрессивтік нормативтік құқықтық акт болып табылды, оның ТМД басқа елдерінің осыған ұқсас заңнамалық актілерінен түбегейлі айырмашылығы болды. Бүкіл осы жылдары Заңға бірнеше рет түзетулер енгізілді, оны төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асырудың банктік рәсімдері бойынша реттеудің мәні шеңберіндегі нормаларының маңызы арттырылды. Алайда, соңғы уақытқа дейін төлем жүйелерінің және төлем қызметтері нарығының жұмысы саласындағы қатынастар заңнамалық реттеуден тыс қалды. Осыған байланысты, Ұлттық Банктің бастамасы бойынша төлем саласы аясындағы құқықтық қатынастарды кешенді реттеу мақсатында 2015 жылы «Төлемдер мен төлем жүйелері туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жаңа жобасы әзірленді. Осы мақалада көрсетілген заң жобасымен енгізілетін негізгі жаңалықтар және төлем нарығын реттеудің құқықтық ортасының өзгерістері қаралады.

Қазақстанның төлем нарығы соңғы жылдар бойы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады, нарықтың жаңа сегменттері, ақы төлеу мен технологиялардың құралдары пайда болды. Нарықтың барған сайын жаңа қатысушыларын тарта отырып төлемдердің экожүйесі кеңейтілді. Нәтижесінде Қазақстанның төлем нарығында жаңа нақты жағдайлар пайда болды, олар оның барлық субъектілерінің қызметін реттеудің құқықтық негізін құруды, олардың төлем қызметтерін көрсетудің құқықтық режимін айқындауды, сондай-ақ төлем жүйелерінің операторлары мен қатысушыларының қызметін реттеуді талап етеді.

Төлем нарығы субъектілерінің қызметін және олардың өзара қатынастарын реттеу мақсаттары үшін Ұлттық Банк «Ақша төлемі мен аударымы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жаңа жобасын⁹ (бұдан әрі – Заң жобасы) әзірледі. Заң жобасын әзірлеу кезінде басқа елдердің төлем нарығын реттеу саласындағы оң тәжірибесі, төлем жүйелерін ұйымдастыру және басқару саласында қолданылатын халықаралық стандарттар және халықаралық ұйымдардың Қазақстанның төлем жүйелерінің жұмысына жүргізілген бағалау қорытындылары бойынша ұсынымдары ескерілді. Төлем жүйелерінің және төлем қызметтері нарығы жұмысының мәселелерін реттейтін осындай арнайы заңнамалық актілер Еуропа Одағының елдерінде, Сингапурде, Англияда және әлемнің басқа елдерінде қабылданған және жұмыс істеуде.

Заң жобасының басты жаңалығы, жоғарыда көрсетілгендей, төлем жүйелерінің жұмысы және төлем қызметтері нарығы субъектілерінің қызметін кешенді реттеу үшін құқықтық негіз құрудан, сондай-ақ төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асыру саласындағы нормаларды жетілдіруден тұрады. Бұл ретте Заң жобасында көзделген негізгі жаңалықтар мынадай бағыттарға қатысты: төлем жүйелері, төлем қызметтері нарығы, сондай-ақ төлемдер мен ақша аударымдары.

1. Төлем жүйелері.

Осы бөлім шеңберінде төлем жүйелерін ұйымдастыру және жұмысының тәртібі, олардың жіктелімі және маңыздылық критерийлері, сондай-ақ төлем жүйелері операторларының қызметін ұйымдастыруға қойылатын талаптар көзделеді.

«Төлем жүйенің» анықтамасы енгізіледі, ол төлемдерді және (немесе) ақша аударымдарын жүзеге асыруды төлем жүйесі операторы және (немесе) төлем жүйесіне қатысушылар осы төлем жүйесінің операторы белгілеген рәсімдер, инфрақұрылым және

⁹ Заң жобасын қазіргі кезде Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі қарауда.

қағидалар арқылы өзара іс-қимыл арқылы қамтамасыз ететін қатынастардың жиынтығы болып түсініледі. Бұл ретте, төлем жүйенің негізгі функциясы болып оның «банк» мәртебесін иеленуге – клиенттерге төлем қызметін көрсетуге құқылы банктер және өзге уәкілетті ұйымдар болуға тиіс қатысушылары арасында төлемдер мен ақша аударымдарына қызмет көрсету танылады.

Заң жобасында республиканың аумағында төлем жүйелерін құру мен жұмысының хабарлама тәртібін енгізу көзделеді. Осы тәртіп Қазақстан Республикасының резиденттері жаңа төлем жүйесін құрған немесе шетелдік төлем жүйелері Қазақстан Республикасының аумағында өзінің қызметін жүзеге асырған кезде осы төлем жүйелері операторларының бұл туралы Ұлттық Банкке белгіленген мерзімде хабарлауға тиіс екенін болжайды.

Ұлттық Банк уәкілетті мемлекеттік орган ретінде Қазақстанның төлем нарығында өз қызметін жүзеге асыратын шетелдік төлем жүйелерін қоса алғанда барлық төлем жүйесінің тізілімін жүргізеді. Халықаралық есеп айырысу банкі әзірлеген, қолданыстағы халықаралық стандарттардың – Қаржы нарығының инфрақұрылымдарына арналған қағидааттардың (бұдан әрі – ҚНИ қағидааттары)¹⁰ талаптары сақтала отырып төлем жүйелерін бағалау критерийлері белгіленеді. Бұл ретте, Қазақстанның төлем жүйелері мынадай критерийлер бойынша жіктеледі: жүйелік маңызы бар, маңызды және өзге төлем жүйелері. Төлем жүйесінің маңыздылығына қарай оның жұмысын ұйымдастыруға және төлем жүйесі операторының қызметіне тиісті талаптар ұсынылады, сондай-ақ Ұлттық Банктің осы төлем жүйесін қадағалауды (оверсайт) жүзеге асыру режимін айқындалады.

Әлемдік практикада жүйелік маңызы бар төлем жүйелеріне жұмысындағы іркіліс елдің бүкіл қаржы жүйесінде тәуекелдердің туындауына алып келуі мүмкін төлем жүйелері жатады. Қазақстанда осындай төлем жүйесіне Банкаралық ақша аудару жүйесін¹¹ жатқызуға болады, себебі ол арқылы мемлекеттің ақша-кредит саясатының операциялары, елдің қаржы нарығының барлық ірі және орташа операциялары (банкаралық валюталық операциялар, бағалы қағаздармен операциялар) жүзеге асырылады және оған жалпы алғанда қаржы жүйесінің тұрақты жұмыс істеуі қатысты болады. Заң жобасында төлемдердің көлемі мен сипатына қойылатын талаптар, сондай-ақ төлем жүйесі маңызды не өзге төлем жүйесіне жатқызылуы мүмкін басқа критерийлер айқындалады.

Шетелдік төлем жүйелерінің Қазақстан банктері қатысушылар арасындағы есеп айырысулар бойынша теңгемен ақша аударымдарын қамтамасыз ету үшін Банкаралық ақша аудару жүйесінің не Қазақстан банктерінің есеп айырысу қызметтерін пайдалануға тиіс. Төлем жүйесінің қағидаларына осы төлем жүйесіне қатысушылардың басқа төлем жүйелеріне қатысуын шектейтін нормаларды енгізуге тыйым салынады. Сондай-ақ төлем жүйесіндегі есеп айырысулардың аяқталуын қамтамасыз ету жөніндегі және онда қолданылатын тәуекелдерді басқару жүйесіне қойылатын талаптар бекітіледі.

Заң жобасында сондай-ақ жалпы қабылданған халықаралық стандарттары және Қазақстандағы төлем жүйелерінің жұмыс ерекшелігін ескеріле отырып, Ұлттық Банктің төлем жүйелерінің жұмысын қадағалау (оверсайтын) жүзеге асыру саласындағы құзыреті (өкілеттіктері) айқындалады. Төлем жүйелерінің оверсайтын Ұлттық Банк:

- тиісті нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу және қабылдау;
- төлем жүйелері пайдаланушыларының заңнама талаптарын сақтауын тексеру, төлем жүйелері операторларының немесе операциялық орталықтарының қызметін тексеру;
- төлем жүйелері жұмысының негізгі көрсеткіштерін талдау және бағалау;
- төлем жүйелерінің маңыздылық критерийлерін белгілеу және жүйелік маңызы бар төлем жүйесі жұмысының мониторингін жүзеге асыру арқылы жүзеге асырады.

¹⁰ ҚНИ қағидааттары төлем жүйелерін құру және дамыту кезінде директивалар ретінде қолданылатын халықаралық стандарттар болып табылады.

¹¹ Нақты уақыт режимінде жұмыс істейтін, операторы «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы» республикалық мемлекеттік кәсіпорны болып табылатын жалпы есеп айырысу жүйесі

Төлем жүйелерінің операторлары және қатысушы банктері жүргізілген операциялар бойынша тиісті статистикалық есептілікті Ұлттық Банкке жүйелі негізде береді.

2. Төлем қызметінің нарығы.

«Төлем қызметінің нарығы» ұғымы, осы нарықтың субъективтік құрамы, сондай-ақ төлем қызметін ұсынушылардың жіктеуші белгілері және санаттарын заңнамалық түрде айқындалады. «Төлем қызметі», «төлем қызметін ұсынушы» сияқты негізгі ұғымдар енгізіледі, төлем қызметін ұсынушылардың қызметін ұйымдастыруға қойылатын талаптар және оларды мемлекеттік реттеу режимі белгіленеді.

Төлем қызметін ұсынушыларға:

- 1) банктер;
- 2) банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар;
- 3) пошталық ақша аударымдарын жүзеге асыратын почта операторлары;
- 4) төлем ұйымдары;
- 5) төлем агенттері және қосалқы агенттер жатқызылады.

Осы субъектілер арасында мемлекеттік реттеу енгізілетін және төлем қызметін ұсынушылар ретіндегі құқықтық мәртебесі бекітілетін банктік емес жаңа ойыншыларға төлем ұйымдары және төлем агенттері/қосалқы агенттері жатады. Бұл ретте төлем ұйымы деп банкке және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымға (банктік емес қаржы ұйымы) жатпайтын, бірақ заң жобасында белгіленген төлем қызметтерінің тізбесін заңнама шеңберінде көрсетуге құқығы бар ұйым түсініледі. Төлем агенті – бұл қызметін банкпен не төлем ұйымымен жасалған агенттік шарт негізінде жүзеге асыратын және принципал-сенім білдірушінің атынан төлем қызметтерінің тар тізбесін көрсетуге құқылы тұлға. Төлем қосалқы агенті – төлем агентімен төлем қызметтерін көрсету жөніндегі агенттік шарт жасаған тұлға.

Заң жобасында төлем қызметін ұсынушыда тиісті мәртебе және құқықтық негіздер болған кезде Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асыруға рұқсат етілген төлем қызметтерінің түрлері айқындалады. Төлем қызметтерінің толық тізбесі төлем қызметтерінің мынадай түрлерін қамтиды:

- 1) банк шотын пайдалана отырып төлемдерді және (немесе) ақша аударымдарын қабылдау және жүзеге асыру бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 2) банк шоттарына, оның ішінде үшінші тұлғалардың банк шоттарына есепке алу үшін қолма-қол ақшаны қабылдау бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 3) ақша жөнелтушінің банк шотын пайдаланбай төлемдерді жүзеге асыру үшін қолма-қол ақша қабылдау бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 4) банк шотын ашпай ақша аударуды жүзеге асыру бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 5) электрондық ақша шығару және өтеу бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 6) төлем карточкаларын шығару бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 7) электрондық ақшаны және төлем карточкаларын өткізу (тарату) бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 8) электрондық ақшаны пайдалана отырып жасалған төлемдерді қабылдау және өңдеу бойынша көрсетілетін қызметтер;
- 9) клиент электрондық түрде бастама жасаған төлемдерді өңдеу және төлемдерді және (немесе) ақша аударымын жүзеге асыру не осы төлемдер бойынша ақша қабылдау үшін банкке, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымға қажетті ақпарат беру бойынша көрсетілетін қызметтер.

Банктердің банктік лицензия шеңберінде төлем қызметтерінің барлық түрін көрсетуге құқығы бар. Банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар – банк шотын ашу және жүргізу бойынша төлем қызметтерін, сондай-ақ төлем карточкалары мен электрондық ақша эмиссияларын қоспағанда, көрсетілген тізбенің ішінен төлем қызметтерінің 6 түрін көрсетуге құқығы бар.

Төлем ұйымдарына олардың Ұлттық Банкте есептік тіркеуден өтуі шартымен төлем қызметінің 4 түрін көрсетуге (3, 7, 8 және 9-тармақтар) рұқсат етіледі. Осыған

байланысты, Заң жобасында төлем ұйымдарының Ұлттық Банкте есептік тіркеуден өту тәртібі көзделеді, сондай-ақ осы процеске қойылатын талаптар белгіленеді. «Төлем ұйымдары» ұғымына мезеттік төлемдер жүйесінің операторлары (төлем терминалдары), электрондық ақша жүйелерінің операторлары, процессингтік компаниялар және мобильдік/ электрондық төлемдерді өңдеу саласындағы қызметті жүзеге асыратын өзге субъектілер сәйкес келеді. Төлем ұйымдарына олар үшін Заң жобасында рұқсат етілген төлемдер тізбесін және қызметтердің өзге түрлерін (төлем бизнесінің ерекшелігі) қоспағанда, өзге қызмет түрлерімен жүзеге асыруға тыйым салу енгізіледі.

Төлем агенттері/қосалқы агенттері банкпен/төлем ұйымымен жасалған шарт негізінде ғана төлем қызметтерін көрсетеді (көрсетілген тізбенің 2, 3 және 7-тармақтарында көзделген төлем қызметтерінің 3 түрін). Осы қызметтерге үшінші тұлғалардың қызметтері үшін ақы төлеу және сол сияқты банк шоттарына есепке алу, алдын ала төленген қаржы құралдарын – алдын ала сатылған төлем карточкаларын және электрондық ақшаны сату мақсаттары үшін клиенттерден қолма-қол төлемдерді қабылдау кіреді.

Агенттердің желілерін пайдалану банктерге меншікті инфрақұрылымын құру үшін айтарлықтай қаражат салмай өзінің нарықтағы қатысуын кеңейтуге мүмкіндік береді, бұл халыққа, әсіресе ауылдық жерде тұратындар үшін базалық қызметтерді неғұрлым қолжетімді және қолайлы жасайды.

Банктер және төлем ұйымдары өздерінің төлем агенттерінің тізілімін жүргізуге, төлем агенттерінің желісі арқылы жүргізілген операциялар бойынша Ұлттық Банкке жүйелі негізде есептілік ұсынуға, сондай-ақ төлем агенттерінің төлем қызметтерін көрсету талаптарын сақтауын бақылауды жүзеге асыруға міндетті болады. Клиент – тұтынушы алдындағы өзінің агентінің қызметтері бойынша жауапкершілікті банкпен/төлем ұйымы – принципал атқарады.

Сонымен қатар, Заң жобасында төлем қызметтерін ұсынушының үшінші тұлғаға өзінің клиенттеріне төлем қызметтерін көрсету үшін қажетті ақпараттық-технологиялық функцияларды аутсорсингке беру мүмкіндігі мен талаптары айқындалады, сондай-ақ төлем қызметтерін ұсынушы мен аутсорсер компания арасындағы өзара қатынастар реттеледі.

Осылайша, төлем нарығындағы түбегейлі өзгеріс көзделеді, төлем қызметтерін көрсету бойынша қызметтерді жүзеге асыратын банктік емес субъектілерге қатысты мемлекеттік реттеу режимі енгізіледі.

Сондай-ақ төлем қызметтерін ұсынушы мен тұтынушы (клиент) арасындағы шарттың мазмұнына қойылатын талаптар, сондай-ақ төлем қызметтерін ұсынушының клиент төлем операциясын жүргізгенге дейін алынатын комиссия туралы ақпарат ұсыну міндеті көзделеді.

Меншікті банк шотынан төлемдер жүргізуге бастама жасау үшін тысқары төлем қызметтерін ұсынушының қашықтан қол жеткізу жүйесін клиенттердің пайдалануы жөніндегі нормалар бекітілді. Осы жаңалық клиенттерге өзінің бір банкте ашылған банк шотына қашықтан қол жеткізу, сондай-ақ басқа банктердің төлем қызметтерін және шешімдерін пайдалану үшін мүмкіндік жасайды. Клиенттің банк шотына қызмет көрсететін банк және тысқары ұйым арасында клиент төлем жүргізуге бастама жасайтын технологиялық платформаның көмегімен өзара іс-әрекет жасау тәртібі Ұлттық Банктің нормативтік құқықтық актісімен белгіленеді. Болашақта клиент үшін төлем қызметтеріне қолжетімділік меншікті банктің технологиялық мүмкіндігіне қатысты болмайтыны және енгізілетін норманың осы өзара қатынастарды құқықтық реттеуге бағытталатыны күтіледі.

Бақылау-қадағалау функцияларын іске асыру шеңберінде Қазақстанның төлем нарығындағы маңызды төлем қызметтерін ұсынушыларды анықтаудың критерийлер мен тәсілдері айқындалады. Маңызды төлем қызметтерін ұсынушылардың функционалын, қызметін ұйымдастыруға және оларда қолданылатын тәуекелдерді басқару жүйесіне қойылатын талаптар белгіленеді. Заң жобасында сондай-ақ төлем қызметтері нарығын реттеу мен бақылауды жүзеге асыру бөлігіндегі функцияларды Ұлттық Банкке бекіту және жүзеге асыруы жөніндегі бірқатар нормалар қамтылған.

3. Төлемдер мен ақша аударымдары¹².

Төлемдерді жүзеге асыру тәсілдері, төлем құралдарының тізбесі және төлемдер мен ақша аударымдарды орындаудың негізгі тәсілдері белгіленеді. Бұл ретте төлем құжаттарын орындау жөніндегі құқықтық нормалар жүйеге келтірілді, төлемдер мен төлем құралдарын жүргізу тәсілдерінің аражігі ажыратылды.

Заң жобасы қолма-қол ақшасыз төлем құралдарының 8 түрін енгізеді, олардың қатарына:

- 1) төлем тапсырмасы;
- 2) төлем талабы;
- 3) чек;
- 4) вексель;
- 5) инкассолық өкім;
- 6) төлем ордері;
- 7) төлем хабарламасы;
- 8) электрондық төлем құралы жатады.

Төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асырудың мынадай 5 тәсілі көзделген, олар қандай да болсын төлем құралына негізделеді:

- 1) қолма-қол ақша беру.

Осы тәсіл деп банкноттар және (немесе) монеталар түріндегі қолма-қол ақшаны төлеушіден ақша алушыға тікелей нақты беру арқылы төлемді жүзеге асыру процесі түсініледі.

- 2) электрондық ақша беру.

Осы тәсіл кезінде төлем электрондық ақша беру арқылы жүргізіледі (электрондық нысанда сақталатын ақша құны туралы ақпаратты бағдарламалық құралдардың немесе электрондық тасымалдағыштардың көмегімен ауыстыру).

- 3) төлем құжаттарын пайдалана отырып, ақша аудару;

Бұл ретте төлем құжаттарын (төлем тапсырмасы, төлем талабы, инкассолық өкім, төлем хабарламасы және т.с.) пайдалану негізінде банк шотынан және банк шотын ашпай орындалатын ақша аудару түсініледі.

4) ақшалай міндеттеме немесе ақша төлеу туралы бұйрығы бар төлем құжатын беру;

Осы ақы төлеу тәсіліне төлем алушыға төлемді осындай төлем құжатын беру арқылы жүзеге асыру үшін қазіргі қолданыстағы төлем құжаттарының ішінен вексельді немесе чекті пайдалану кіреді.

- 5) электрондық төлем құралдарын пайдалану.

Бұл тәсілде төлемді төлем карточкаларын және өзге электрондық төлем құралдарын пайдалану көзделеді. Бұл ретте, Заң жобасында төлемге бастамашылық жасау не авторизациялау үшін қажетті сәйкестендіру ақпаратын сақталуды қамтамасыз ететін кез келген электрондық тасымалдағыш ретінде болатын «электрондық төлем құралы» жаңа ұғымы көзделеді. Технологияның бір орында тұрып қалмайтынын айта кету керек. Жыл сайын жаңа әзірлемелер және инновациялық өнімдер пайда болады. Тиісінше, енгізілетін норманың мағынасы мен қисыны «электрондық төлем құралының» технологиялық тұрғыдан бейтарап анықтамасын ақпаратты кез келген электрондық тасымалдағышта (чип, SIM-карта, электрондық құрылғылардағы бағдарламалық қамтамасыз ету, планшет, мобильдік және портативтік электрондық құрылғы, компьютер, сағат, браслеттер, токендер және өзге де ықтимал электрондық құрылғылар) сақтаудың нысанына және тәсіліне қарамастан бекітуден тұрады. Электрондық төлем құралының басты және айқындаушы критерийі оның материалдық нысаны емес, тасымалдағыштың түрі емес, онда оны пайдаланушы үшін транзакцияға бастамашылық жасау мүмкіндік жасайтын ақпараттың сақталу мүмкіндігі болып табылады.

¹² Осы бөлім іс жүзінде қазіргі кездегі «Ақша төлемі мен аударымы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жаңа заң жобасының құрылымындағы түрлендірілген нұсқасын білдіреді.

Сондай-ақ клиенттердің нұсқауларын (төлем құжаттарын) банктердің орындау тәртібі бөлігінде төлем құжатының акцепті сияқты аралық банктік рәсімді алып тастау арқылы нақты өзгерістер көзделген.

Клиенттердің нұсқаулары бойынша төлемдер мен ақша аударымдарын банктердің орындау мерзімін 4 күннен (қазіргі кезде төлем құжатының акцепті үшін үш күн және құжатты орындау үшін тағы да бір күн көзделген) 2 күнге дейін (келесі операциялық күннен кешіктірмей) қысқарту көзделеді. Бұл ретте, банкішілік аударымдар (бір банктің клиенттері арасындағы аударымдар) бір күн ішінде орындалуға тиіс. 2017 жылдың ортасынан бастап клиенттер бастамашылық жасаған барлық төлемді қашықтан қызмет көрсету арналары арқылы сол күні орындауға өту жоспарланып отыр. Осы норма клиент төлемдерін жеделдетуге және банк сервистерін жақсартуға алып келеді.

Оңтайландыру мақсатында жаңа құралы енгізіледі – тұрақты жұмыс істейтін, белгіленген күнге және (немесе) кезеңге ақша жіберуші мен оның банкі арасында айқындалған талаптармен бенефициардың пайдасына жүйелі төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асыру үшін пайдаланылатын тапсырма. Осы өкім банкке өкімнің талаптарына сәйкес клиенттердің атынан белгілі бір бенефициардың (бенефициарлардың) пайдасына төлемдерді жүзеге асыру үшін төлем құжатын қалыптастыруға құқық береді (мысалы, ақы төлеу үшін банкке коммуналдық қызметтер және өзге қызметтер бойынша шоттар, түбіртектер түскен кезде не депозиттер бойынша сыйақыларды басқа шоттарға аудару кезінде клиенттер төлем құжатын ресімдеу талап етілмейді).

Халықаралық практика ескеріле отырып «тікелей дебетті», сондай-ақ банк шотының тікелей дебетті ұғымын қолдану тәртібі қайта қаралды және түрлендірілді. «Тікелей дебет» бұрын тұрақты қолданылатын төлем тапсырмасының аналогы ретінде қолданылады. «Тікелей дебеттің» жаңа нұсқасы ақша жөнелтушінің банк шотын тікелей дебеттеу арқылы төлемді жүзеге асыру үшін бенефициар ұсынуға тиіс төлем тапсырмасын пайдалануды болжайды. Оны қолдануға арналған талап банк пен ақша жөнелтуші (банк шотының иесі) арасында жасалған шартқа сәйкес бенефициардың төлем құжаттарын орындауға ақша жөнелтушінің алдын ала келісімі болып табылады. Жалғыз ерекшелік банктер – қарыз берушілер үшін олардың банктік қарыз бойынша берешекті өндіріп алуға арналған төлем талабын қарыз алушы – ақша жіберушінің оған банктік қарыз шарты бойынша берілген алдын ала келісімін негізінде пайдалану шеңберінде көзделген.

Заңды тұлғалар үшін бюджетке төлемдері, ерікті зейнетақы жарналарын және әлеуметтік аударымдарды төлемді қоспағанда, қолма-қол ақшаны пайдалана отырып банктер арқылы төлемдерді жүзеге асыруға шектеу енгізіледі. Заңды тұлғаның банктердің қызметтерін пайдалану кезіндегі төлемдерінің барлық басқа түрі банк шоты болған және пайдаланылған кезде өтуге тиіс болады.

Төлем қызметтерін тұтынушылардың мүдделерін қорғаудың қосымша тетіктерін жасауға бағытталған жаңа нормалар көзделеді. Атап айтқанда, банктер және басқа да төлем қызметін ұсынушылар клиентті төлем операциясын жасағанға дейін комиссияның мөлшерімен (ақшалай көрсетілген) таныстыруға міндетті¹³. Банктерге және басқа да төлем қызметін ұсынушыларға шарттың талаптарын біржақты тәртіппен өзгертуге, сондай-ақ көрсетілетін төлем қызметтері бойынша тарифтерді ұлғаю жағына қарай өзгертуге тыйым салу енгізіледі. Мемлекеттік бюджеттен және (немесе) Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төленетін жәрдемақылар мен әлеуметтік төлемдерді, тұрғын үй төлемдерін, сондай-ақ нотариус депозиті талаптарымен енгізілген ақшаны есептеуге арналған банк шоттарындағы клиенттердің ақшасын үшінші тұлғаларды талаптары (төлем талаптары, инкассолық өкімдер) бойынша өндіріп алуға шектеу көзделеді.

Сондай-ақ, банк шоты шарты бұзылған кезде банктердің іс-әрекет жасау тәртібі, олардың біржақты тәртіппен банк шотын жабу талаптары мен жағдайлары (шотта

¹³ пайдаланылатын технологияның технологиялық ерекшелігінде Ұлттық Банктің нормативтік құқықтық актілерінің талаптарына сәйкес осындай мүмкіндік көзделмеген жекелеген жағдайларды қоспағанда.

ақшаның болмауы не белгілі бір уақыт кезеңі ішіндегі ақша қозғалысы, өзге негіздер) реттелетін нормалар енгізіледі.

Санкцияланбаған төлемдерден қорғау іс-әрекеттерінің элементі кеңейтілді, олардың қатарына уәкілетті тұлғаның қолын, оның ішінде электрондық-цифрлық қолды, мөрлерді, алгоритмдерді, кодтарды (символдарды қолдана отырып және аралас цифрлық, әріптік), сөз-сәйкестендіруіштерді немесе сәйкестендіру кодтарын, шифрлауды, биометриялық деректерді немесе Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін өзге қорғау тәсілдерін жатқызуға болады.

Банктердің мемлекеттік органдармен электрондық іс-әрекет жасауын іске асыру және азаматтардың, бизнес субъектілерінің мүддесінде мемлекеттік қызмет көрсету процесін жеделдету мақсатында банктердің «электрондық үкіметтің» төлем шлюзі арқылы мемлекеттік органдарға бюджетке қабылданған төлемдер, оның ішінде мемлекеттік көрсетілетін қызметтер үшін ақы және әкімшілік айыппұлдар төлеу туралы ақпаратты беру міндеті көзделетін норма енгізіледі.

Қаржы құралдарымен мәмілелер бойынша төлемдерді және (немесе) ақша аударымдарын жүзеге асыру ерекшеліктері көзделетін арнайы бап енгізіледі, оның шеңберінде қор нарығында мәмілелер жасалған кезде орталық депозитарийдің төлемдерге қызмет көрсету тәртібі бекітіледі.

Төлем карточкаларын пайдалану тәртібін реттеу бөлігінде төлем карточкасы эмитентінің төлем карточкасын ұстаушысына төлем карточкасын ұстаушысы хабарлама алудан өзі бас тартқан жағдайларды қоспағанда, төлем карточкасын пайдалана отырып жүргізілген әрбір операция туралы хабарлау жөніндегі міндеті көзделді. Банк – төлем карточкасының эмитенті төлем карточкасын ұстаушыларына төлем карточкасын жоғалтқаны және (немесе) төлем карточкасын санкцияланбаған пайдалану жөнінде тәулік бойы хабарламаны жіберу мүмкіндігін қамтамасыз етуі тиіс болатын, сондай-ақ клиенттің төлем карточкасын пайдалана отырып жүргізілген санкцияланбаған операциялар бойынша ақша өндіріп алу туралы өтініштерін қарау тәртібі реттелетін талаптар енгізіледі.

Электрондық ақшаның эмиссиясын және айналысын реттеу саласында клиенттерді (электрондық ақшаның иелерін) сәйкестендіру практикасын жеңілдету, электрондық ақша жүйесі операторының функциялары мен өкілеттіктерін кеңейту, сондай-ақ эмитенттер мен электрондық ақша жүйесі операторлары арасындағы өзара қарым-қатынастар тәртібін нақтылау жөніндегі өзгерістер көзделді.

Қазіргі кезде нарықта құқықтық реттеуден тысқары әртүрлі төлем жүйелері және банктік емес ұйымдар жұмыс істейді. Технологиялардың дамуымен жаңа төлем қызметтері және жаңа ойыншылар пайда болады. Осы жағдай жаңа қатынастарды реттеу және бүгінгі күнгі нақты жағдайларға сәйкес келетін құқықтық алаңды құру қажеттілігін негіздейді. Осыған байланысты Ұлттық Банк әзірлеген Заң жобасы орын алып отырған құқықтық кемшілікті жоюға және төлем нарығын жүйелік құқықтық реттеуді енгізуге бағытталған. Заң жобасында қолданыстағы «Ақша төлемі мен аударымы туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен салыстырғанда реттеу мәні айтарлықтай кеңейтілген, төлем жүйелерінің жұмыс істеу, төлем нарығы субъектілерінің қызметін жүзеге асыру және төлем қызметін көрсету тәртібін реттеу жөніндегі ережелер көзделген. Заң жобасында төлем жүйелері және төлем нарығының қатысушылары жіктеледі, жаңа қатысушылар үшін мемлекеттік тіркеу жөніндегі талаптар белгіленеді. Сондай-ақ Заң жобасында төлемдер мен ақша аударымдарын жүргізу рәсімдерін жақсартуға және жеделдетуге, төлем операцияларын жүргізу кезінде тұтынушылардың құқықтарын қорғауға бағытталған бірқатар нормалар қамтылған. Жалпы алғанда ұсынылып отырған Заң жобасы төлем нарығының айқындылығын, едәуір арттыруға, төлемдерді орындау бойынша банктік рәсімдерді оңтайландыруға, бәсекелестікті кеңейтуге және түпкілікті тұтынушылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік жасайды, бұл төлем нарығын негұрлым серпінді дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

**Дүниежүзілік Банкінің «Doing Business» халықаралық рейтингісінің
«Кредиттерді алу» және «Миноритарлық инвесторларды қорғау»
индикаторлары бойынша Қазақстанның реформалары**

Қамзина М.Д. – Қаржы нарығының әдіснамасы департаментінің Қаржы нарығын реттеу басқармасының бас маман-экономисі

Осы мақала Қазақстанда жүргізілген, кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған реформалардың негізін ашады, сондай-ақ қол жеткізген жетістіктерді сипаттайды.

Мақаланың мақсаты әртүрлі елдер қолданыстағы заңнамаға әзірлейтін түзетулердің Дүниежүзілік Банктің жалпы рейтингінде алатын орнымен өзара байланысын көрсету болып табылады.

«Бизнесті жүргізу» жобасы жеке кәсіпорындарға қатысты олардың тіршілігі циклының 11 саласы бойынша қолданылатын құқықтық нормаларын талдауды көздейді. Кезекті жыл сайынғы «Бизнесті жүргізу 2016: реттеудің сапасын және тиімділігін бағалау» Баяндамасында бизнесті жүргізу жағдайлары қолайлығының жиынтық рейтингісіне кәсіпорынның тіршілігі циклының он саласы енгізілді, оның ішінде: кәсіпорындар ашу, құрылысқа рұқсат алу, электрмен жабдықтау жүйесіне қосылу, меншікті тіркеу, кредиттер алу, миноритарлық инвесторлардың құқықтарын қорғау, салық салу, халықаралық сауда, келісімшарттардың орындалуын қамтамасыз ету және кәсіпорындардың төлеуге қабілетсіздігін шешу [1].

Сингапур, бұрынғыдай өзінің көшбасшы позициясын сақтап қалды, сондай-ақ бизнес-орта үшін ең қолайлы жағдайлары бар он елдің ішінде: Жаңа Зеландия (2), Дания (3), Корея Республикасы (4), ҚХР Гонконг АӨА (5), Ұлыбритания (6), АҚШ (7), Швеция (8), Норвегия (9) және Финляндия (10) бар.

Дүниежүзілік Банктің «Doing Business – 2016» рейтингісінде Қазақстан он индикатор бойынша бағаланды және 12-позицияға көтеріліп, 41 орын алды.

Дүниежүзілік Банктің сарапшылары бірқатар бағыттар бойынша, оның ішінде кредиттерді алу және миноритарлық инвесторларды қорғау бойынша Қазақстан Республикасының реформаларын ерекше атап көрсетті.

1-кесте

Қазақстанның индикаторлар бойынша позициясы

	DB 2016 Рейтинг	DB 2015 Рейтинг	Рейтингтегі өзгеріс
Миноритарлық инвесторларды қорғау	25	64	39
Кәсіпорындарды тіркеу	21	53	32
Төлем қабілетсіздікті шешу	47	63	16
Құрылысқа рұқсат алу	92	100	8
Меншікті тіркеу	19	25	6
Келісімшарттардың орындалуын қамтамасыз ету	9	14	5
Кредиттер алу	70	71	1
Салық салу	18	17	-1
Халықаралық сауда	122	121	-1
Электрмен жабдықтау жүйесіне қосылу	71	68	-3

Дереккөзі: Дүниежүзілік Банктің www.doingbusiness.org сайты

«Кредиттерді алу» индикаторы

«Бизнесті жүргізуді» зерттеу шеңберінде «Кредиттер алу» индикаторы бойынша мыналар бағаланады:

– қамтамасыз етілген мәмілелер бойынша қарыз алушылардың және кредиторлардың заңды құқықтары (кепілмен қамтамасыз ету және дәрменсіздік

(банкроттық) туралы заңнама шеңберінде қарыздар беруді жеңілдететін факторларды өлшейді);

– кредиттік бюролар немесе кредиттік тізілімдер сияқты кредиттік есептілік қызметтерін жеткізушілер арқылы алуға болатын кредиттік ақпараттың ауқымы, көлемі және қолжетімділігі [1].

«Doing Business – 2016» баяндамасында осы индикатор бойынша пікіртерім жүргізілген сарапшылардың саны 1 596 респондент болды [2].

Осы индикатор бойынша 189 ел ішінде бірінші орында Жаңа Зеландия, екінші орында – АҚШ, Колумбия, Руанда тұр. Қазақстан Франция, Нидерланд, Жапония, Түркия және басқа елдер сияқты елдерді басып озды. (1-сурет).

1-сурет

Елдердің «Кредиттерді алу» индикаторы бойынша рейтингі

Дереккөзі: Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша, www.doingbusiness.org

Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша 2014-2015 жылдар аралағында «Кредиттерді алу» индикаторы бойынша реформалар Коста-Рика, Уганда, Кения, Кипр, Мавритания, Өзбекстан және Қазақстан сияқты елдерде жүргізілді [2].

Жалпы алғанда, жоғарыда аталған елдердегі реформалар қарыз алушы туралы позитивті ақпарат алмасуды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін, қамтамасыз етілген мәмілелердің жұмыс істейтін жүйелерінің және орталықтандырылған кепіл тізілімінің болуын, кепіл ретінде бола алатын активтердің тізбесін кеңейтуді, сондай-ақ кепіл ретінде ұсынылған активтердің жалпы сипаттамасын беруге рұқсат етілуін көздейтін тиісті нормативтік құқықтық актілерді қабылдау арқылы кредиттік ақпаратқа қолжетімділікті және жалпы алғанда, кредит алуды жеңілдетуді көздеді.

Дүниежүзілік Банктің сарапшылары Қазақстан кепілді ресімдеу рәсімдерін жеңілдету арқылы кредит алу бойынша қарыз алушыға кеңейтілген мүмкіндіктерді беру бөлігінде жүргізген реформалардың жақсаруын атап көрсетті. Мәселен, Қазақстан «Кредиттер алу» индикаторы бойынша 70 орынды иеленді.

2-кесте

Қазақстанның «Кредиттер алу» индикаторы бойынша позициясы

		Қазақстан	Еуропа және Орталық Азия	ЭЫДҰ
1	Кредиттік операцияларды қорғау деңгейінің индексі (0-12)	4,0	6,2	6,0
	Кредиттік ақпарат индексі (0-8)	7,0	6,3	6,5
2	Кредиттік бюроның қамтуы (ересек халық %)	0,0	23,8	11,9
	Кредиттік тізілімнің қамтуы (ересек халық %)	81,4	37,4	66,7

Дереккөзі: Дүниежүзілік Банктің www.doingbusiness.org сайты

«Doing Business» рейтингісінде Қазақстанның позициясын жақсарту мақсатында жаңа түзетулер (бұдан әрі – 4-түзетулер пакеті) әзірленді, олар «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне рұқсат беру құжаттарын қысқарту және рұқсат беру рәсімдерін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен бекітілді [3]. Мәселен, «Қазақстан Республикасындағы кредиттік бюролар және кредиттік тарихты қалыптастыру туралы» [4], «Бағалы қағаздар рыногы туралы» [5] Қазақстан Республикасының Заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Осылайша, «Кредиттер алу» индикаторы бойынша реформалар мыналарды:

- жылжымалы мүлік ұғымын кеңейту бойынша нақтылау түзетулер әзірлеуді;
- жылжымалы мүлік кепілдігі туралы заңда кепілзатын нақты сипаттау жөніндегі талапты алып тастауды;
- үшінші тұлғалардың бағалы қағаздар нарығында коммерциялық құпияны құрайтын кепіл бағалы қағаздар туралы мәліметтерді алу мүмкіндігін заңнамалық деңгейде бекітуді көздейді.

Қазіргі кезде мүдделі мемлекеттік органдармен үлестірілген іс-қимылдарды талап ететін мәселелер өзекті болып қалуда.

Біріншіден, бұл банкроттық рәсімі кезінде кепілдік кредиторлардың талаптарын қанағаттандыру кезектілігін өзгерту, бұл корпоративтік қарыз алушылар үшін, сондай-ақ шағын және орта бизнес субъектілері үшін кредиттерге қолжетімділікті айтарлықтай жақсартып түседі.

Сонымен бірге, қамтамасыз етілген кредиторларға басымдық беру мәселесі халықаралық тәжірибеге негізделеді және Дүниежүзілік Банк пен «Реформатикс» компаниясы сарапшыларының ұсынымдарында да бар.

Мәселен, дамыған елдерде кепілдік кредиторлардың талаптары әлеуметтік маңызы бар талаптармен ұштаспайтын модель пайдаланылады. Аталған модель қызметкерлердің талаптарын толық немесе елеулі бөлігін өтеуге арналған кепілдік беру қорларының, сақтандыру схемаларының болуын көздейді. Банкроттың әлеуметтік сипаттағы талаптарды өтеуге мүмкіндігі болмаған жағдайда, көрсетілген талаптарды мемлекет өтейді.

Осылайша, халықаралық тәжірибе банкроттық рәсімі кезінде қызметкерлердің және әлеуметтік қорғалмаған санаттардың, бірақ қатарына кепілдік кредиторлар жатпайтын, артықшылық берілген мәртебесі жоқ кредиторлардың талаптарына ғана қатысты құқықтарын қорғау қажеттігін растайды.

Осыған байланысты, кепілдік кредиторларға артықшылық беру халықаралық тәжірибеге және «Қазақстан-2050» Стратегиясын іске асыруда жалпы ықпалдасу мақсаты ретінде белгіленген Қазақстанның әлемнің бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіру шеңберінде беделді халықаралық рейтингтерінде Қазақстанның рейтингін көтеру қажеттігіне негізделген қажетті шара болып табылады.

Екіншіден, бұл функцияларына өз құзыреті шегінде тізілімді жүргізу кіретін әртүрлі мемлекеттік органдардың арасындағы кепіл тізілімдердің техникалық өзара іс-қимылын болжайтын бірыңғай кепіл тізілімін құру қажеттігі.

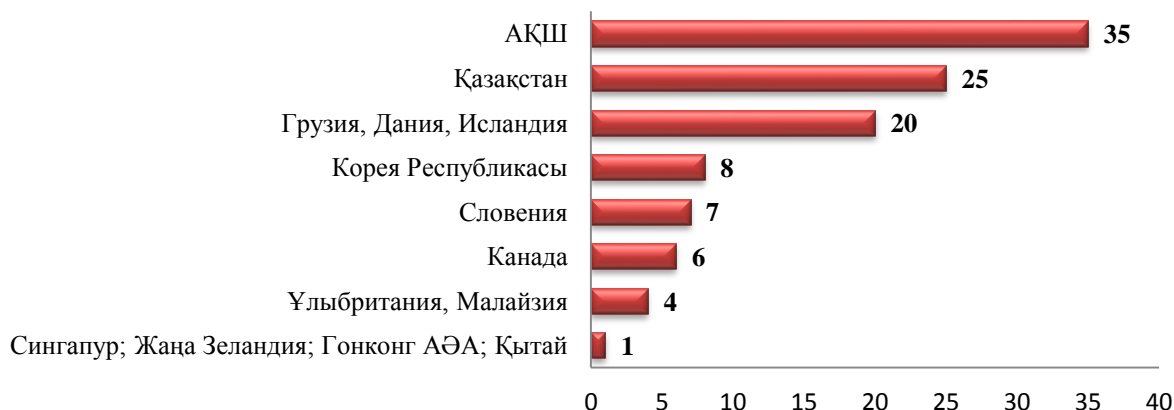
«Миноритарлық инвесторларды қорғау» индикаторы

«Бизнесті жүргізуді» зерттеу миноритарлық акционерлерді қорғау деңгейін бағалайды. Деректерді жинақтау корпоративтік құқыққа және бағалы қағаздармен операцияларға маманданған заң компанияларының өкілдеріне пікіртерім жүргізу арқылы жүзеге асырылады, сондай-ақ бағалы қағаздар жөніндегі нормативтік актілерге, компаниялар туралы заңнамаға және дәлелдеуге қатысты сот нормаларына талдау жүргізіледі [1].

«Doing Business – 2016» баяндамасында осы индикатор бойынша пікіртерім жүргізілген сарапшылардың саны 1 175 респондент болды [2].

«Миноритарлық инвесторларды қорғау» индикаторы бойынша 189 елдің арасында Сингапур, Жаңа Зеландия, Қытай сияқты бірнеше ел бірінші орынды иеленді, төртінші орында – Ұлыбритания мен Малайзия (2-сурет).

**Елдердің «Миноритарлық инвесторларды қорғау»
индикаторы бойынша рейтингі**

Дереккөзі: Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша, www.doingbusiness.org

Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша 2014-2015 жылдар аралығында «Миноритарлық инвесторларды қорғау» индикаторы бойынша реформалар Қазақстанда ғана жүргізілді. Мәселен, Қазақстан осы индикатор бойынша позициясын 39 тармаққа жақсартып отырып, елдегі басқа индикаторлармен салыстырғанда ең көп жақсартуды көрсетіп, 25 орынға ие болды.

Ірі акционерлер туралы, өзара байланысты тұлғалармен жасалған мәмілелер туралы, Басқарма мүшелерінің алдыңғы жұмыс орындары туралы ақпаратты ашу бойынша талап енгізудің, еншілес ұйымдардың бас компанияларының қызметіне қатысуын шектеудің, шешім қабылдауда акционерлердің құқықтарын өзгертудің, корпоративтік дауларды шешу рәсімдері жеңілдетудің және басқа да жаңа ережелердің арқасында жоғары бағаға қол жеткізілді.

Ұлттық Банк тұрақты негізде акционерлік қоғамдардың акционерлік қоғамдар мен бағалы қағаздар нарықтары бойынша заңнама нормаларын сақтауына мониторинг пен бақылауды жүзеге асырады.

3-кесте

**«Миноритарлық инвесторларды қорғау»
индикаторы бойынша Қазақстанның позициясы**

		Қазақстан	Еуропа және Орталық Азия	ЭЫДҰ
	Миноритарлық инвесторларды қорғау деңгейі индексі (0-10)	6,7	6,2	6,4
1	Мүдделер қайшылығы индексі (0-10)	7,7	6,1	6,3
	Ақпаратты жариялау деңгейі индексі (0-10)	9,0	6,7	6,4
2	Директордың жауапкершілігі индексі (0-10)	6,0	4,9	5,4
	Басшылардың заң тұрғысынан жауапкершілігі индексі (0-10)	8,0	6,7	7,2
3	Акционерлік басқару индексі (0-10)	5,7	6,3	6,4
	Акционерлердің құқықтары индексі (0-10)	6,0	7,2	7,3
4	Басқару құрылымының дамуы индексі (0-10)	7,0	5,5	5,6
	Корпоративтік айқындылық индексі (0-10)	4,0	6,1	6,4

Дереккөзі: Дүниежүзілік Банктің www.doingbusiness.org сайты

«Doing Business» рейтингінде «Миноритарлық инвесторларды қорғау» индикаторы бойынша Қазақстанның позицияларын жақсарту мақсатында реформалар 4 түзетулер пакеті шеңберінде мынадай заңдарға түзетулерді көздейді:

1) в Закон Республики Казахстан «Жауапкершілігі шектеулі серіктестер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына[6]:

– серіктестіктің активтерін иеліктен шығару мәселесін қатысушылардың жалпы жиналысының айрықша құзыретіне жатқызу;

– құрылтайшылардың кезекте тыс отырысын шақыру құқығын беру;

– серіктестіктің бір қатысушысы үлесін сатқан кезде жұмыс істейтін құрылтайшыларға оны сатып алуға міндетті түрде ұсыныс жасау;

– жарғылық капиталдың 5% құрайтын үлесі бар құрылтайшылардың акционерлердің жалпы жиналысының күн тәртібіне мәселелер енгізу құқығын бекіту.

2) «Акционерлік қоғамдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына [7]:

– қоғамның миноритарлық акционерлерінің акционерлердің жалпы жиналысының күн тәртібіне қосымша мәселелерді енгізу құқығын бекіту;

– жай акциялар бойынша дивидендтерді төлеу үшін үш айлық мерзімді белгілеу;

– акционерлік қоғам активтерінің елу бір және одан көп пайызын иеліктен шығару бойынша мәмілені акционерлердің жалпы жиналысының айрықша құзыретіне жатқызу;

– миноритарлық акционерлердің акционерлердің жалпы жиналысының күн тәртібіне мәселелер енгізу құқығын бекіту;

– нәтижесінде акционерлік қоғамның активтері мөлшерінің он және одан көп пайызы сомасына мүлік сатып алынатын не иеліктен шығарылатын мәміле туралы ақпаратты ашу бойынша міндетті белгілеу.

Қоғамның жүргізілген реформаларды дұрыс түсінуі үшін Ұлттық Банк Дүниежүзілік Банкпен және International Financial Corporation (IFC), басқа мемлекеттік органдармен, жергілікті атқарушы органдарымен бірлесе отырып, тұрақты негізде кездесулер, кеңестер, дөңгелер үстелдер, семинарлар, жарияланымдар сияқты ақпараттық-түсіндіру сипаттағы тиісті іс-шаралар өткізеді.

Атап айтқанда, 2016 жылы Ұлттық Банк Алматы қаласының әкімдігінің, қалалық соттың, заң компанияларының «Қазақстан қаржыгерлерінің қауымдастығы» ЗТБ, Алматы өңірлік кәсіпкерлер палатасының, «Қазақстан қор биржасы» АҚ-тың, «Бағалы қағаздардың орталық депозитарийі» АҚ-тың, «Бағалы қағаздардың бірыңғай тіркеушісі» АҚ-тың, банктердің өкілдері үшін «Кредиттер алу» мен «Миноритарлық инвесторларды қорғау» индикаторлары бойынша дөңгелек үстелдер мен кеңестер ұйымдастырып өткізді, корпоративтік дауларды реттеу, ірі мәмілені және мүдделілігі бар мәмілені жасау кезінде заңда көзделген талаптарды сақтау бөлігінде қолданыстағы заңнаманың нормалары бойынша түсіндірмелер берілді, сондай-ақ бағалы қағаздарды ұстаушылардың тізілімдері жүйесін жүргізу бойынша семинар өткізді.

Осылайша, Ұлттық Банк әзірлеген жаңа түзетулер «Doing Business» рейтингіндегі Қазақстанның позициясын одан әрі жақсартуға, сондай-ақ Мемлекет басшысы 30 ел қатарына кіру бойынша қойған «Бизнесті жүргізу жеңілдігі» міндетін іске асыруға бағытталған.

Әдебиттер тізімі:

1. www.doingbusiness.org;
2. Doing Business – 2016, «Measuring Regulatory Quality and Efficiency», <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2016>;
3. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне рұқсат беру құжаттарын қысқарту және рұқсат беру рәсімдерін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2016 жылғы 29 наурыздағы № 479-V Қазақстан Республикасының Заңы;

-
4. «Қазақстан Республикасындағы кредиттік бюролар және кредиттік тарихты қалыптастыру туралы» 2004 жылғы 6 шілдедегі № 573-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы
 5. «Бағалы қағаздар рыногы туралы» 2003 жылғы 2 шілдедегі № 461-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы;
 6. «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» 1998 жылғы 22 сәуірдегі № 220-І Қазақстан Республикасының Заңы;
 7. «Акционерлік қоғамдар туралы» 2003 жылғы 13 мамырдағы № 415-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы.

Біріккен Араб Әмірліктерінің экономикасы – экономиканың диверсификация тәжірибесі

Нурканова А.М. – «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» РММ Ақмола филиалының валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бас маман-экономисі

Осыдан аз уақыт бұрын, өткен жүзжылдықтың елуінші жылдарының соңында Араб Әмірліктері шөл-шөлейтті жерлерде түйемен көшіп-қонып жүрген бәдәуилермен ғана мәлім болатын. Алайда, жан-жақты ойластырылған және тиімді сауда мен қаржы саясатының арқасында Араб Әмірліктері дамудың жылдамдатылған жолынан өтіп, өте қысқа мерзім ішінде жоғары деңгейлі экономикалық жетістікке қол жеткізді.

Біріккен Араб Әмірліктері Араб түбегінің шығыс жағында 1971 жылы 2 желтоқсанда құрылған федеративтік мемлекет. Біріккен Араб Әмірліктері (бұдан әрі – БАӘ) құрамына жеті әмірлік (эмират-орыс тілінде кінәздік деген мағына береді) кіреді: Әбу-Даби – мемлекет астанасы, Дубай, Шарджа, Рас-Эль-Хайма, Аджман, Умм-Эль-Кайвайн, Эль-Фуджайра.

БАӘ экономикасы ашықтықты және халықтың жан басына шаққанда табыстың жоғары деңгейін көрсетеді. Сауда теңгерімінің айтарлықтай жылдық сальдосы, сондай-ақ жекеменшік инвестицияларды тарту арқасында елде едәуір мөлшерде жұмыс орындары ашылды, сондай-ақ заманауи дамыған инфрақұрылымдар салынды.

Біріккен Араб Әмірліктерінің ұлттық валютасы 100 филсты құрайтын дирхам болып табылады. БАӘ ақша бірліктері алғаш рет 1973 жылы шығарылды. БАӘ ұлттық валютасы жеткілікті деңгейде тұрақты болып саналады, бүгінгі таңда 1 АҚШ доллары 3,67 дирхамды құрайды. Сонымен қатар, елдің қолданысында құны 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 және 1000 дирхам купюралары бар. Сондай-ақ, номиналы 1 дирхам металл монета бар.

БАӘ орталық банкі елдегі ақша эмиссиясы мен ақша айналысына бақылауды жүзеге асырады, банк кредиттерінің шекті мөлшерлерін және оны қамтамасыз етуді реттейді. Валюталық режим либералды болып табылады. Банк жүйесін екінші деңгейлі банктер құрайды: 19 резидент банк, оның ішінде мемлекеттік капиталмен банктер және 28 шетел банкі бар. Өнеркәсіптегі жеке жобаларды қаржыландыру үшін Инвестиция және дамудың ұлттық банкі құрылған. Бюджет жүйесіне федералды бюджет және әмірліктер бюджеті кіреді.

Біріккен Араб Әмірліктерінің аумағында жиырмадан астам еркін экономикалық аймақ (ЕЭА) орналасқан. БАӘ ЕЭА аумағында бизнес жүргізудің айрықша ерекшеліктері:

- компанияның жарғылық капиталын 100-пайыздық шетелдік иеленуі (тең құрылтайшыларының бірі БАӘ азаматы болу қажеттілігі жоқ);
- кіріс салықтарынан босату (әдетте, 50 жыл бойы);
- капитал және кірістердің толық қайтып оралуы;
- кедендік төлемдердің жоқтығы болып табылады.

Экономикалық аймақтарды құрудың ерекшеліктері – ол мақсатты түрде белгілі бір қызмет түрін жүргізу үшін құрылуы болды. Мысалы, зергерлік бұйымдармен сауда үшін – Gold and Diamond Park аймағы немесе жоғары технологиялық бизнес түрлерін жүргізу үшін – Dubai Internet City аймағы құрылды. Бұл ретте әрбір ЕЭА аумағында импорт-экспортпен айналысатын немесе консультациялық қызмет көрсететін компанияның тіркелуі шектелмеген.

БАӘ ЕЭА-да компанияны тіркеу үшін стандартты жарғылық капитал енгізу және лицензия алу қажет. Бұл ретте тіркеу аяқталғаннан кейін жарғылық капитал қайтарылады. Заңнамада лицензияның 4 түрі көзделген: шектеулі сауда лицензиясы, өндірістік лицензия, консультациялық және сервистік қызмет көрсету үшін лицензия, ашық сауда лицензиясы [1].

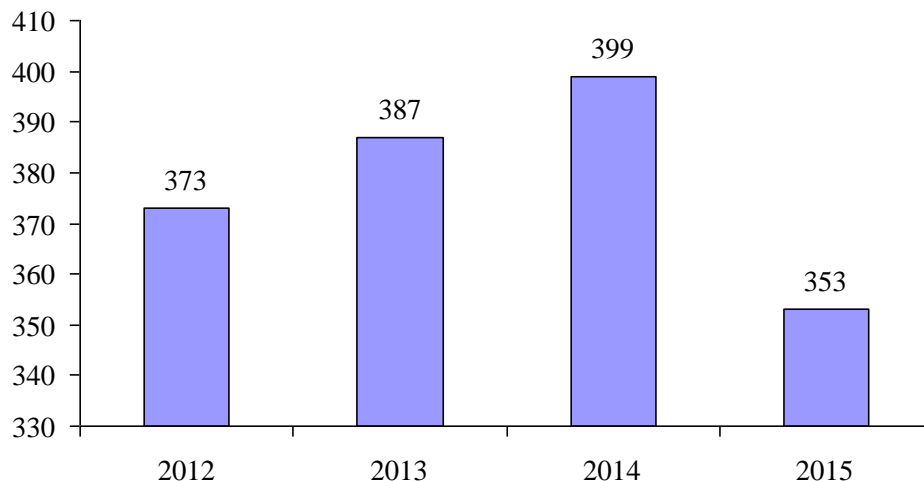
Ең ірі және дамыған ЕЭА Парсы шығанағы жағалауындағы Дубай эмираты аумағында орналасқан Джебель Али болып саналады. Аймақ 1985 жылы ашылған және оның аумағында 72 елден 950-ге жуық компания қызметін жүзеге асыруда. ЕЭА-ға

тауарларды жылдам енгізуді және жақын орналасқан елдерге тауарларды шығаруды қамтамасыз ететін тиімді географиялық жағдайы бұл ауданға кәсіпкерлерді тартады.

БАӘ экономикасы жылдам қарқынмен дамуда және Парсы шығанағындағы экономика арасында жетекші орын алады. Соңғы бірнеше онжылдық ішінде ІЖӨ жоғарғы қарқынмен өсіп 2012 жылғы 1,371 млрд. дирхамнан 2014 жылы 1,467 млрд. дирхамға дейін өсті [2].

1 Сурет

2012-2015 жылдарғы БАӘ ІЖӨ динамикасы, АҚШ долл. млрд

Дереккөзі: International Monetary Fund, Country Report №15/219, August 2015.

Нәтижесінде соңғы ІЖӨ құрылымында капитал салымының үлесі сауда және туризм, құрылыс, өңдеуші өнеркәсіп пен көлік, электр энергетикасы, сумен қамту, ауыл және балық шаруашылығында артып келеді.

БАӘ қарқынды дамып, әлемнің қаржы орталығына айналууда. Бұған тиімді әрі тұрақты экономика және Лондонның, Нью-Йорктің, Гонконгтің капитал нарығымен белсенді ынтымақтастығы әсер етуде. Араб Әмірліктері Үкіметінің экономиканы дамыту мен диверсификациялауға мүдделігі өзгермейтін тұрақтылығынан көрінеді.

2004 жылы Дубай билеушісі – БАӘ-нің Премьер-Министрі Рашид Аль Мактум қол қойған декретке сәйкес Дубайдың Халықаралық Қаржылық Орталығы құрылды. Бүгінде Дубайдың Қаржылық орталығы – бұл әлемдік мәндегі заманауи қаржылық құрылым. Сонымен қатар Сот ведомствосы, Компанияның Тіркеу органы және Қаржы қызметтері бойынша басқарма құрылды. Халықаралық орталық түрлі елдердің қаржылық консультациялық компанияларын ынтымақтастыққа тартады. Қызмет істеген салыстырмалы қысқа уақытта көптеген қаржы компаниялар, ірі халықаралық банктер ашылды.

Дубай қаласында Халықаралық Қаржы Орталығының ашылуы шетелден елге ірі инвестициялар тартуға, кредиттеу шарттарын жақсартуға, қор нарығын, банк қызметтерін және сақтандыруды дамытуға әсер етті. Барлық келісімдер мен қаржы операциялары әлемнің жетекші елдерінде қабылданған заңдарға сәйкес болғандықтан, қатысушылардың қаржылық қауіпсіздігі қамтамасыз етіледі, сондай-ақ қатысушылар үшін қызметтің ашықтығы тартымды болып табылады.

1 Бокс

Қазақстанда «Астана» Халықаралық қаржы орталығын құрған кезде Дубай қаржы орталығының концепциясы негізге алынды.

2015 жылғы 7 желтоқсанда «Астана» Халықаралық қаржы орталығы туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы қабылданды (АХҚО). Орталықтың мақсаты – қаржылық қызметтер көрсету саласына инвестициялау үшін тартымды орта жасау арқылы Қазақстан Республикасының экономикасына инвестициялар тартуға

жәрдемдесу, Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар нарығын дамыту, оның халықаралық капитал нарықтарымен интеграциялануын қамтамасыз ету болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.А. Назарбаевтың 2015 жылғы 30 қарашадағы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму» Қазақстан халқына Жолдауында «күрделі инвестициялар» тарту үшін оңтайлы орта қалыптастыруымыз керектігі айтылды. «Астана» Халықаралық қаржы орталығы исламдық қаржыландыру, приват-банкинг және қайта сақтандыру салаларында өңірлік хаб болады деп күтілуде. Қазақстан заманауи күшті қаржылық институттары, білікті, тиімді және болжамды үкіметі бар өңірдегі көшбасшы елге айналуы үшін жағдайлар жасалуда. АХҚО-да барынша көп салық жеңілдіктері қаралатын болады. Қатысушылар 10 жыл бойы корпоративтік және жеке табыс салығынан босатылады, сонымен қатар қосымша құн салығын қайтару көзделген, алғашқы екі жылда офистер тегін беріледі. Астанада ЭКСПО-2017 Халықаралық мамандандырылған көрмесін өткізгеннен кейін қалатын дайын инфрақұрылымды есепке ала қаржы орталығын құру шығын шығармайды, бұл Қазақстан экономикасына қосымша сыртқы және ішкі инвестицияларды тартуға мүмкіндік береді. Осылайша, «Астана» Халықаралық қаржы орталығы Қазақстан экономикасын Қазақстанның қаржы жүйесінің одан әрі дамуына ықпал ететін диверсификациялаудың жақсы құралымен қамтамасыз етеді [3].

«Қазақстан-2050» Стратегиясында мемлекеттің бюджеті ұзақмерзімді перспектива тұрғысынан тиімді экономиканы диверсификациялау және инфрақұрылымды дамыту сияқты жалпыхалықтық жобаларға негізделу бағыты көрсетілген.

Жаһандық экономикалық дағдарыс жағдайында исламдық қаржыландыруды дамыту да өзекті болып отыр. Исламдық қаржыландырудың басты артықшылығы мен өміршеңдігі – ол болуы мүмкін тәуекелдердің қарыз алушы мен инвестордың арасында тең бөлінуі болып табылады. Осылайша, банк пайда түскен кезде де, шығын болған жағдайда жауапкершілікті бөлу кезіне де қатысып, жобаның серіктесі ролінде болады. Ислам банкингінің батыстың қаржы жүйесінен мұндай айырмашылығы кәсіпкерліктің қолайлы дамуына ықпал етеді.

2010 жылғы наурызда Қазақстанда бірінші ислам банкі – «Al Hilal Ислам банкі» АҚ ашылды. Қазақстандағы оның қызметі корпоративтік сектордың клиенттеріне қызмет көрсетуге бағытталған. Банк банк қызметінің толық спектрін: қаржыландыру, операциялық қызмет көрсету, консалтингтік қызметтер ұсыну бойынша жұмыстар жүргізуде. «Al Hilal Ислам банкі» АҚ банктік өнімдері шариғат қағидаларына толық сәйкестікте жүргізіледі.

2014 жылы Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Исламдық қаржы бойынша жаһандық көшбасшы» сыйлығымен марапатталды. Награда ислам қаржы нарығын өңірлік және халықаралық деңгейде дамыту мен ілгерілетуде жеткен зор табыстар үшін берілді.

2011 жылы Астана қаласында 7-нші Дүниежүзілік ислам экономикалық форум өтті, ал 2010 жылдан бастап жыл сайын Ислам қаржысы бойынша Қазақстандық конференция өтеді. Ірі компаниялардың және түрлі қаржы институттарының басшылары қатысатын мұндай форумның Қазақстанда өтуі ислам қаржыландыруының одан әрі дамуына әкеледі [4].

Қазақстанда ислам қаржыландыру принциптерін енгізудің негізгі мақсаты жергілікті компаниялар үшін жаңа мүмкіндіктер ашу және Қазақстан экономикасын қаржыландырудың қолайлы жағдайын қалыптастыру болып табылады.

БАӘ МЭЕҰ¹⁴ мүшесі бола отырып, қазіргі уақытта ресурстарды үнемдеп пайдалану мәселесіне үлкен назар аударылғандықтан энергия ресурстарын әлемдік тұтынуудағы құрылымдық өзгерістерге байланысты, 1980 жылдан мұнай өндіру деңгейін шектеу саясатын жүргізді. Қазіргі уақытта мұнай өнімдері саудасындағы әлемдік

¹⁴ Мұнай экспорттаушы елдер ұйымы

нарықтағы түрлі мәндегі жағдай барлық мұнай өндіруші елдердің стратегиялық шешімдеріне түзетулер енгізуде.

Мұнай саласының дамуы БАӘ-ге әлем халықтары ішінде жан басына шаққанда табыстың жоғары деңгейін қамтамасыз етті. Бір айта кетерлігі БАӘ бұл табыстарды көптеген жылдар бойы экономиканың баламалы салалары: халықаралық туризм, сыртқы және ішкі сауда, өнеркәсіптің түрлі салаларына, ауыл шаруашылығына, сондай-ақ әлеуметтік сектордың дамуына инвестициялады, сонымен қатар инфрақұрылым белсенді дамып, шетел инвестициясы тартылды. Елде ірі әуежайлар, көптеген халықаралық маңызы бар ірі порттар бар, коммуникациялар желісі, сондай-ақ заманауиталаптарға сай келетін компьютерлік жүйе ел экономикасының жоғары дамуының көрсеткіші болып табылады.

БАӘ ең ірі әмірліктерінің бірі Әбу-Дабида мемлекеттік сектордағы барлық өнеркәсіп жобаларын жүзеге асыратын екі ұйым: мұнай және газ өндіру, қайта өңдеу, маркетинг және мұнай саласынан тыс өндірістік жобаларды жүргізумен айналысатын Abu Dhabi Oil Company (ADNOC) және The General Industries Corporation (GIS) бар.

Бүкіләлемдік Банктің және Халықаралық Қаржы Корпорациясының жеке бөлімшесінің инвестициялық бөлімшесінің «БАӘ, Дубайдағы бизнес» баяндамасына сәйкес Біріккен Араб Әмірліктері компанияларды лицензиялау, салықтар мен жиымдарды төлеу, қажетті бизнес-қызметтерді көрсету бөлігінде компаниялардың қызмет ету жағдайын жақсарту мақсатында компания ашу саласында жұмыс жүргізілді.

БАӘ үкіметі құқықтық ортаны оңтайландыруға және мемлекеттік қызметтерді реттеу тәртібін жеңілдетуге ұмтылуда. БАӘ бизнес жүргізудің қарапайымдығы бойынша Парсы шығанағындағы елдердің рейтингі басында тұр. Сонымен бірге БАӘ-да үкіметке үкіметтік құрылымдарға инвестициялау үшін жаңа мүмкіндіктер жасауға және олардың жұмыстарының ашықтық деңгейін көтеретін, сондай-ақ бизнес жүргізу жағдайларын жақсартатын бірқатар реформалар енгізілуде.

Әмірліктердің экономикасында электр энергетикасы маңызды рөл атқарады. БАӘ-де электр энергиясын өндіруге бекітіліп қойылған қуат 8 мың мегаватты құрайды. Өндіретін электр энергиясының қуатын көбейтуге мүмкіндік беретін ұдайы жаңа ЖЭС құрылыстары салынуда. БАӘ энергия баламалы көздерін белсенді дамытуда. Мысалы, 2017 жылы бірінші әмірлік атом электр станциясының іске қосылуы жоспарланып отыр [5].

Осылайша, БАӘ мұнайды сатудан кету және ядролық энергетикаға инвестициялар салу, білім алуды жақсарту мен жаңа жұмыс орындарын құру арқылы инновация және азаматтардың мүмкіндіктерін кеңейту жолымен елдің экономикасын диверсикациялауға шоғырлады.

Миллиардтаған доллар мұнайға қатысты емес болашақ экономиканың негізгі болатын, халықаралық туризм, жылжымайтын мүлікті салу, сауда және ауыл шаруашылығы сияқты салаларды дамытуға жұмсалды.

Өкінішке орай, ресурстар шексіз емес және бірнеше онжылдықтардан кейін БАӘ-де басқа әлем елдерінде сияқты қорлардың, яғни мұнай және газ қорларының таусылуы өзекті мәселе болады. Алайда, арабтар бұл жаһандық проблеманы дер кезінде көріп, мұнайға тәуелділікті азайту үшін экономиканың басқа салаларына қаржы құйды.

Біріккен Араб Әмірліктерінің жаңа салаларға және мұнай апаттары мен нарықтың құбылмалылығын жеңілдетуге арналған жобаларға бағытталған құралдар көмегімен жаңа әлемдік тәртіпке бейімделуі үшін түрлі экономикалық мүдделері, сондай-ақ жеткілікті білімі мен тәжірибесі бар.

БАӘ экономикасы мұнайға негізделген экономикадан жылдам инновациялық экономикаға айналды. Нақты мұнайдан түскен табысқа қарағанда ғылымға сыйымды салалар және қызметтер қазіргі уақытта БАӘ ІЖО үлкен бөлігін құрайды. Араб Әмірліктері өз экономикасын диверсификациялап, жылжымайтын мүлік, энергия мен авиацияның жаңартылған көздері аясында шүбәсіз ірі ойыншы, сауда мен логистика, қаржылық қызмет пен туризмнің жаһандық орталығы болды.

Осы табысты тәжірибені пайдалану Қазақстан экономикасының одан әрі дамуына бағалы жеке бола алады. Біздің еліміздің стратегиялық құжаттарында белгіленгендей 2012 жылғы жаһандық экономикалық дағдарыстың ықпалына қарамай «Қазақстан-2050» Стратегиясын қабылдаудың арқасында Қазақстан бизнес үшін жағдай жасау аясында елеулі нәтижелерге жетті.

Елімізден бизнес-климатты жақсарту үшін қабылданған реформалардың объективті сыртқы бағасы – ол Бүкіләлемдік банк қалыптастырған «Doing Business» рейтингі немесе бизнес жүргізу жағдайын анықтайтын рейтинг. «Doing Business» рейтингі кәсіпорын ашылғаннан бастап және оның таратылғанға дейінгі кәсіпкерліктің барлық өмірлік циклін талдауға мүмкіндік береді [6].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.А. Назарбаевтың 2015 жылғы 30 қарашадағы Қазақстан халқына Жолдауында бизнеске ең қолайлы жағдай жасаған елдердің әлемдік рейтингінде Давос экономикалық форумының жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің көрсеткіші бойынша 2015 жылы Қазақстан 41 позиция, 42 орынды иеленді. Жаңа жаһандық шындықтың аксиомасы – ол тек диверсификацияланған экономика ғана жаһандық дағдарыстың салдарына тиімді қарсы тұра алатындығы [7].

Қазіргі кезеңде біздің елде экономиканы диверсификациялауды қамтамасыз ету, жеке инвестицияларды тарту, бизнес үшін қолайлы жағдайлар жасау, инвестициялық климатты жақсарту, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөнінде жан-жақты шаралар жүргізілуде. Инновациялық әлеуеттің көтерілуіне, заманауи ІТ технологияларды, болашақтың энергетикасы және инжинирингтің дамуына, тиімді ғылыми-инновациялық жүйенің құрылуына ерекше назар аударылуда. Осы барлық шаралардың іске асуы қаншалықты табысты болуынан біздің еліміздің болашағы белгілі болады.

БАӘ тәжірибесі Қазақстан үшін алдына қойған өзекті экономикалық міндеттері – бизнес жүргізу үшін қолайлы жағдайлар жасау, шетел инвестициясын тарту, «Астана» Халықаралық қаржы орталығының қызметін қамтамасыз ету, соңғы нәтиже ретінде жан басына шаққандағы ІЖӨ-ні, еліміздің әр азаматының өмір сүру деңгейін және әл-ауқатын көтеру, сонымен қатар Қазақстан Республикасының халықаралық рейтингін көтеру үшін өте пайдалы бола алады.

Әдебиет тізімі:

1. Біріккен Араб Әмірліктерінің еркін экономикалық аймақтары (СЭЗ), http://almubadara-dubai.com/language/ru-ru/biznes_v_oae;
2. International Monetary Fund IMF Country Report №15/219, August 2015;
3. <http://atameken.info/articles/Mezhdunarodnyy-finansovyy-centr-Astana>;
4. <http://www.damu.kz/7716>;
5. <http://www.inform.kz/rus/article/2744869>;
6. <http://palata.kz/ru/services/9-doing-business>;
7. Қазақстан Республикасының Президенті Н.А. Назарбаевтың 2015 жылғы 30 қарашадағы Қазақстан халқына Жолдауы.

Орталық банктің тәуелсіздігі

Бағжанов Б.А. – Зерттеулер және статистика департаменті стратегия және талдау басқармасының жетекші маман-талдаушысы.

Кез келген ел экономикасының тиімділігі ұлттық валютаның тұрақтылығына, инфляцияның төмен қарқындарына, банк жүйесінің сенімді болуына негізделген, бұл орталық банктің негізгі міндеттері мен функцияларының тізбесіне кіреді.

Орталық банктің мақсаттарға қол жеткізуі оның дербестігінің дәрежесіне байланысты – бұл ұзақ уақыт бойы әлемдік экономикалық теория мен практикада белсенді түрде талқыланып жатқан мәселелердің бірі.

Мақалада орталық банктер сипаттамасының негізгі факторлары және олардың тәуелсіздігін есептеу индексі қарастырылған, сондай-ақ олардың тәуелсіздігі мен инфляция арасындағы өзара байланыс ашылады.

Әлемдік экономикада 2007 – 2009 жылдары орын алған дағдарыс рецессияны еңсеру үшін ақша-кредит саясатын айтарлықтай жұмсартқан елдерде орталық банктер тәуелсіздігінің проблемасын күрт шиеленістірді. Дағдарысты факторлардың әсерін ұстап тұру және жұмсартуда көмек көрсету үшін көптеген орталық банктер өздерінің стратегияларына айтарлықтай түзетулер енгізді. Орталық банктердің үкіметтік бағдарламалармен бірге қабылдаған шаралары күткен әсерге әкелді, соның салдарынан көптеген жетекші экономикалардағы құлдырау өсудің қалпына келуімен ауысты. Алайда, мәселенің екінші жағы үкіметтің ақша-кредит саясатына әсерін нығайту болды. Экономиканың қалпына келуіне қарай макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін ақша-кредит саясатын қатаңдату талап етілетін болады, оған тәуелсіз орталық банктер едәуір оңай бара алады.

Орталық банктердің макроэкономикалық орнықтылықты қамтамасыз етудегі рөлі күмән тудырмайды, бұл ретте көптеген экономикалық зерттеулерде орталық банктердің тәуелсіздігі инфляциямен күрес мәселесінде оң фактор болатындығы дәлелденіп отыр.

Бұдан басқа, орталық банктің тәуелсіздігі экономикалық агенттердің олар жүргізетін саясатқа деген сенімін арттырады, бұл дағдарысты жағдайларда ерекше маңызды.

Орталық банктің тәуелсіздігін ұлттық валютаның тұрақтылығын қамтамасыз ету міндетіне қол жеткізу үшін ақша-кредит саясатының барынша тиімді құралдарын таңдауда еркіндік ретінде және өзгермелі саяси конъюнктураның орталық банктің шешімдеріне әсерінің болмауы ретінде түсінуге болады. Мұндай тәуелсіздік көбінесе заңнамалық тұрғыдан белгіленеді, алайда оған уақыт ағымына қарай және оның басшыларының тиісті имиджін құру бойынша жауапкершілікті қабылдау және жоспарлы қызмет нәтижесінде қол жеткізілуі мүмкін. Ақша-кредит саясатын жүргізу шеңберінде орталық банктің өз қызметінің тәуелсіздігін арттырудың барлық оң жағдайлары кезінде экономиканың және басқа да макроэкономикалық көрсеткіштердің тұрақты өсуін ұстап тұру мақсаттары туралы ұмытуға болмайды, бұл елдің орталық банкі мен үкімет арасындағы іс-қимылдардың келісілуін талап етеді.

Қазіргі кезде орталық банк тәуелсіздігінің бірыңғай жалпыға ортақ айқындамасы жоқ.

1995 жылы зерттеуші Дж. Де Хаан орталық банктердің тәуелсіздігі дәрежесін бағалайтын критерийлерді атап көрсетті:

- ақша-кредит саясатының алға қойылған мақсатының ашықтығы;
- инфляция бойынша айқын мақсаттар, орталық банк оларды өз қызметінде басшылыққа алады;
- орталық банк жұмыс істейтін нормативтік құқықтық актілердің болуы;
- үкіметтің, сондай-ақ басқа да мемлекеттік органдардың орталық банктің шешімдер қабылдау процесіне араласу деңгейі;
- орталық банкте лауазымды тұлғаларды тағайындаудың жүйелілігі[1].

Бұдан басқа, 90-шы жылдардан бастап Цукерман индекстері, Эйффингер-Шалинг индексі және GMT-индекс¹⁵ айтарлықтай таралды, олар орталық банктердің тәуелсіздік дәрежесін айқындайды.

Цукерман индексі 16 ауыспалыны қамтиды – 4 топқа біріктірілген тәуелсіздік критерийлері: кадр автономиясы, ақша-кредит саясаты бойынша мақсатты айқындаудағы тәуелсіздік, оны өткізудегі еркіндік деңгейі, мемлекеттік бюджетті қаржыландыру. 16 ауыспалының ішінен әрқайсысы 0-ден бастап (тәуелсіздіктің ең төмен деңгейі) 1-ге дейін (тәуелсіздіктің ең көп деңгейі) мәнді қабылдай алады [2].

Эйффингер-Шалинг индексі үш фактор негізінде есептеледі: ақша-кредит саясатының мақсатын айқындаудағы тәуелсіздік, басқару органдарында үкімет өкілдерінің болуы, үкімет тағайындайтын орталық банктің басқару органдары мүшелерінің саны [3].

GMT-индексі орталық банктің саяси және экономикалық тәуелсіздігін көрсететін екі компонентті қамтиды.

Орталық банктің саяси тәуелсіздігіне ең алдымен үкіметтен тәуелсіз орталық банктің басшылығын тағайындау рәсімі, атқарушылық билікпен іс-қимылдарды келісу дәрежесі, сондай-ақ оның менеджерлерінің автономды жұмыс істеуі жатқызылады.

Экономикалық тәуелсіздікке заңнамамен айқындалған орталық банктің мақсаттары мен міндеттері, үкіметтің орталық банк ұсынатын кредиттерге қолжетімділігі, банктерді қадағалау саласындағы шараларды таңдауда еркіндік дәрежесі, сондай-ақ қаржылық есептілік тәртібі жатқызылады.

Есептеудің қарапайымдылығына қарай қазіргі кезде GMT-индексі – орталық банктердің тәуелсіздігін бағалау үшін барынша жиі пайдаланылатын индекс [4].

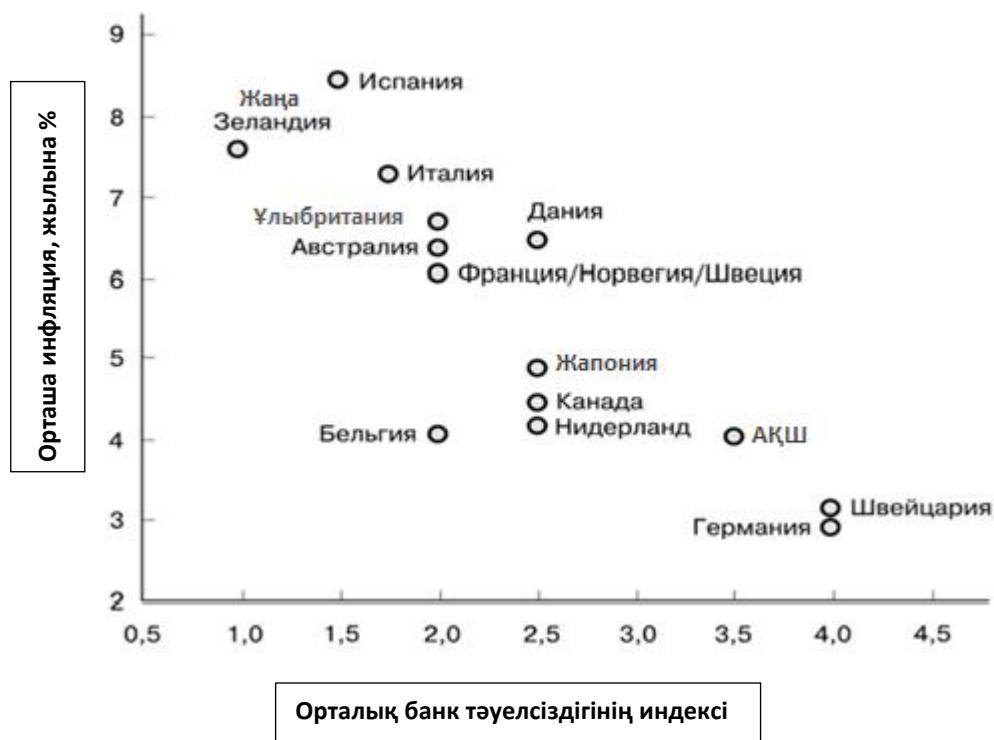
Орталық банктің құқықтық мәртебесі тәуелсіздік факторларының бірі ғана болып табылатындығын атап өткен жөн. Басқарушының дәстүрлері немесе дербес белгілері сияқты факторлар тәуелсіздіктің нақты деңгейін айтарлықтай дәрежеде айқындай алады. Орталық банк туралы заңнама егжей-тегжейлі болғанның өзінде де, істің нақты жағдайы заңнамада бекітілген жағдайға сәйкес келмеуі мүмкін. Орталық банк басшылығының жиі ауысуы саяси қысымның, саяси циклға бейімделушіліктің белгісі болып табылады, осылайша, орталық банктердің жоғары емес тәуелсіздігі туралы куәландырады. Мысал ретінде Аргентина Республикасындағы дәстүрді келтіруге болады. Республиканың заңнамасына сәйкес, Орталық банк Төрағасының өкілеттіктері 4 жылға тең, алайда бұл ретте үкімет не қаржы министрі ауысқан кезде орталық банк Төрағасы жұмысынан кететін дәстүр қалыптасқан.

2006 жылы Халықаралық Валюта Қоры дамушы елдердегі инфляцияға әсер ететін факторларға арналған зерттеу жариялады. Қор мамандары 1960 – 2004 жылдар аралығындағы кезеңде 24 елдің деректері бойынша эконометрикалық модельді әзірледі. Ауыспалы тәуелсіздік ретінде орталық банктердің басқарушыларын ауыстыру жиілігі пайдаланылды. Модельде валюталық бағамның режимін қоса алғанда басқа да факторлар ескерілді. Талдау нәтижелері бойынша мамандар орталық банктердің басқарушылары жиі ауысатын елдердің төмен инфляцияға қол жеткізу мүмкіндігі аз болатыны туралы қорытынды жасады. Осылайша, орталық банктер басшыларының жиі ауысу көрсеткіші тәуелсіздік көрсеткіші бола алады.

Сонымен бірге, Гарвард университетінің экономистері Альберто Алесин және Лоуренс Саммерстің зерттеулері 16 өнеркәсібі дамыған елдерде орталық банктің тәуелсіздігі мен инфляцияның арасындағы өзара байланысты көрсетеді (1-сурет).

¹⁵ Оның зерттеушілері -Грилли, Маскиандаро және Табеллини тектерінің алғашқы әріптері бойынша аталды

Орталық банктің тәуелсіздігі және инфляция

Дереккөзі: Alberto Alesina, Lawrence Summers. *Central Bank Independence and Macroeconomic Performance* // *Journal of Money, Credit and Banking*. 1993 (мамыр). 155-б., А1 сурет.

1-суретте орташа инфляция мен орталық банктің атқарушылық биліктен тәуелсіздігінің индексіні 1955 – 1988 жылдар кезеңінде әрбір ел үшін түзету көрсетілген.

Тігінен ось бойынша 1955 – 1988 жылдар кезеңінде әрбір ел үшін орташа инфляция мәндері орналасқан. Көлденең ось бойынша орталық банк тәуелсіздігінің индексі, ол жеңілдік сияқты факторларға негізделген, ол арқылы үкімет орталық банк басшысының ауысуына немесе оның шешімдерін қайта қарауға ықпал ете алады.

График барынша тәуелсіз орталық банктердің инфляцияның барынша төмен орташа деңгейлеріне ие екендігін көрсетіп отыр.

Салыстырмалы түрде алғанда тәуелсіз орталық банктері бар Германия, Швейцария және АҚШ сияқты елдер тәуелсіз орталық банктері жоқ Ұлыбритания, Жаңа Зеландия, Италия және Испания сияқты елдерге қарағанда барынша төмен ұзақмерзімді инфляция деңгейлеріне ие. Сол экономистердің ұқсас зерттеуі тәуелсіз орталық банктері бар елдердің барынша жоғары ұзақмерзімді жұмыссыздық деңгейлері болмайтынын көрсетіп отыр. Бұл факторлар орталық банк тәуелсіздігінің ұлғаюы оған деген сенімді арттыратынын және сол арқылы инфляцияның төмен деңгейін ұстап тұруға байланысты жұмыссыздық шығасыларын төмендететінін растап отыр [6].

Карлстром және Фурст Алесин мен Саммерстің индекстерін пайдалана отырып, сондай-ақ 1988 – 2000 жылдардағы кезеңде дамыған елдер үшін инфляция мен тәуелсіздік арасындағы байланысты зерттеді. Авторлар тәуелсіздіктің инфляциямен теріс түзетілгенін көрсетті, бұл ретте инфляцияның орталық банк тәуелсіздігінен алынған тәуелділік коэффициенті Алесин мен Саммерс анықтаған көрсеткішке дәл сәйкес келгенін көрсетті.

Цукерман 1950 – 1989 жж. деректерді пайдалана отырып орталық банктер тәуелсіздігінің инфляциямен байланысын жан-жақты талдау жүргізді. Алдыңғы зерттеулерге қарағанда ол орталық банк тәуелсіздігінің индекстерін ғана емес, сол сияқты тәуелсіздік деңгейін өлшеудің басқа да тәсілдерін пайдаланды. Осындай тәсілдердің бірі зерттелген орталық банктерде жүргізілген сауалнамалық пікіртерім нәтижесінде алынған жауаптарға негізделді. Цукерман талдауы нақты тәуелсіздік деңгейі туралы түсінік береді

және оған 70 ел кіреді. Ол орталық банктің айтарлықтай тәуелсіздігі барынша төмен инфляцияға әкелетіні туралы қорытындыға келді.

Көптеген зерттеулер орталық банк тәуелсіздігінің деңгейі мен инфляция деңгейі арасындағы өзара байланысқа арналған. Кейбір жұмыстарда сондай-ақ тәуелсіздік пен экономикалық өсу арасындағы байланыс зерделенеді. Мұндай зерттеулердің авторлары инфляцияның барынша төмен деңгейіне ІЖӨ төмендету есебінен қол жеткізіле ме деген сұраққа жауап беруге, сондай-ақ тәуелді орталық банктер ІЖӨ өсуінің барынша жоғары қарқынын қамтамасыз ету мақсатында неғұрлым жоғары инфляцияға келісе отырып инфляция мен жұмыссыздық арасындағы қысқа уақыттағы байланысты пайдалану-пайдаланбауын анықтауға тырысады.

Орталық банктің тәуелсіздігі мен экономикалық өсу қарқындылығы арасындағы байланысты талдау байланыс бағыты туралы мәселені алға қоятынын атап өтеміз. Басқаша айтқанда, тәуелсіздіктің жоғары деңгейі шектеулі ақша-кредит саясатынан экономикалық өсудің баяулауына әкелуі мүмкін, ал елдің экономикалық дамудың белгілі бір деңгейіне қол жеткізу саяси институттардың сапасын жақсартуға және оның ішінде орталық банктер тәуелсіздігінің артуына әкелуі мүмкін. Грилли, Маскиандаро және Табеллини орталық банк тәуелсіздігінің ІЖӨ өсу қарқындылығына статистикалық тұрғыдан айтарлықтай әсерін анықтаған жоқ. Алесин мен Саммерс те орташа экономикалық өсу мен орталық банк тәуелсіздігінің деңгейі арасында мұндай байланысты анықтаған жоқ.

1992 жылы Де Лонг пен Саммерс орталық банктің тәуелсіздігі мен еңбек өнімділігі арасындағы байланысты зерттеді. Ол үшін олар 1955 – 1990 ж.ж. ЭДЫҰ-ның 16 еліндегі жан басына шаққанда ІЖӨ өсуінің қарқынына талдау жасады. Бұл зерттеу орталық банктің тәуелсіздігі мен экономикалық өсу арасындағы оң байланысты көрсетті. Бұдан басқа, авторлар 1955 ж. жан басына шаққандағы шығарылымды негізгі деп есептеген кезде орталық банк тәуелсіздігінің индексін бірлікке ұлғайтудың шығарылымның өсу қарқынын 0,4%-ға ұлғаюын білдіреді деп анықтады.

Сонымен бірге, экономист Давид Ромелли 1972 – 2014 жылдардағы орталық банктердің реформаларын талдау бойынша жұмыс жүргізді. Зерттеуде экономикасы дамыған елдерде орталық банктер жүргізген барлық реформалар, еуроаймақ құрылғанға дейін және құрылғаннан кейін еуропалық елдердің реформалары, сондай-ақ КСРО құлдырағаннан кейінгі бұрынғы социалистік елдердегі реформалар қарастырылды.

Жүргізілген зерттеу қорытындысы бойынша орталық банк тәуелсіздігі индикаторларының тізбесі жаңартылып, кеңейтілді. Сонымен қатар жұмыста орталық банктерде жиі өзгертін институционалдық жағдайлар туралы тұжырымдар келтірілді.

Бұдан басқа, елдер орталық банктер тәуелсіздігінің деңгейін арттырып, 2007 – 2009 жылдардағы Саламдық қаржы дағдарысының салдарынан бірқатар реформаларды жасады. Давид Ромелли ұсынған орталық банк тәуелсіздігінің жаңа индексі елдің заңнамасындағы өзгерістерді ескереді және орталық банктердің есеп беруі мен қаржылық тәуелсіздігі туралы ережелерді қамтиды.

Сонымен бірге зерттеу авторы жұмыссыздықтың соңғы көрсеткіштері мен саяси тұрақтылықтың да орталық банктің құқықтық тәуелсіздігінің деңгейіне әсер ететіні туралы қорытынды жасады. Бұл ретте, көп таралған пікірге қарамастан, Давид Ромеллидің пікірінше, қаржылық дағдарыстар орталық банктің тәуелсіздік дәрежесін түсіндіреді [7].

Тәуелсіздікпен қатар орталық банк жүзеге асыратын саясаттың маңызды өлшемі оның қызметінің транспаренттілігі немесе ашықтығы болып табылады. Көп жағдайларда ол орталық банктердің тәуелсіздігін өлшеуді де қамтиды. Транспаренттілік ақпаратты ашу деңгейі мен толықтығы ретінде түсініледі, оның негізінде экономикалық агенттер өздерінің күтулерін және тәртібін қалыптастырады.

Транспаренттілік орталық банк қызметінің бес негізгі бағыты бойынша қарастырылады:

1. Саяси-ұйымдық айқындылық – атқарушы билік пен орталық банк арасындағы өзара қарым-қатынастар;
2. Экономикалық айқындылық – орталық банк болжамдарды қоса алғанда, қоғам алдындағы экономикалық ақпаратты ашады ма;

3. Рәсімдердің айқындылығы – орталық банктің саясат туралы өзінің шешімдеріне қалай келетіні туралы ақпаратты жария етуді қоса алғанда, орталық банктегі шешімдер қабылдаудың ішкі процесі;
4. Саясаттың айқындылығы – қабылданып қойған саяси шешім туралы ақпаратты тарату;
5. Операциялық айқындылық – саяси шешімді іс жүзінде жүзеге асыру.

Төменде тәуелсіз орталық банктердің транспаренттілігін талдауға арналған зерттеулер кестесі келтірілген (1-кесте).

1-кесте

Орталық банктің транспаренттілігінің әсерін бағалаудың жиынтық нәтижелері

Авторлар	Жылы	Негізгі тұжырымдар
Dincer and Eichengreen	2007	Тұрақты және дамыған саяси жүйесі, сондай-ақ дамыған қаржы нарығы бар елдерде транспаренттілік жоғары. Транспаренттілік экономикалық өсуге және инфляцияға біршама оң әсер етеді.
Ball and Sheridan	2005	Транспаренттілік көп дәрежеде инфляцияның орташа деңгейіне және аз дәрежеде экономикалық өсуге әсер етеді.
Frederik Mishkin	2004	Ауқымды транспаренттілік болашақ ақша-кредит саясаты туралы белгісіздіктің қысқаруына әсер етеді және осылайша инфляцияның төмендеуіне ықпал етеді.
Demertzis and Hughes Hallett	2003	Инфляция және орталық банктің транспаренттілігі арасында кері байланыс бар, алайда мұндай байланыс инфляция деңгейі мен транспаренттілік арасында байқалмайды. Экономикалық өсу және транспаренттілік арасында орнықты оң байланыс анықталды.
Chortareas, Stasavage and Sterne	2001	Экономикалық болжамдарды жариялау инфляцияның орташа деңгейінің төмендеуіне әкеледі (белгіленген валюталық бағамы бар елдерді қоспағанда).
Cecchetti and Krause	2001	Транспаренттілік, экономикалық өсу және инфляция арасында әлсіз кері байланыс анықталды.

Дереккөзі: Моисеев С.Р. «Транспарентность денежно-кредитной политики и повышение требований к раскрытию информации Банком России» // 10-бет, 1-кесте.

Транспаренттілік орталық банктің қоғам алдындағы жауапкершілігін арттыру үшін маңызды. Экономикалық агенттер мемлекет жүргізетін саясатқа сенімді болғысы келеді, ол елдің ұлттық мүдделеріне сәйкес келеді. Орталық банктер ақпаратты ашып қана қоймай, сол сияқты жүргізіліп жатқан саясаттың мақсаттары мен шешімдерін түсіндіруге тиіс. Бүгінгі күні орталық банктің айқындылығы оның қызметіне объективтік талап ретінде қарастырылады [8].

Бұл мақалада орталық банктің тәуелсіздігі мәселесі бойынша барынша маңызды зерттеулер көрсетілген. Қазіргі кезде GMT-индексі халықаралық практикада орталық банк тәуелсіздігін бағалаудың ең көп таралған құралдарының бірі болып табылады, бұл ретте ең жиі пайдаланылатын индекстерді есептеу субъективті болатындықтан тәуелсіздіктің деңгейін сандық бағалаудың біркелкі тәсілдері жоқ.

Әдебиеттер тізімі:

1. De Haan J., Siermann C.L.J. Central Bank independence, inflation and political instability in developing countries // Journal of Policy Reform. 1996. P. 135–147;

-
2. Cukierman A. Central Bank Independence and Monetary Policymaking Institutions – Past, Present and Future // Central Bank of Chile Working Paper № 360. April 2006;
 3. Eijffinger S.C.W., Schaling E. Central Bank Independence in Twelve Industrial Countries // Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review. 1993. P. 1–41;
 4. Grilli V., D. Masciandaro, G. Tabellini. Political and Monetary Institutions and Public Financial Policies in the Industrial Countries // Economic Policy. 1991. P. 341–392;
 5. World Economic Outlook. Washington: «Сменяемость управляющих центральным банком». IMF, 2006;
 6. Alesina A., Summers L. Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence // Journal of Money Credit and Banking. May 1993. P. 151–162;
 7. Davide Romelli. Regulatory reforms and central bank independence. 2009. P. 20-21;
 8. Моисеев С.Р. Открытость и прозрачность денежно-кредитной политики // Банковское дело. 2001. №5.

Қарағанды облысы қаржы секторының жағдайы

Зейрденова Ә.Б. - «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Қарағанды филиалы, экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы.

Еліміздің қаржы секторы банк, сақтандыру секторының субъектілерінен, бағалы қағаздар нарығының және зейнетақы жүйесінің кәсіби қатысушыларынан тұрады. Қаржы секторы бұрынғыдай әлі де ішкі және сыртқы инвестициялар үшін жағымды сегменттерінің бірі болып қалуда. Қаржы секторының рөлі субъектілерінің барлық экономика секторының байланыстырушы буыны болып табылатындығымен шартталған, өйткені олар қаражаттардың міндеттемелерді қабылдау көзі болып табылатын қаражаттарды шоғырландырады және олардың көмегімен басқа секторлардың қызметін қаржыландырады. Жалпы ұлттық экономиканы дамыту үшін қаржы секторының жағдайын ескеру қажет, оның негізгі проблемаларын анықтап, оларды шешу бойынша шаралар қабылдау керек.

Қарағанды облысы (бұдан әрі-облыс) индустриялық аймақ болып табылады. Облыс металлургия және құрылыс индустриясының шикізатының ірі қорына иелік етеді. Географиялық жағдайының қолайлы болуының, бірегей табиғаты әлеуетінің, өндірістік, ғылыми- техникалық, инновациялық және еңбек әлеуетінің, көлік инфрақұрылымының арқасында аймақтың бірқатар бәсекелік артықшылықтары бар.

Облыста минералды-шикізат ресурстарының ірі барлау және өндіру орындарының болуы, шикізат түрлерінің сан түрлі болуы, жанармайдың болуы, сумен және электр энергиясымен қамтамасыз ету көздерінің болуы арқасында қара, түсті металлургия, көмір өндірісі, энергетика, химиялық және тамақ өндірісі, құрылыс индустриясы сияқты салалар дамыды.

Аймақта мыс концентратын, мыстың мыс концентратынан өндіру артқан, тазартылған мысты, тазартылмаған мысты және аффинирленген күмісті өндіру артқан.

Облыс экономикасының негізін өндіру және тау кен қазу өнеркәсібі, ашық кенішті игеру құрайды, бұл ретте Қарағанды облысының Статистика департаментінің деректері бойынша өндіру өнеркәсібінің көлемі бойынша облыс республикада 1 орынға ие (17,6%), тау кен қазу өнеркәсібі, ашық кенішті игерудің көлемі бойынша 7 орынға ие (2,1 %).

2015 жылдан бастап аймақ экономикасындағы өндіру өнеркәсібі көлемінің өсуі байқалды. 2015 жылдың қаңтар- желтоқсан айларында өндіру өнеркәсібінің көлемі 1365,1 млрд. теңгені құрайды, бұл өткен жылдың тиісті көрсеткішіне қарағанда 6,8%-ға артық. Өндіру өнеркәсібінің республикалық көлемінде аймақ бойынша өндіру көлемі 9,3% құрайды (Атырау және Маңғыстау облыстарынан кейін 3 орында) [1].

Осы көрсеткіштің артуы негізінен өнеркәсіп өндірісінің 10,4%-ға өсуінен болды, ол 1012,4 млрд. теңгені құрады және электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптау өндірісінің – 1,3%-ға өсуінен болды, ол 172,8 млрд. теңгені құрады. Облыстың өнеркәсіп өндірісі жалпы көлемінің ең көп салыстырмалы салмағы Теміртауда (27,5%), Қарағандыда (19%), Балқашта (18,7%) және Жезқазғанда (14,4%) [2].

Облыс өнеркәсібі өндірісінің құрылымындағы өндіру өнеркәсібінің үлесіне облыс экономикасының нақты секторының 74,2% өндіріс көлемі келеді. Бұл ретте 71,5% металлургия өнеркәсібіне тиесілі, мұнда тазартылмаған, өңделмеген және қоспасыз мысты өндіру өскен.

2015 жылы 19,0 млрд. теңге сомаға 10 индустриалдық жоба жүзеге асырылып, 649 жұмыс орындары құрылды. Олардың ішінде мынадай бірегей жобалар болды: «Евразия Инвест Ltd» ЖШС табиғи бие сүтінен құрғақ сүт ұнтағының өндірісі, «Karazhal Operating» ЖШС барит кенін өңдеу бойынша өндірістік кешені, «Медная компания Коунрад» ЖШС катодтық мысты өндіру бойынша зауыт, «Қарағанды фармацевтикалық кешені» ЖШС фармацевтикалық зауыттың үшінші кезегін салу және басқалар.

Өткен жылы негізгі капиталға 355,1 млрд. теңге инвестициаланған, оның ішінде 24% өңдеу өнеркәсібіне инвестициаланған.

Облыстың агроөнеркәсіп кешеніндегі жағдай өндірістің тиімді өсуімен сипатталады. 2014 жылы 7,3%-ға, 162,9 млрд. теңгеге жалпы өнім жасап шығарылған. Малшаруашылығын, қара мал басын және құсты өндірудің өсу қарқыны сақталуда [2].

Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында ауылшаруашылығының алдына қойған міндетті орындай отырып, өсімдікшаруашылығында тиімділігі аз су дақылдарын өсіру көлемі азаюда және оларды көкөніс, зәйтүн және жемшөп өнімдеріне ауыстыру жүргізіліп жатыр. Ылғал ресурсын сақтау технологиясының қолдану алаңы 2015 жылы 550 мың гектар жерден асып кеткен. Бұл өткен жылға қарағанда 17%-ға немесе 80 мың гектар жерге артық.

Құрылыс дамудың басымды бағыттарының бірі және облыс экономикасының маңызды бөлігі болып табылады.

2015 жылдың қаңтар-желтоқсанында құрылыс жұмыстарының (қызметтің) көлемі 173,8 млрд. теңгені құрады [2].

2015 жылы Қарағанды облысының Индустриаландыру картасының жобаларымен 82 млрд. теңгеге өнім жасап шығарылған, бұл 2014 жылға қарағанда 12%-ға артық.

Бүгінгі күні банк секторы бұрынғыдай ең маңызды, нарықтық экономика құрылымының ажырамас бөлігі және еліміздің қаржы секторының үстемдік етуші сегменті болып табылады.

Банктер еліміздің қаржы секторындағы қарқынды дамып келе жатқан секторы ретінде, Қазақстан экономикасының дамуына белсенді қатысуда. Көптеген банктер Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің өңдеу өнеркәсібінде шағын және орта кәсіпкерліктің субъектілерін қаржыландыруды қамтамасыз ету бойынша бірлесіп жасалатын жобаларын жүзеге асыруға, индустриалдық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау шараларын жүзеге асыруға қатысады.

Аймақтағы қаржы секторы банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын банк филиалдарымен, «АСКО»СК» АҚ сақтандыру компаниясымен, сондай-ақ бірнеше ұйымдармен ұсынылған.

Облыстың банк секторы 34 банк филиалдарынан ұсынылған, оның ішінде Қарағанды қаласында – 24, Теміртау қаласында – 4, Жезқазған қаласында – 5, Балқаш қаласында – 1. Аймақта 245 айырбастау пункттері жұмыс істейді, оның ішінде 182-і уәкілетті банктердікі, 50-і уәкілетті ұйымдардікі, 13-і «Қазпочта» АҚ.

2015 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында облыстың айырбастау пункттері халықтан АҚШ долларын сатып алу көлемі 2014 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 18,4%-ға артып, 401,4 млн. АҚШ долларын құраған, еуро 29,8%-ға артып, 29,6 млн. еуроны құраған, ресей рублі 15,6%-ға артып, 1637,2 млн. рублді құрады.

2015 жылы халыққа АҚШ долларын сату көлемі 2014 жылға қарағанда 27,6%-ға кеміп, 1027,3 млн. АҚШ долларын құраған, еуро 40,4%-ға кеміп, 70,9 млн. еуроны құраған, ресей рублі 1,7 есеге кеміп, 13274,8 млн. рублін құрады.

2015 жылы АҚШ долларын сатудың көп бөлігі уәкілетті банктердің айырбастау пункттері арқылы сатылған, бұл облыста АҚШ долларын сатудың жалпы көлемінің 95,4% құрайды.

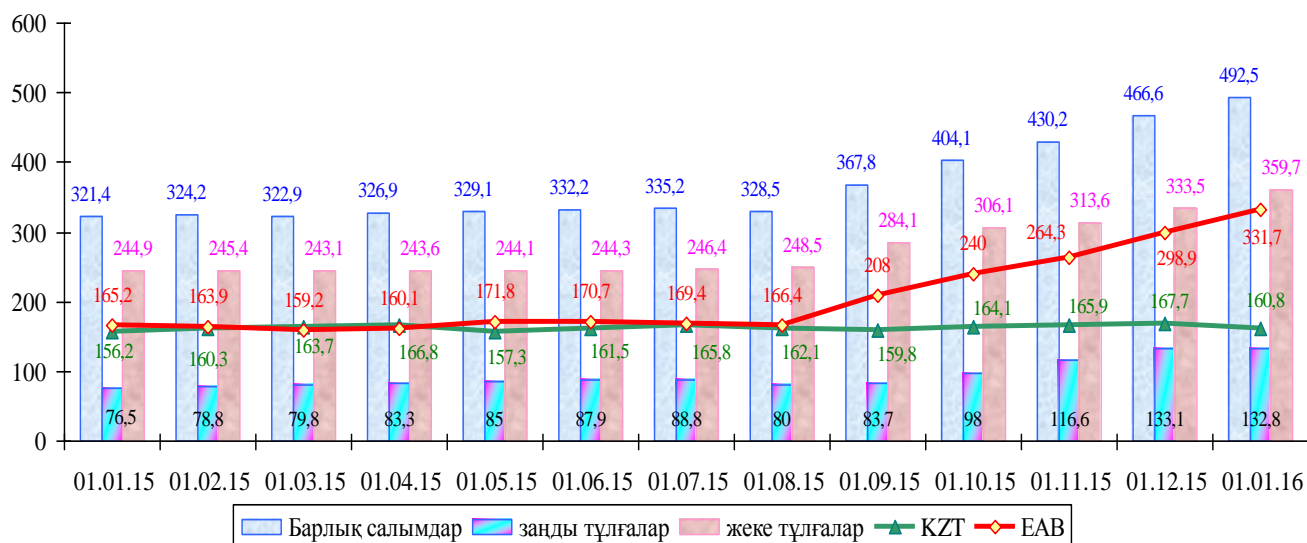
Өтімді ресурстарды алуға бағытталған банктердің депозиттік саясаты депозиттік шарттың қатысушыларына ғана емес, сонымен қатар жалпы экономикалық ахуалға жағымды әсерін тигізуде. Аймақ өндірісінің дамуы үшін ресурстарды салмай, банк кез келген мемлекет экономикасының маңызды элементі ретінде өзінің ресурстық базасын көбейте алмайды.

Сыртқы алыс-берістің қысқарылуына байланысты банктерді қорландырудың негізгі көзі, олардың клиенттерінің депозиттері болып табылады. Өткен жылдың көп бөлігінде нарықтағы ахуал облыстың банк секторындағы депозиттердің шамалы өсуімен сипатталды.

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыс бойынша депозиттердің көлемі өткен жылдың тиісті күнімен салыстырғанда, валюта депозиттерін қайта бағалау есебінен 53,2% артып, 492,5 млрд. теңгеге жеткен [3].

Валюта түрлері және салымшылар түрпаты бойынша депозит көлемінің динамикасы

(млрд.теңге)

Деректеме: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің ресми интернет-ресурсы.

Ұлттық валюта бағамының өзгеруі депозиттік нарық құрылымына әсерін тигізді. 2015 жылы заңды тұлғалардың депозиттері 1,7 есеге өсіп, 132,8 млрд. теңгеге дейін жеткен, жеке тұлғалардың депозиттері 1,5 есеге өсіп, 359,7 млрд. теңгеге жеткен. Ұлттық валютадағы депозиттер 3,0% өсіп, 160,8 млрд. теңгеге дейін жеткен, шетел валютасындағы депозиттер 2 есеге өсіп, 331,7 млрд. теңгені құраған. 2015 жылы теңгедегі депозиттердің салыстырмалы салмағы 48,6%-дан 32,6%-ға төмендеген, ал шетел валютасындағы депозиттер 51,4%-дан 67,4% дейін өскен [3].

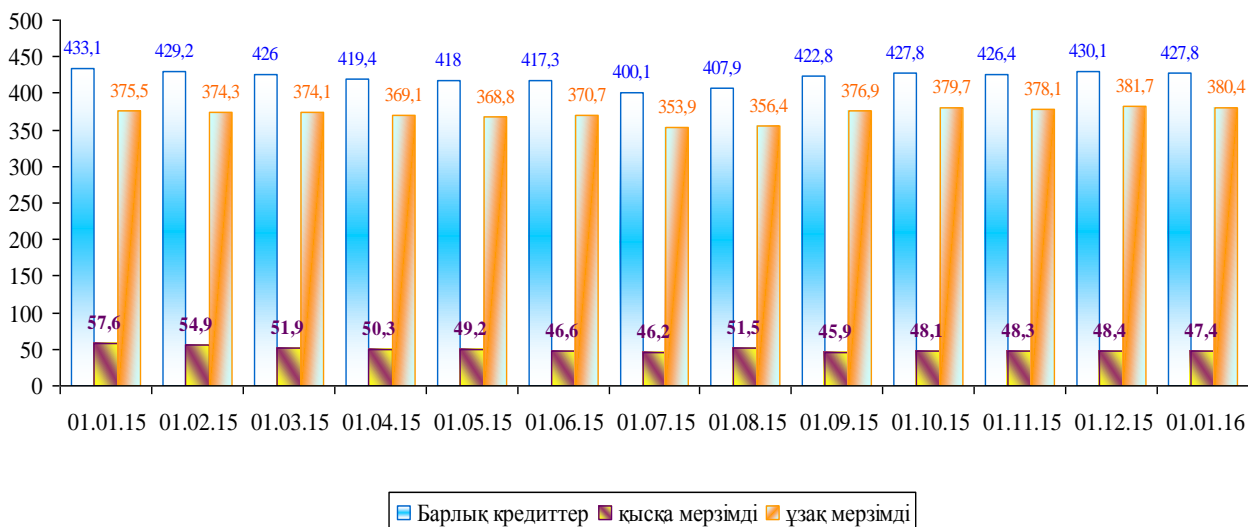
Ресурстық базаның қарқынды өсуіне қарамастан, 2015 жылы банктер ұстанымды сақтанымпаз кредиттік саясатын ұстанып отырды, бұл кредиттерді беру көлеміне әсер етті.

2015 жылы банктердің облыс экономикасын кредиттеудің жалпы көлемі 2014 жылға қарағанда 79,2%-ға, яғни 285,2 млрд.теңгеге төмендеген, оның ішінде шағын кәсіпкерліктің субъектілерін кредиттеу 69,5%-ға, яғни 52,1 млрд. теңгеге төмендеген, бұл экономика кредиттерінің жалпы көлемінің 18,3% құрады [3].

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыс бойынша коммерциялық банктердің кредиттік салымдары бойынша несие берешектері 2015 жылдың тиісті күнімен салыстырғанда, 1,2%-ға төмендеп, 427,8 млрд. теңгені құрады, оның ішінде қысқа мерзімді берешектің үлесі 11,1% (47,4 млрд. теңге) құрады, ұзақ мерзімді берешектің үлесі 88,9% (380,4 млрд. теңге) құрады [3].

Өтеу мерзімдері бойынша кредиттік берешектердің динамикасы

(млрд. теңге)

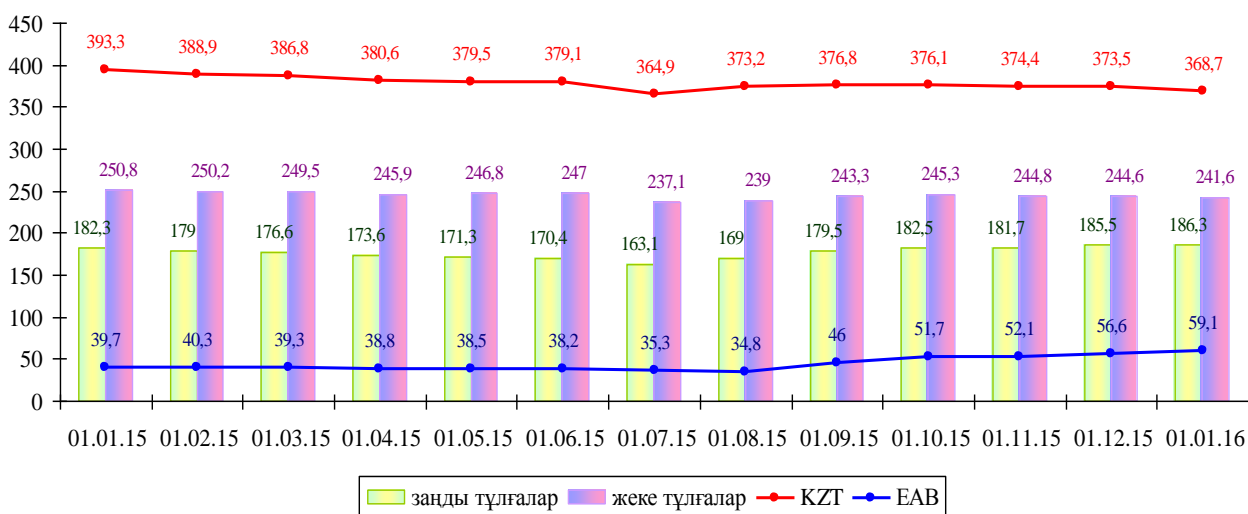
Деректеме: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің ресми интернет-ресурсы.

Осы диаграммалар ұзақ мерзімді кредиттеу көлемінің көбею беталысын куәландырады, олар жылдың басына қарағанда 1,3%-ға көбейген.

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша берілген қарыздардың жалпы құрылымында теңгеде берілген кредиттердің салыстырмалы үлесі 2015 жылдың тиісті көрсеткішімен салыстырғанда 90,7%-дан 86,2%-ға төмендеп, 368,7 млрд. теңгені құраған [3].

Валюта түрлері және салымшылар тұрпаты бойынша кредиттік берешектің динамикасы

(млрд. теңге)

Деректеме: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің ресми интернет-ресурсы.

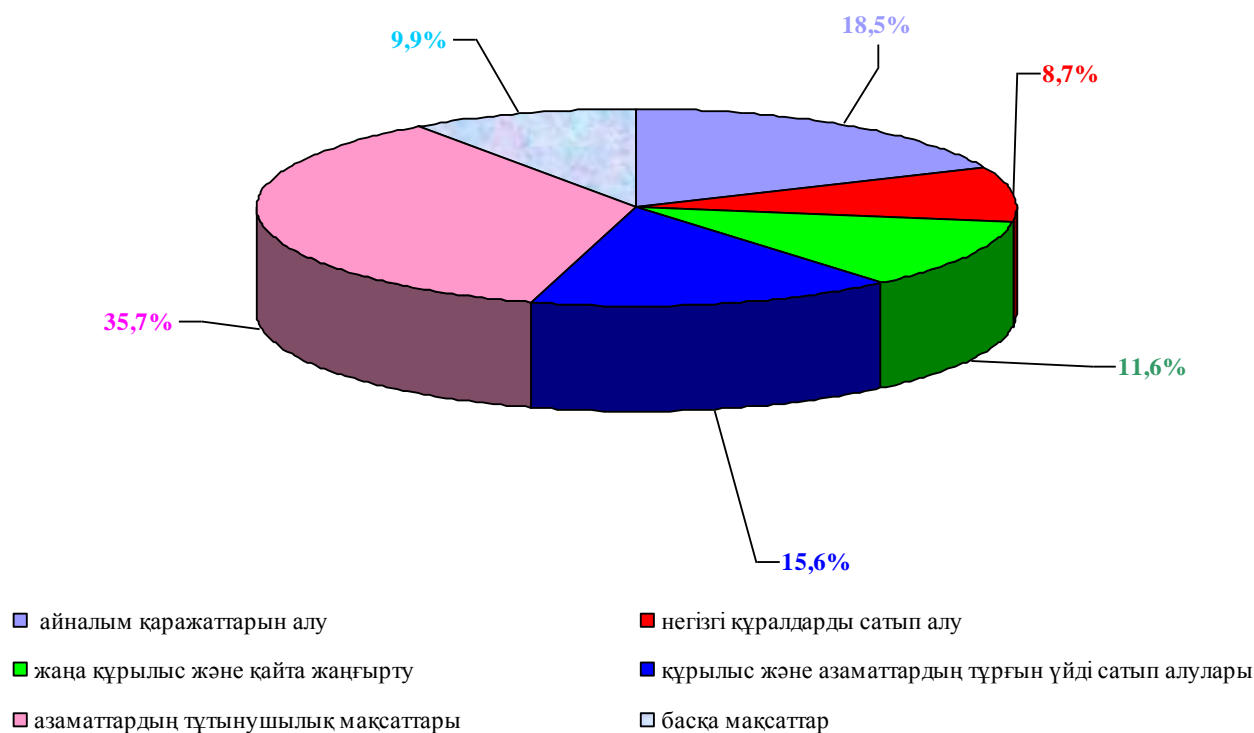
Облыс кредиттерінің жалпы көлемінде шетел валютасында (бұдан әрі-ЕАВ) берілген кредиттердің салыстырмалы салмағы 9,2%-дан 13,8%-ға көбейіп, 59,1 млрд.

теңгені құраған. Банктерден алған кредиттер бойынша жеке тұлғалардың берешегі 3,7%-ға азайды, ал заңды тұлғалардың берешектері 2,2%-ға көбейген [3].

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша кредиттеу объектілерінің бөлігіндегі облыс банктерінің кредиттеу құрылымында (мерзімі өткен берешекті есепке алмағанда) азаматтарға тұтынушылық мақсатқа берілген кредиттердің салыстырмалы салмағы 35,7% құраған.

Сурет 4

Экономика саласының бөлігіндегі кредиттеу көлемінің салыстырмалы салмағы (%)

Деректеме: ҚР ҰБ Қарағанды филиалының № 01(225) 2016 статистикалық бюллетені.

Төлем карточкаларының нарығын дамыту төлем жүйесі саласының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Аймақтың қолма-қол жасалмайтын төлемдер нарығының даму көрсеткіштерін талдау нәтижесінде тұрақты өсу динамикасы байқалды, бұл Қарағанды облысының карточка нарығының дамып келе жатқандығын білдіреді.

01.01.2016 ж. жағдай бойынша айналымда 1157,7 мың төлем карточкалары жүр, осы карточкаларды ұстаушылардың саны 1028,2 мың адамды құраған (2015 жылдың ұқсас күнімен салыстырғанда 3,1 %-ға және 2,3%-ға көбейген, тиісінше) [3].

POS-терминалдардың саны 29,3-ға көбейіп, 6388 жеткен. Орнатылған POS-терминалдардың саны бойынша (8,2%) Қарағанды облысы Алматы және Астана қалаларынан кейін 3 орынға ие[3].

Мемлекет Басшысының бастамасымен жүргізілген экономика саясатын, жаңа индустрияландырудың мемлекеттік бағдарламасын және басқа да дағдарысқа қарсы шараларды іске асыру, облыс экономикасының дамуда оң нәтижелерге жетуге мүмкіндік берді. Қарағанды облысында одан әрі дамуға зор әлеуеті, яғни аймақтың инвестициялық тартымдылығы және негізгі капиталға салымдар динамикасының

тұрақтылығы, экономиканың өсу негізін сұраныс пен ұсыныстың ішкі факторларын қайта бағдарлау, олардың ішкі сұранысқа бағытталған шикізатты емес салалардың және дүниежүзілік нарықтағы бәсекелестікке ие салаларды дамыту мүмкіндіктері бар.

Қаржы секторы дамуының негізгі бағыттары және оның тұрақтылығын ұзақ мерзімді перспективаға арттыру Қазақстан Республикасының қаржы секторын 2030 жылға дейін дамыту тұжырымдамасының маңызды басымдықтарында анықталған, олар: тиісті проблемаларды шешу және қаржы секторының бәсекелестігін нығайту, инфрақұрылымды жақсарту және оның өсу ресурстарын кеңейту.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми интернет – ресурсы www.stat.gov.kz;
2. Қарағанды облысы Статистика департаментінің ресми интернет – ресурсы www.karaganda.stat.kz;
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми интернет – ресурсы www.nationalbank.kz;
4. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 29.08.2014ж. № 954 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының қаржы секторын 2030 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы.

Атырау облысы бойынша қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау

Мурзагалиева Ш.У. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Атырау филиалының қаржы ұйымдарын бақылау және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бөлімінің бас маманы.

Еліміздің қаржы секторы ретінде Ұлттық Банкке қаржы қызметтерін тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша функциялары жүктелген. Қаржылық қызметтерді тұтынушы ретінде тұрғындарға қаржылық ұйымдармен көрсетілетін қаржылық қызметтердің спектрінің ұлғаюына байланысты осы қызметтерді пайдаланатын тұтынушылардың құқықтарын қорғау қажеттілігі артып келеді.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің негізгі міндеттері қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау және заңды мүдделерін тиісті деңгейде қамтамасыз ету болып табылады[1].

Ұлттық Банк Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес алынған лицензия негізінде жүзеге асыратын банктердің, банктік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың, микроқаржылық ұйымдардың, сақтандыру нарығы қатысушыларының, бағалы қағаздар нарығының, сондай-ақ бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының қызметтеріне талап-өтініштерін қарастырады.

Аймақтарда қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын бақылау мен қадағалауды жүзеге асыруға жәрдемдесу, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау және заңды мүдделерін тиісті деңгейде қамтамасыз ету, сондай-ақ тұрғындардың қаржылық сауаттылығын арттыру мақсатында Ұлттық Банк филиалдарында 2013 жылдың наурызынан Қаржы ұйымдарын бақылау және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бөлімдері (бұдан әрі – Бөлім) құрылды.

Ұлттық Банкі Атырау филиалында (бұдан әрі - филиал) құрылған Бөлімнің қызметінің негізгі бағыттары:

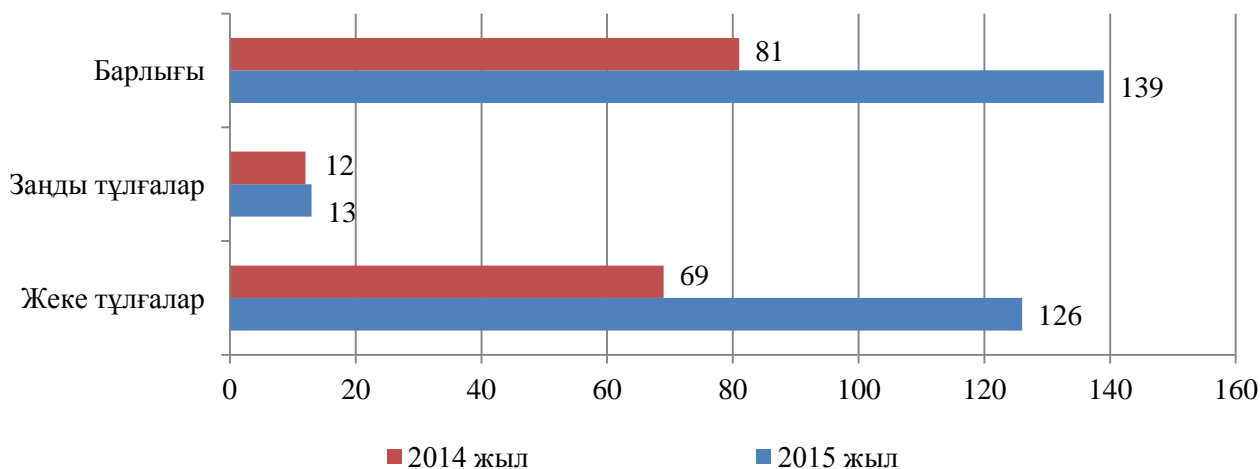
- қаржылық және микроқаржылық қызметтерді ұсыну мәселелері бойынша сондай-ақ қаржылық құралдарға қаражатты инвестициалау мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау;
- қаржылық және микроқаржылық қызметтерді көрсету/тұтыну мәселелері, сондай-ақ аталған қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша түсіндіру жұмыстарын жүргізу;
- қаржылық қызметтерді тұтынушылардың қаржылық сауаттылығын арттыруға бағытталған ақпараттық материалдарды тарату бойынша жұмыстарды жүргізу;
- жеке және заңды тұлғалардан түскен өтініштер бойынша қаржы нарығы субъектілерінің және микроқаржылық ұйымдардың қызметтерін, қызметтер туралы ақпаратты көрсету және ашу кезінде заңмен белгіленген талаптардың сақталуы бойынша жоспардан тыс және құжаттамалық тексерулер жүргізу;
- қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын және заңды мүдделерін қорғауды тиісті деңгейде қамтамасыз ету болып табылады.

Банктік қарызды төлеуде қиындық көріп жүрген қарыз алушыларға жәрдемдесу мақсатында Бөлім тегін құқықтық көмекті қамтамасыз етеді, банктердің өкілдерінің қатысуымен қарыз алушылармен кездесулер ұйымдастырады және өткізеді.

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Атырау облысының аумағында 24 екінші деңгейдегі банк филиалдары, 19 сақтандыру ұйымдарының филиалдары, «Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры» АҚ (бұдан әрі - БЖЗК) филиалы қызмет істейді.

Қаржы ұйымдарын және қаржы нарығын бақылау мен қадағалауды қамтамасыз ету, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын және заңды мүдделерін қорғауды тиісті деңгейде жүзеге асыруда жәрдемдесу шеңберінде филиалмен 2015 жылы қаржылық ұйымдардың қызметтерінің әр түрлі мәселелеріне қатысты жеке және заңды тұлғалардың 139 өтініші қаралды (2014 жылғы кезеңге - 81).

2015 жылға Атырау филиалында қаралған жеке және заңды тұлғалардың өтініштерінің құрылымы

Дереккөзі: «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Атырау филиалы

Қаралған өтініштердің жалпы санынан жеке тұлғалардың өтініштерінің саны 126 немесе жалпы санынан 90,6%-ды, заңды тұлға - 13 немесе сәйкесінше 9,4%-ды құрады. 2015 жылы 2014 жылмен салыстырғанда өтініштер саны 58-ге артты[2].

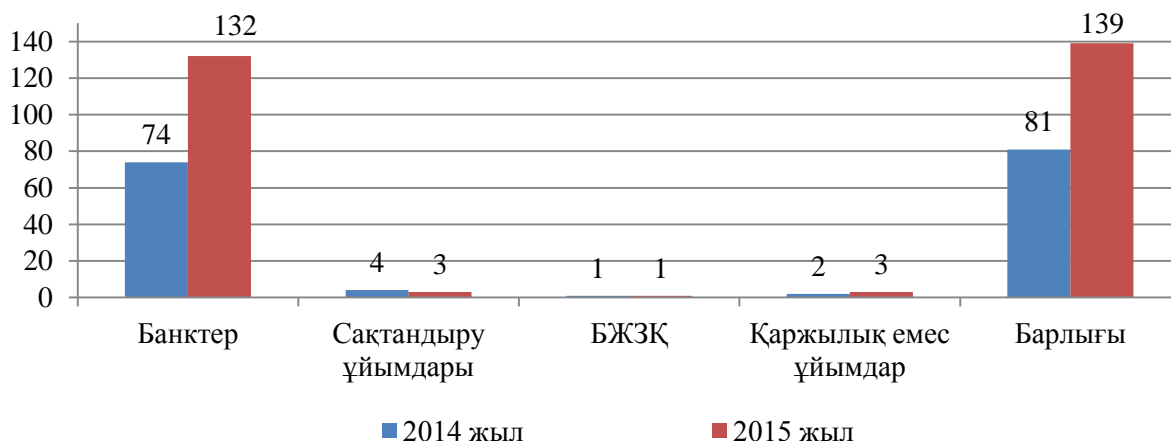
Қаржылық нарық секторларының бөлігінде жеке және заңды тұлғалардың өтініштері келесі түрде бөлінді.

Филиалдың қарауына *банктердің қызметтеріне қатысты* жалпы 132 өтініш (барлық өтініштердің жалпы санынан 95%) келесі мәселелер бойынша келіп түсті: кепілдік босатудан бас тарту, банк тарапынан өтінішке жазбаша жауап ұсынбау, берешекті есептен шығаруға жәрдемдесу, қарыз алушының шотынан қаражатты акцептсіз (даусыз) шығару, қарыз бойынша берешекті өтеуге жәрдемдесуге көмектесу, заңнама талаптары сәйкестілігіне шарт талаптарын тексеру, қарызға қызмет көрсеткені үшін (ай сайын) комиссия ұстау, жалақы төлеу бойынша төлем карточкаларын оқшаулауға қою. ҚРҰБ Басқармасының 24.04.2015 жылғы №69 қаулысымен бекітілген Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасы (бұдан әрі – Қайта қаржыландыру бағдарламасы) бойынша қайта қаржыландыру банктік секторда өзекті мәселелі өтініштер болып табылады. Өзгермелі айырбастау бағамы режиміне өтумен байланысты жеке тұлғалардың екінші деңгейдегі банктерден және «Қазпочта» АҚ ұлттық валютамен (теңге) ашылған депозиттері бойынша өтемақы төлеу тәртібі жөніндегі түсіндірмелерді ұсыну.

Сақтандыру ұйымдарының қызметіне қатысты 3 өтініш (өтініштердің жалпы санынан 2%) келесі мәселелер бойынша: сақтандыру ұйымымен жүргізілген сақтандыру төлемін жүзеге асырмау, сақтандыру ұйымымен өткізілген залалды бағалауымен келіспеу.

2014 жылғы сәйкес кезеңмен салыстырғанда есепті кезеңде банктер қызметіне қатысты келіп түскен өтініштердің саны 88%-ға өсті (2014 жылы – 74 өтініш, 2015 жылы – 139 өтініш)

**2014 және 2015 жыл қаржылық нарық секторы
бойынша филиалмен қаралған өтініштердің құрылымы**

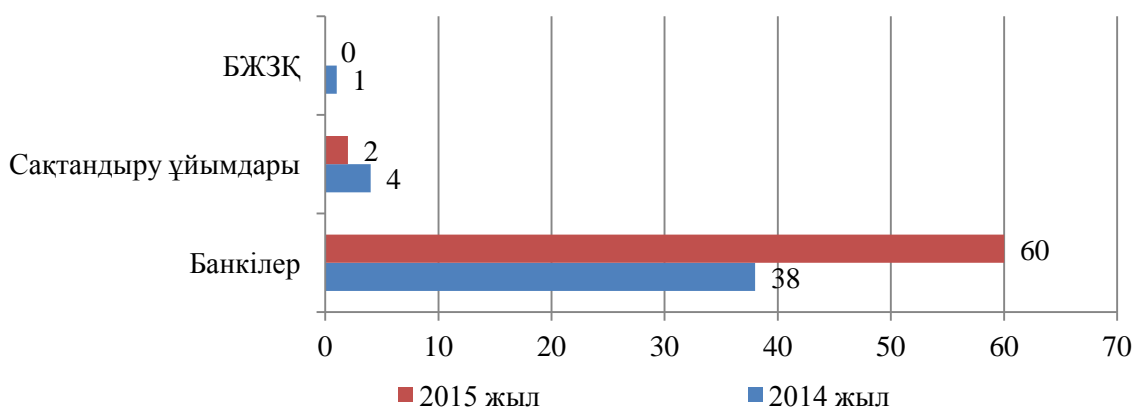
Дереккөзі: «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Атырау филиалы

Сонымен қатар, 2015 жылы 2014 жылмен салыстырғанда сақтандыру ұйымдары қызметінің мәселелері бойынша өтініштер саны 1-ге кеміді [2].

2015 жылы БЖЗҚ қызметі бойынша зейнетақы төлемдерін алуға жәрдемдесуге қатысты 1 өтініш келіп түсті (2014 жылы БЖЗҚ қызметі бойынша 1 өтініш болды.) [2].

2015 жылы зерделенген кезеңде келіп түскен өтініштер бойынша 62 құжаттамалық тексеру жүргізілді, жүргізілген құжаттамалық тексерулердің саны 2014 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 44%-ға өсті (2014 жылы – 43 құжаттамалық тексерулер) [2].

**2014-2015 жылдардағы қаржылық ұйымдар бөлігіндегі
құжаттамалық тексерулер**

Дереккөзі: «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Атырау филиалы

Құжаттамалық тексерулер нәтижесі бойынша филиалмен 6 банкке 7 шектеулі ықпал ету шаралары, соның ішінде 4 жазбаша түрдегі ескертулер, 1 міндеттеме-хат және 2 жазбаша ұйғарым қолданылды, 2014 жылмен салыстырғанда 75%-ға өсті.

2015 жылы 2014 жылмен салыстырғанда қаржылық ұйымдарға қатысты қолданылған шектеулі ықпал ету шаралары 3-ке ұлғайды (2014 жылы – 4 ықпал ету шаралары) [2].

Атырау облысы бойынша Мемлекеттік кірістер департаменті қаржы-кредит саласындағы заң бұзушылықтарды тергеу бөлімінің аса маңызды істер жөніндегі аға тергеушісінің тексеру тағайындау туралы қаулысына және Атырау облысының Ішкі істер департаментінің Тергеу басқармасының маман бөлу туралы қаулысына сәйкес банктерге қатысты екі құжаттамалық тексеру жүргізілді.

2015 жылы 9 жеке тұлғаның және 1 заңды тұлғаның өтініштері тиісті құзыретті органдарға қарауға жолданды, 125 ауызша кеңестер берілді, бұл өткен жылдың сәйкес көрсеткішінен 4,2 есеге артық.

Қарыз алушылардың банкке, сондай-ақ банктің қарыз алушылардың талап-арыздары бойынша 2015 жылы филиал қызметкерлері 7 сот отырысына қатысты, бұл 2014 жылмен салыстырғанда 17%-ға артық.

Банктер мен қаржылық қызметтерді тұтынушылардың арасындағы жағдайды реттеу үшін туындаған сұрақтардың шешімін табу жолдары талқыланып, банк филиалдарының өкілдерімен 4 кездесу ұйымдастырылды.

Әскери қызметшілер мен олардың жанұясының қаржылық сауаттылығын арттыру, алынған қарыздарды қайтару бойынша міндеттер мен олардың құқықтарын түсіндіру, сондай-ақ банктік қарыз шарттарының талаптары, туындаған проблемалық жағдайдан шығу мүмкіндіктері мен жолдары және өзара тиімді жағдайларда проблеманы шешу үшін филиал қызметкерлерімен облыс аумағында орналасқан әскери бөлімдегі әскери қызметшілермен 8 кездесу өткізілді.

Қайта қаржыландыру бағдарламасын жүзеге асыру шеңберінде филиалдың қызметкерлері жергілікті теледидарда қайта қаржыландыру Бағдарламасы талаптарын түсіндіру жұмыстарын жүргізді.

Атырау облысы бойынша облыс әкімдігінде қарыз алушылардың ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландырудағы алынған бас тартуларға қатысты арыздарын қарау бойынша комиссия құрылды. Комиссия жұмысы кезінде филиал директорының және бөлім басшысының қатысуымен 51 қарыз алушының арызы қаралды, оның ішінде 17-сі бойынша тиісті шешім енгізілді.

Тұрғындардың қаржылық сауаттылығын арттыру мақсатында филиал қызметкерлері бұқаралық ақпарат құралдарында 33 жарияланым орналастырды, филиал басшысының және қызметкерлер сөз сөйлеулері болды, 2014 жылмен салыстырғанда 94%-ға өсім байқалады.

Бұқаралық ақпарат құралдарында қаржылық қызметтерді тұтынушыларды өзекті және қызықтыратын:

- Қазақстанның қаржы нарығы жағдайы туралы;
- ұлттық валютамен (теңге) ашылған жеке тұлғалардың депозиттері бойынша бағамдық айырмашылықтарды төлеу тәртібі және Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасына өзгерістер мен толықтырулар туралы;
- «проблемалық» қарыз үшін қайта қаржыландыру;
- жаңа ақшалай-кредит саясатына және ипотекалық қайта қаржыландыруға көшу туралы;
- пластикалық карточкалардың мүмкіндігі және артықшылығы;

Кредиттік бюролардың қызметі және қарыз алушылардың несиелік тарихының құрылуы жөнінде;

- сақтандыру омбудсманы қызметі туралы;
- жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы;
- клиенттің банктік шотынан берешектерді төлетуге төлем талаптары-тапсырмаларын ұсыну бойынша банк қызметінің заңдылығы және заемшылардың карточкалық шотын несие бойынша берешекті толық өтегенге дейін блоктау туралы;
- қаржылық қызметтерді тұтынушылар үшін басқа да тақырыптардағы ақпараттар сөз болды.

Таратылған «Валют-Транзит Банкі» АҚ-ның депозитор-жеке тұлғаларға қосымша кепілдікті өтеуді жүзеге асыруға байланысты филиалмен келесі шаралар жүргізілді:

- Коммуникация қызметі филиалында өткізілген брифингте таратылған Банктің салымшыларына кепілдік өтемді төлеу бойынша ақпарат баяндалды;

- облыстық бұқаралық ақпарат құралдарында Банк салымшылары үшін 8 ақпараттық-түсіндірме материалдары жарияланды;

- таратылған Банк салымшылары үшін ақпарат Атырау облысы Әкімдігінің <http://atyrau.gov.kz> ресми интернет-ресурсында екі тілде орналастырылды.

Алдағы уақытта филиалмен қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың тиісті деңгейде орындалуы және тұрғындардың қаржылық сауаттылығын арттыру, сондай-ақ қаржы ұйымдары мен қаржылық қызметтерді тұтынушылар арасындағы жағдайды ретке келтіру жөніндегі өзара тиімді шешімдерді қабылдау бойынша жұмыстар жалғастырылатын болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 30.03.1995 жылғы №2155 «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Заңы;

2. 2015 жылғы Ұлттық Банкі Атырау филиалының атқарылған жұмыстар туралы есебі.

Алматы қаласының қолма-қол валюта нарығының дамуын талдау

Шеметова Г.Р. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Алматы қалалық филиалы директорының орынбасары

Ұлттық Банк қаржы қызметтерін көрсету түрлерінің бірі ретінде айырбастау пункттерінің жұмысына көп назар бөліп отырды. Аталған мақалада айырбастау пункттерінің максималды саны топтастырылған және қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларының ауқымды көлемі жүргізілетін Алматы қаласының қолма-қол валюта нарығын дамытуға талдау жүргізілді.

Қолма-қол валюта нарығын дамыту Қазақстан дербес мемлекет болғанда, ұлттық валютаны енгізгеннен басталған еді. Қазақстан азаматтарының еркін қозғалу қажеттілігі азаматтардың қолма-қол валютаны кейін басқа мемлекеттердің аумағында пайдалану үшін сатып алу қажеттілігіне байланысты болып отыр. Ол уақытта қолма-қол валютаны табу қиын болатын, барлық экономикалық байланыстар үзілген еді, мемлекеттер арасындағы төлемдер тоқтатылған болатын. Әсіресе бұл Ресеймен шекаралас облыстарда қатты байқалды, себебі ол өңір реттелген байланысқа және көп контактілерге ие еді.

Елде қаржы жүйесінің және қаржы нарығының қалыптасу қажеттілігі жағдайында Ұлттық Банк заңнамалық деңгейде Қазақстан Республикасында валютаны айырбастаудың ұйымдастырылған нарығын жасау, банктік емес заңды тұлғаларға айырбастау операцияларын жүзеге асыру құқығын ұсына отырып, халықтың қолма-қол шетел валютасына деген сұранысын қанағаттандыру үшін айырбастау пункттерінің желісін дамыту үшін барлық қажетті шараларды қабылдаған болатын.

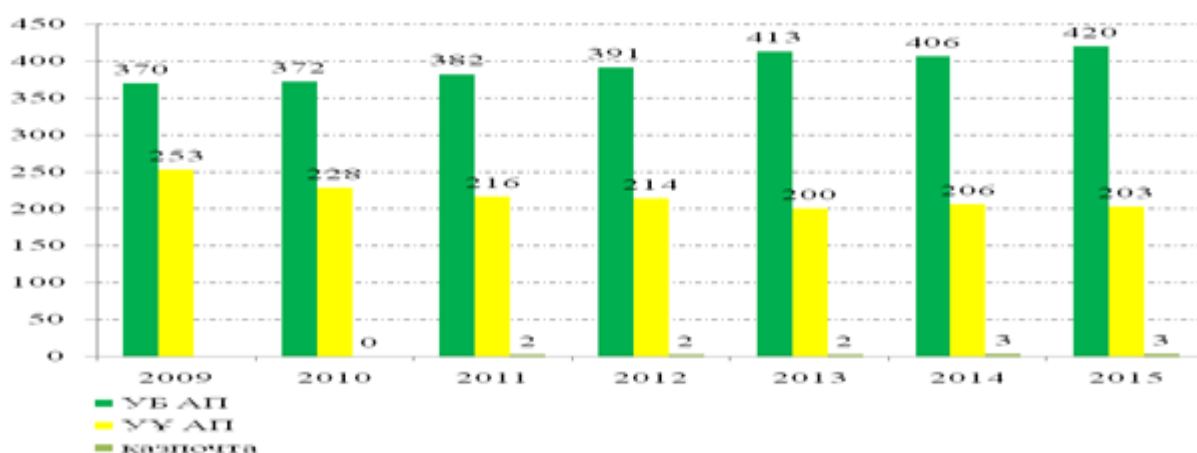
Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүргізу жөніндегі қызметтер республика бойынша айырбастау пункттерінің үшінші бөлігі ашылған тек уәкілетті банктерге ғана емес, сонымен бірге уәкілетті ұйымдарға (банктік емес айырбастау пункттері) тиесілі айырбастау пункттердің тармақты желісімен ұсынылады.

Талдау үшін 2009 бен 2015 жыл аралығы таңданды, бұл екі соңғы девальвация мен теңгенің еркін айналу бағамын енгізген кезең арасындағы кезең болып табылады.

01.01.2016 жылғы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында 2979 айырбастау пункттері тіркелді. Бұл ретте, Алматы қаласында 626 айырбастау пункттері (елдегі айырбастау пункттерінің жалпы санының 21%) жұмыс істеп отыр, олардың 420 банктерге, 203-уәкілетті ұйымдарға және 3 «ҚазПошта» АҚ-ға тиесілі екенін атап өту керек.

1-сурет

Алматы қаласындағы айырбастау пункттерінің саны

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, «Экспорттық-импорттық валюталық бақылау нәтижелерін жинау және талдау» ААШЖ.

Банк айырбастау пункттерінің желісін дамытуға әр түрлі себептер негіз болды, бірінші кезекте қызметтер түрін диверсификациялау қажеттілігі, яғни кез келген банк бөлімшесінде банк қызметтерінің барлық негізгі түрлерін, оның ішінде айырбастау операцияларын да көрсетуге ұмтылу. Айырбастау пункттерінің желісін аса белсенді түрде дамытқан мына банктер, олардың үлесі жалпы санның 67 %-ын құрап отыр (1-кесте).

1-кесте

Банк айырбастау пункттерінің саны туралы мәлімет

Банк атауы	01.01.2016ж. жағдай бойынша саны
Олардың ішіндегі барлығы	420
"Казкоммерцбанк" АҚ	76
"Народный Банк Казахстана" АҚ	55
"Банк ЦентрКредит" АҚ	44
"Сбербанк" АҚ ЕБ	35
"ForteBank" АҚ	27
"Цеснабанк" АҚ	27
"Евразийский Банк" АҚ	17

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экспорттық-импорттық валюталық бақылау нәтижелерін жинау және талдау» ААШЖ).

Уәкілетті ұйымдар бойынша мыналарды атап өткен жөн. 01.01.2016 жылғы жағдай бойынша Алматы қаласында 112 заңды тұлғаның Алматыда жұмыс істеп отырған айырбастау пункттерінің жалпы санының үшінші бөлігі тиесілі болатын қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға лицензиялары бар. Бұл ретте жартысынан көбі (62,5%) бір айырбастау пунктіне ие, 1 ұйым 26 айырбастау пунктінен тұратын желіге ие [1].

Талданып отырған кезеңде Ұлттық Банк негізінен банктік емес айырбастау пунктіне тиген қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметке қойылатын талаптарды арттырды. Айырбастау пункттері жүргізіп отырған операциялардың айқындығын қамтамасыз ету, қаржы қызметтерін тұтынушылардың қауіпсіздігі, олардың мүдделерін қорғау бойынша қолданған шаралар банк стандарттарының (талаптарының) бөлігін банктік емес айырбастау пункттеріне қолдануға негіз болады, сол арқылы қолма-қол ақшамен операция жүргізумен ұштасатын тәуекелдерді барынша азайтады.

Қолданған шаралардың бірі жарғы капиталының мөлшеріне арттыру болып табылады (Алматы үшін жарғы капиталы 1 млн-дан 5 млн. теңгеге дейін ұлғайды) [2]. Қазіргі сәтте Алматы қаласы бойынша уәкілетті ұйымдардың жарғы капиталының мөлшері 19 млн. теңгені құрап отыр, бұл ретте ең жоғарғысы – 367 млн. теңге. Заңды тұлғалардың жартысы 5 млн-дан 10 млн. теңгеге дейінгі, ал 25%-5 млн теңге, 25%-10 млн. теңгеден көбірек жарғы капиталына ие болып отыр.

Сонымен қатар, айырбастау пункттерінің үй-жайларын күзетуді және жайластыруды, сондай-ақ бухгалтерлік есепті автоматтандыру, тізілімдердің электрондық журналына ауысу бойынша қосымша талаптар енгізілді. Аталған талаптарды енгізу валютаны айырбастау бойынша көрсетілетін қызметтердің сапасына оң әсерін тигізді, нарықта халыққа қызмет көрсету үшін жеткілікті қаражатқа ие жақсылап жасақталған айырбастау пункттері жұмыс істеуде.

Алматы қаласы көптеген қаржы ұйымдары мен ірі компаниялар, көптеген заңды тұлғалар шоғырланған республикалық мәнге ие ірі қала болып табылады. Бұнда шетел азаматтарының ағылуына негіз болатын халықаралық және республикалық деңгейдегі іс-шаралар өтеді. Сонымен қатар, Алматыдағы орташа жалақы мөлшері ең жоғарғылардың бірі болып табылады [3]. Осы факторлардың барлығы сатып алынатын және сатылатын қолма-қол шетел валютасының маңызды көлемдерін қалыптастыруға негіз болады.

Жалпы Алматы қаласы бойынша айналымдар Қазақстан бойынша көлемнен орташа алғанда шамамен: 40% - АҚШ доллары бойынша, 50 % - еуро бойынша және 20% - ресей рублі бойынша құрап отыр.

Мысалы, 2015 жылғы желтоқсанда қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемінің үлесі Алматы қаласындағы қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемі валюта бөлігіндегі жалпы республика бойынша қолма-қол шетел валютасын сатып алудың жалпы көлемінде мыналарды құрады: фунт стерлинг – 89,05%, қытай юані – 65,80%, еуро – 50,67%, АҚШ доллары – 42,55%, ресей рублі – 19,89%.

Осыған ұқсас кезеңде қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемінің үлесі Алматы қаласындағы қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемі валюта бөлігіндегі жалпы республика бойынша қолма-қол шетел валютасын сатып алудың жалпы көлемінде мыналарды құрады: фунт стерлинг – 69,97%, қытай юані – 69,47%, еуро – 49,05%, АҚШ доллары – 36,67%, ресей рублі – 17,23% (2-кесте).

2-кесте

Қазақстан Республикасы бойынша деректермен салыстырғанда Алматы қаласы бойынша операциялар көлемі бойынша мәлімет

2015 жылғы желтоқсан үшін (мың бірлік)

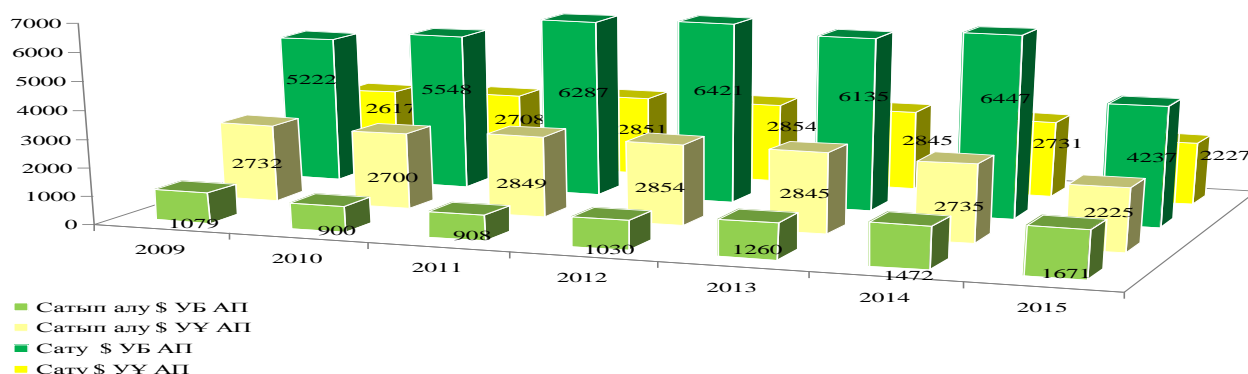
	Шетел валютасын сатып алу				
	USD	EUR	RUR	GBP	CNY
Барлығы республика бойынша	746 187	42 045	3 805 876	1 172	15 367
оның ішінде Алматы қаласы бойынша	317 472 (42,55%)	21 305 (50,67%)	755 949 (19,86%)	1 044 (89,05%)	10 112 (65,80%)
	Шетел валютасын сату				
	USD	EUR	RUR	GBP	CNY
Барлығы республика бойынша	1 668 255	90 114	12 964 649	4 099	17 664
оның ішінде Алматы қаласы бойынша	611 687 (36,67%)	44 200 (49,05%)	2 234 373 (17,23%)	2 868 (69,97%)	12 271 (69,47%)

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми Интернет-ресурсы «www.nationalbank.kz».

Төменде ұсынылған ақпарат Алматы қаласының қолма-қол валюта нарығындағы сатып алу-сату үрдісін көрнекі түрде көрсетеді.

2-сурет

АҚШ долларымен айырбастау операциялар көлемінің динамикасы

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экспорттық-импорттық валюталық бақылау нәтижелерін жинау және талдау» ААШЖ).

2009 бен 2015 жыл кезең аралығында жалпы банктік және банктік емес айырбастау пункттерінің операциялары бойынша оң нәтиже тек АҚШ долларын сатып алу көлемінің динамикасы бойынша ғана орын алды (+2,2%), бұл ретте АҚШ долларын сату бойынша айтарлықтай төмендеу байқалып отыр (-17.54%). 2009 жылғы деректерге қатысты максималды оң мән 2014 жылы белгіленді: сатып алу бойынша (+10,39%), сату бойынша (+17.09%). Сату көлемдерінің динамикасы бойынша теріс нәтижеге қарамастан, номиналды көріністе, халықтың аталған валютаны сатып алуға қатысты теңгедегі шығысы 50%-дан астамға өсті. Барлық кезең ішінде уәкілетті ұйымдармен сатып алулар бойынша үлкен белсенділік үрдістері сақталып отыр, ал сату көлемі бойынша банктер алдыңғы қатарда. Қатынас бірдей дерлік: сатып алу бойынша - банктер 30% және уәкілетті ұйымдар 70%, сату - банктер 70% және уәкілетті ұйымдар 30% болып отыр.

3-сурет

Еуромен айырбастау операциялар көлемінің динамикасы

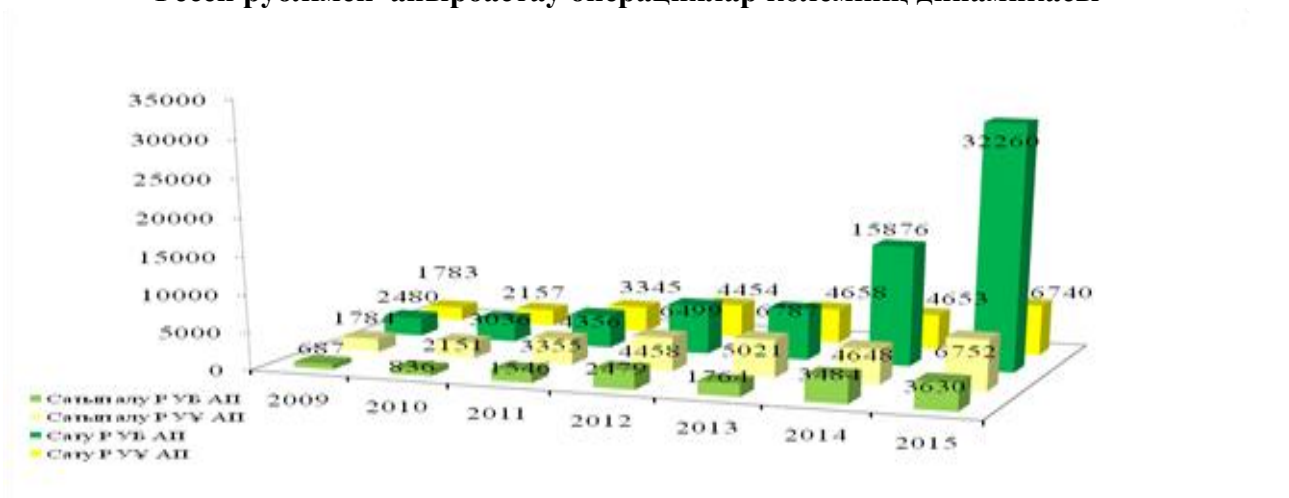

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі («Экспорттық-импорттық валюталық бақылау нәтижелерін жинау және талдау» ААШЖ).

Еуроны сатып алу және сату көлемдеріне сүйене отырып, аталған валюта АҚШ долларымен салыстырғанда халық тарапынан аз сұранысқа ие екенін атап өткен жөн. Талданып отырған кезеңде операциялар көлемі бойынша теріс нәтиже қалыптасты, төмендеу мынаны құрады: сатып алу бойынша -49,66% және сату бойынша -47,79%. Жоғары дәрежеде көлемдердің төмендеуі уәкілетті ұйымдарда байқалуда: сатып алу бойынша – - 52,34 % , сату бойынша – 51,63 % . Бұл ретте, банктерде аталған көрсеткіштер тиісінше былай қалыптасты - 44% және - 45,64%.

4-сурет

Ресей рублімен айырбастау операциялар көлемінің динамикасы

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі «Экспорттық-импорттық валюталық бақылау нәтижелерін жинау және талдау» ААШЖ

Кеден одағын ұйымдастыру, сауда қатынастарын дамыту, Ресейден Қазақстан Республикасына қарай тауарлар ағысы халықтың аталған валютаға деген белгілі қызығушылықтарын оятты. Тек 2015 жылғы ақпанда ғана Алматы қаласында 5,6 млрд. рубль сатылды, бұл барлық талданып отырған кезең ішіндегі ең үлкен көлем болып табылады. Жалпы 2009 жылдан бергі кезеңде сатып алу бойынша жылдық айналым 4,2 есеге, сату бойынша 9,1 есеге өсті.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі және оның аумақтық филиалдары айырбастау пункттерінің қызметін тұрақты түрде мониторингтеп тұрады, банктік емес айырбастау пункттерінің қызметінің айқындығын арттыруға, сондай-ақ банк стандарттарын олардың жұмыс істеуіне таратуға бағытталған заңнаманы одан әрі жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2009 жылғы 16 шілдедегі «Қызметінің бірден бір түрі шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру болып табылатын заңды тұлғалардың жарғы капиталының ең аз мөлшері туралы» № 63 қаулысы;

2. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми Интернет-ресурсы «www.nationalbank.kz»;

3. Алматы қаласы Статистика департаментінің статистикалық баяндамасы: «Алматы қаласының 2016 жылғы қаңтар-ақпандағы әлеуметтік-экономикалық дамуы».

Алматы облысының депозит және кредит нарығының жайы

Тулеева А.Б. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Алматы облыстық филиалы, экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы.

Осы мақалада Алматы облысының экономикалық жайына қысқаша шолу берілген. Ұлттық Банктің статистикалық деректері негізінде облыстың кредит және депозит нарығына талдау жүргізілді.

Алматы облысы (бұдан әрі - облыс) аграрлық аймаққа жатады. Осы аймаққа Қазақстанның мәдениет және қаржы ортылығы - Алматы қаласының жақын орналасуы да маңызды фактор болып табылады. Облыс Қазақстан Республикасының оңтүстік-шығысында орналасқан, шығысында Қытаймен, оңтүстігінде Қырғыз Республикасымен шекараласады. Құрамына 16 ауылдық аудан және облысқа бағынышты 3 қала - Талдықорған қ., Қапшағай және Текелі қ. кіреді.

Облыс жүзім шарабын, темекі өнімдерін, қызылмия, қағаз орамдарын, электр аккумуляторларын шығару бойынша республикада алдыңғы қатардағы өндіруші. Облыста жалпы саны 18 097, оның ішіндегі қызметкерлерінің саны кемінде 100 адамнан тұратын 17 527 заңды тұлға тіркелген. Қазіргі таңда 10 059 заңды тұлға жұмыс істеуде, оның ішінде 9 519 шағын кәсіпорын бар. [1]

Алматы облысының банктік жүйесі «Пәкістан Ұлттық Банкі» АҚ ЕБ жеке банкі және екінші деңгейдегі банктердің 20 филиалынан құралады.

Банктердің заңды және жеке тұлғаларға берген қарыздары бойынша несие берешегінің жалпы көлемі 2016 жылғы 01 қаңтар жағдайы бойынша 169 039,8 млн. теңгені құрады. 2014 жылғы 1 қаңтардағы тиісті көрсеткішпен салыстырғанда 3 956,2 млн. теңгеге немесе 2,3%-ға өсті (1-кесте).

Несие берешегінің жалпы көлемінің басым бөлігін ұзақ мерзімді кредиттер құрайды, 2016 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша 162 099,2 млн. теңгені құрады немесе несие берешегі жалпы көлемнің 95,9%-ды құрады (2014 ж. 1 қаңтарда – 94,7%), ұзақ мерзімді кредиттер көлемі 2014 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша 5 691,6 млн. теңгеге немесе 3,6%-ға өсті [2].

2 жыл ішінде ұзақ мерзімді кредиттер көлемі 5,48%-ға төмендеп, 17 176,6 млн. теңгені құрады.

1-кесте

Алматы облысы банктеріндегі несие берешектерінің өзгеруі

мың теңге

	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
Заңды және жеке тұлғаларға берілген несие берешектер мен қарыздар бойынша берешектері, оның ішінде	165 083 576	168 567 712	169 039 818
қысқа мерзімді	8 675 966	12 061 495	6 940 601
ұзақ мерзімді	156 407 610	156 506 217	162 099 217
ұлттық валютада	143 704 185	146 043 902	142 811 052
шетел валютасында	21 379 391	22 523 810	26 228 766
қарыздар бойынша мерзімі өткен берешектердің көлемі	18 171 201	17 184 356	17 176 626

Деректер көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2015 жылы облыстық банктермен 99,7 млрд. теңге сомасына кредиттер берілген, оның ішінде заңды тұлғаларға – 23 млрд. теңге, жеке тұлғаларға - 76,7 млрд. теңге.

Банктер 2015 жыл бойы әртүрлі сала бойынша: өнеркәсіпті дамытуға – 12 млрд. теңге, ауыл шаруашылығына – 2,1 млрд. теңге, құрылысқа – 1,7 млрд. теңге, көлік саласына - 1,2 млрд. теңге, байланыс саласына - 0,1 млрд. теңге, сауданы дамытуға - 2,7 млрд. теңге, басқа салаларға- 79,5 млрд. теңге [2] кредит берді.

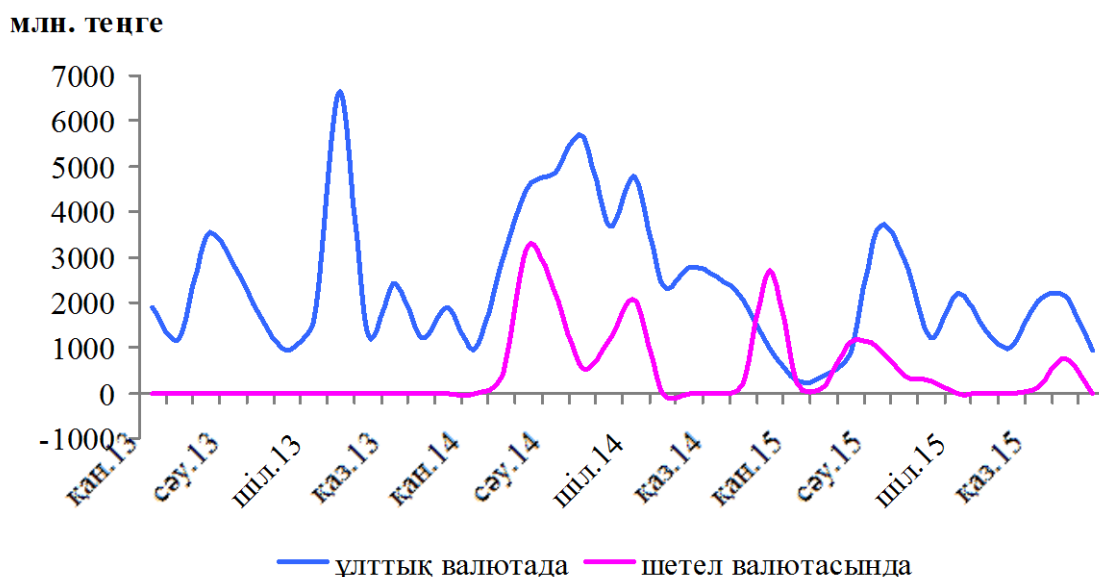
Азаматтардың айналым қаражатын алуға (18,2%), тұтынушылық мақсатқа (67,8%), құрылыс және тұрғын үй сатып алуға (4,1%), басқаларына (9,9%) берілген кредиттер бойынша берешектің негізгі бөлігін құрап отыр. Банктердің 2015 жылы тұрғындарға құрылыс жүргізуге және тұрғын үй сатып алуға (ипотекалық кредиттеу) берген сомасы 4 036,6 млн. теңгені құрады.

Қысқа мерзімді кредит 2016 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша 6 940,6 млн. теңгені немесе өңірдегі несие берешектерінің жалпы көлемінің 4,1%-ды құрады (2014 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша – 5,3%), 2014 жылғы 1 қаңтар жағдайымен салыстырғанда 1735,4 млн. теңгеге немесе 20%-ға азайды [2].

Қысқа мерзімді кредиттер бойынша ұлттық валютадағы сыйақы мөлшерлемесі төмендеген, ал шетел валютасындағы сыйақы мөлшерлемесі көтерілді. Сөйтіп, 2016 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша қысқа мерзімді кредиттер бойынша ұлттық валютадағы сыйақы орташа алынған мөлшерлемесі 13,9% құрап, 2 жыл ішінде 4,1 пайыздық көрсеткішке төмендеді, шетел валютасындағы – 16,1%-ды құрап, 1 пайыздық көрсеткішке көтерілді. Керісінше, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша шетел валютасындағы сыйақы мөлшерлемесінің төмендеуі байқалды. Егер 2015 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша орташа алынған сыйақы мөлшерлемесі 14,3%-ды құрса, 2016 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша - 11,1% құрды [2].

1-сурет

Алматы облысының банктерімен берілген ұлттық және шетел валютасындағы кредиттердің көлемі

Деректер көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Банктер шетел валютасындағы кредиттер аз мөлшерде берді. 2013 жылы теңгенің ақпан айындағы айырбастау бағамының өзгеруіне байланысты шетел валютасындағы кредиттер берілген жоқ. 2014 жылдың кейінгі айларында да шетел валютасында кредиттеу қарқыны байқалмады. Тіпті 2015 жылдың соңғы айларында еркін айырбасталатын және

басқа шетел валютасында кредиттеу болмады (1-сурет). Шетел валютасында кредиттеудің төмендеуі заңды және жеке тұлғалардың валюта нарығының құбылмалылығына қатысты ұлттық валютадан өзге валютадағы кредиттерді таңдамауына да байланысты болды.

2015 жылы шағын кәсіпкерлікті қолдауға және дамытуға Алматы облысының банктерімен 9 293,2 млн. теңге сомасында кредит берілді, 2014 жылға қарағанда 2 736,6 млн. теңге немесе 22,8%-ға кем (12 029,8 млн. теңге). Осы саланы кредиттеу берешегі 2016 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша 20 284,3 млн. теңгені құрды, 2015 жылғы 1 қаңтардағы көрсеткіштен 2 875,7 млн. теңгеге немесе 16,5%-ға артық (2015 жылғы 1 қаңтар -17 408,6 млн. теңге). 2015 жылы шағын кәсіпкерлік субъектілеріне берілген несиелер бойынша қысқа мерзімді кредиттер 35% (3 253,4 млн. теңге), ұзақ мерзімді – 65% (6 039,8 млн. теңге) құрды [2].

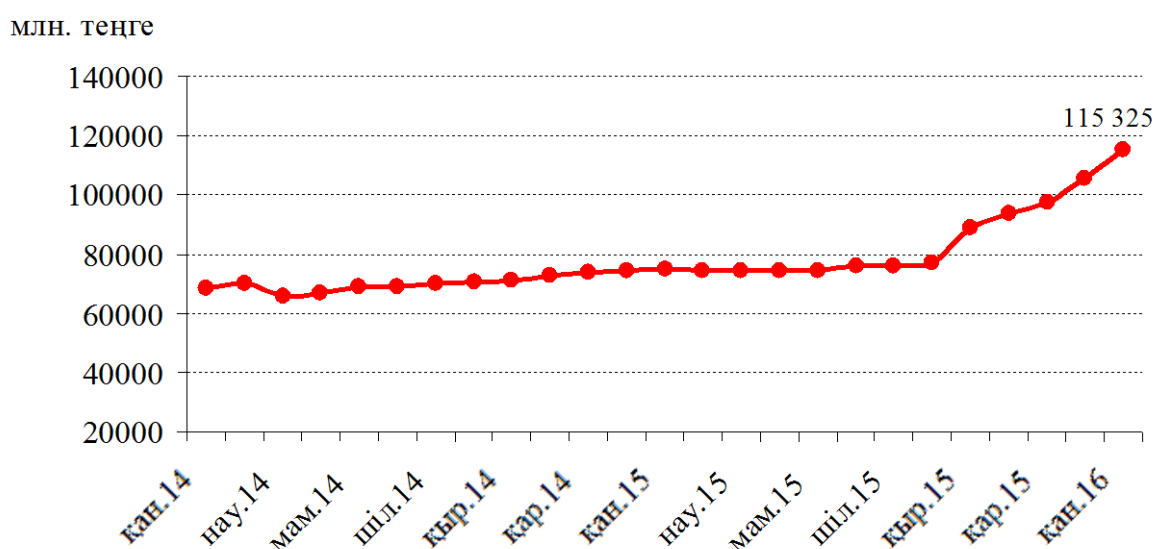
2015 жылғы 4-тоқсанда Алматы облысы экономика нақты секторының кәсіпорындары мониторингін қатысушы кәсіпорындар-респонденттерге жүргізілген сауалнама нәтижесінде кредит алған кәсіпорындар 9,1%-ды құрады, ал банк несиесін алуға қажет ететін кәсіпорындар үлесі 2015 жылғы 4-тоқсанда 18,2%-ды құрды. 2015 жылғы 4-тоқсанда банктік қарыз бойынша мерзімі өткен берешегі бар кәсіпорындар үлесі 2015 жылғы 3-тоқсандағы көрсеткіш бойынша 4,7%-дан 2,0%-ға төмендеді.

Облыс бойынша соңғы 2 жылдағы кредит нарығын талдай отырып, банктердің филиалдарымен кредиттеудің келе-келе төмендеу үрдісін байқауға болады. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің коммерциялық банктердің кредиттік портфелін жақсарту жөніндегі шаралары кредиттеу қарқынының өсуіне ықпалын тигізді. Сонымен қатар, кредиттеу талаптары да жақсарды, ипотекалық және басқа да кредит түрлері бойынша орташа алынған пайыздық мөлшерлемесінің едәуір төмендегені байқалды. Мерзімі өткен берешектер көлемі біртіндеп азайып, барлық несиелер берешегінің жалпы көлемінің 10%-ын құрады.

Алматы облысының депозиттік нарығындағы жағдайы бойынша 2016 жылдың басында депозиттер көлемінің ұлғайғаны байқалды, 2016 жылғы 1 қаңтар жайы бойынша 115 325,0 млн.теңгені құрады. 2015 жылғы тиісті кезең көрсеткішімен салыстырғанда салым көлемі 54%-ға дейін ұлғайды, ал 2 жыл ішінде депозиттер көлемі 68%-ға ұлғайды.

2-сурет

Алматы облысының банктерімен тартылған депозиттердің көлемі

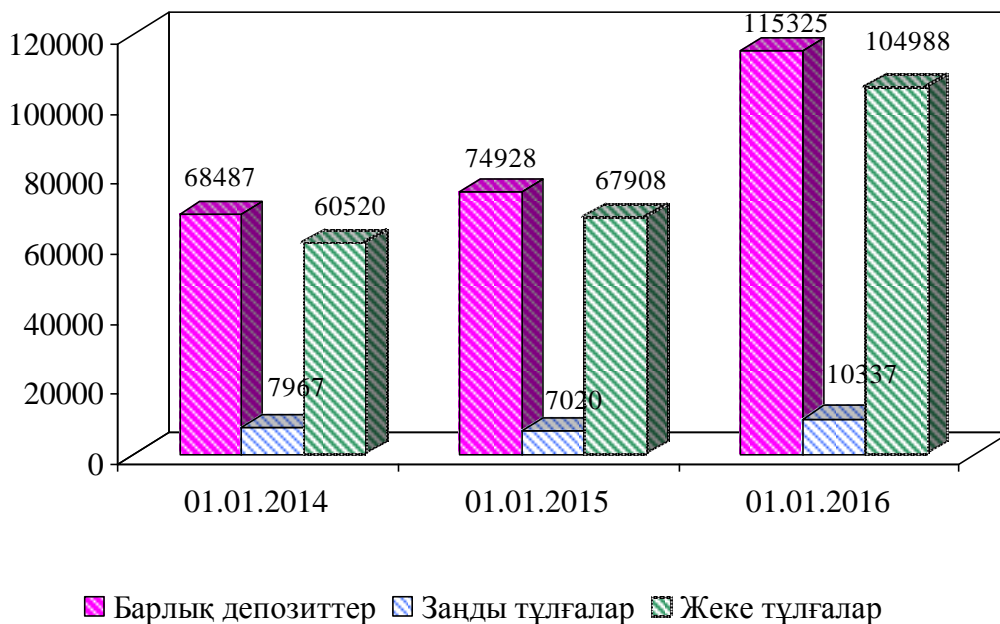
Деректер көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2016 жылғы 1 қаңтар жайы бойынша жеке тұлғалардың депозиттері 104 988,3 млн.теңгені құрады, немесе облыстың жалпы депозиттер көлемінің 91%-ды құрады.

3-сурет

Алматы облысының заңды және жеке тұлғаларының депозиттері

млн. теңге

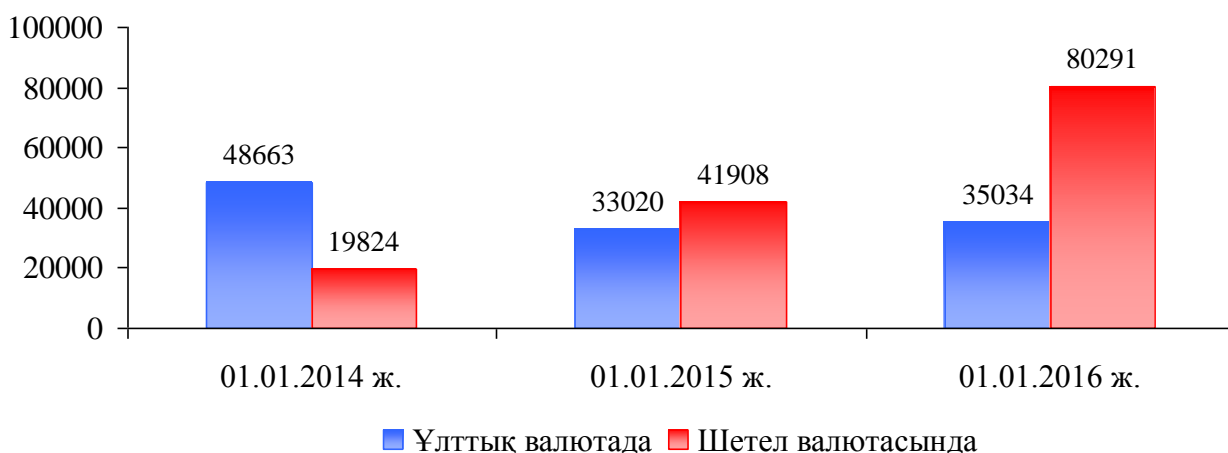
Деректер көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2015 жылы шетел валютасында депозиттер нарығының өсуі байқалды. Әртүрлі валюта түрлеріндегі депозиттерге жүргізілген талдауға сүйенсек, теңгедегі депозиттер 3 жыл ішінде 28%-ға төмендеді, ал шетел валютасындағы депозиттер көлемі 4 рет өсті.

4-сурет

Алматы облысы банктерінің әртүрлі валютадағы депозиттері

млн. теңге

Деректер көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2016 жылғы 1 қаңтар жайы бойынша заңды тұлғалардың ұлттық валютадағы депозиттері бойынша сыйақының орташа алынған мөлшерлемесі 12,4%-ды құрды, шетел валютасында – 4%-ды. Жеке тұлғалардың ұлттық валютадағы депозиттері бойынша сыйақының орташа алынған мөлшерлемесі 7,7%-ды, шетел валютасындағы – 3,3%-ды құрды. [2].

2-кесте

**Алматы облысының банктеріндегі депозиттері бойынша
сыйақының орташа алынған мөлшерлемесі**

%

Көрсеткіштері	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
Қысқа мерзімді салым бойынша сыйақының орташа алынған мөлшерлемесі, оның ішінде:			
ұлттық валютада	5,4	6,1	9,1
шетел валютасында	3,0	2,4	2,3
Ұзақ мерзімді салым бойынша сыйақының орташа алынған мөлшерлемесі, оның ішінде:			
ұлттық валютада	7,4	6,5	6,5
ұлттық валютада	4,1	2,9	2,7

Деректер көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Кестеде көрсетілгендей, ұлттық валютадағы қысқа мерзімді салым бойынша сыйақының орташа алынған мөлшерлемесінің өсу үрдісі байқалып, 2013 жылғы 5,4% көрсеткішінен 2015 жылы 9,1%-ға дейін өсті. Ал шетел валютасындағы қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді салымдар бойынша сыйақының орташа алынған мөлшерлемесінің төмендеуі байқалды. Ұлттық валютадағы ұзақ мерзімді салымдар бойынша сыйақының орташа алынған мөлшерлемесі 2013 жылғы 7,4%-дан 2015 жылы 6,5%-ға дейін, ал шетел валютасындағы – 2013 жылғы 4,1%-дан 2015 жылы 2,7%-ға дейін төмендеді.

Заңды тұлғалар салымдарының негізгі бөлігі ұтымды мерзімді салымдарда жинақталған. 2016 жылғы 1 қаңтар жайы бойынша мерзімді салымдар көлемі депозиттердің жалпы көлемінің 99,5%-ды (114 794,4 млн. теңге) құрады. Мерзімді салымдардың жалпы көлемі бойынша шетел валютасындағы мерзімді салымдар басым – 80 262,5 млн.теңгені құрады (жедел салымдардың жалпы көлемінің 69,6%-ын қамтиды). Соңғы кезде салымдардың осы түрі бойынша өсу қарқыны байқалды. Егер 2014 жылғы шетел валютасындағы жедел салым көлемі 2013 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 1,1 рет өссе, 2014 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 2015 жылғы көрсеткіш – 92%-ға өсті [2].

Алматы облысының кредит және депозит нарығының жайына ағымды жүргізілген талдау нәтижесінде өңірдің банк секторындағы жағдай тұрақты, банктермен тартылған депозиттердің өсуі, сондай-ақ кредиттер көлемі бойынша көрсеткішінің едәуір төмендеуі де байқалды. Кредиттер бойынша сыйақының орташа алынған пайыздық мөлшерлемесі төмендеуде, ал ұлттық валютадағы депозиттер бойынша артуда, осындай жағдайлар Алматы облысы тұрғындарының және заңды тұлғалардың артық қаржы қаражатын тартуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алматы облысының статистика департаменті, <http://almatyobl.stat.gov.kz/index.php/ru/>;
2. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми интернет-ресурсы, <http://www.nationalbank.kz>.